

Türk Siyasal Hayatında Demokratikleşme Süreçleri

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Türk Siyasal Hayatında Demokratikleşme Süreçleri

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgur yayinlari.com

✉ info@ozgur yayinlari.com

Türk Siyasal Hayatında Demokratikleşme Süreçleri

Editor: Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN

Language: Turkish

Publication Date: 2026

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8998-40-5

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1257>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Özden, Y. (ed) (2026). *Türk Siyasal Hayatında Demokratikleşme Süreçleri*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1257>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgur yayinlari.com/>

Ön Söz

Siyasal gelişmenin en önemli göstergelerinden biri olan demokrasi, modern siyasal sistemlerin temel meşruiyet kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Demokratikleşme yalnızca kurumsal düzenlemelerle sınırlı tutulamayan aynı zamanda tarihi, siyasî ve toplumsal dinamiklerin etkileşimiyle biçimlenen çok boyutlu bir süreçtir. Bu bağlamda her ülkenin demokratikleşme serüveni ve demokrasi kültürü farklılıklar göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin demokrasi deneyimi de hem süreklilik hem de kesintiler içeren kendine has bir kültürel gelişim çizgisini ortaya koymaktadır. Türk siyasal hayatında demokratikleşme süreçleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve temsil arayışlarıyla başlamış, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir siyasal ve kurumsal çerçeve kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar, siyasal sistemin modernleşmesi ve demokratik kurumların inşası açısından önemli bir zemin oluşturmuştur. Bununla birlikte çok partili siyasal yaşama geçiş, askeri müdahaleler, anayasal değişimler ve toplumsal dönüşümler, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin farklı yönlerini ortaya koyan önemli dönüm noktaları olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Türk siyasal hayatında demokratikleşme süreçlerini tarihsel bir perspektif çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın hazırlanmasında görüş ve önerileriyle katkıda bulunan herkese teşekkür ederim.

İçindekiler

Ön Söz iii

Bölüm 1

Tanıma ve Dönüştürme Arasında: Erken Cumhuriyet'te Ulus İnşası 1
Erdoğan Altun

Bölüm 2

Türkiye'de Seçim Sistemleri 19
Göktaş Şeker

Bölüm 3

Çok Partili Hayata Geçişte Demokratikleşmenin Meşrulaştırma Söylemi (1945–1950) 43
Tülay Gül Polat

Bölüm 4

Türkiye'de Siyasi Partilerin Yapay Zekâya Yaklaşımı: Programlar ve Seçim Beyannameleri Üzerinden Nitel Bir Analiz 75
Umut Turgut Yıldırım

Bölüm 5

Türk Anayasa Tarihinde Yürütmeyi Güçlendirme Eğilimi: Siyasi Rejim ve Hükümet Sistemleri Çerçevesinde Yürütmenin Düzenleme Yetkisinin Dönüşümü 103
Mücahit İsmail Coşkun

Tanım ve Dönüştürme Arasında: Erken Cumhuriyet'te Ulus İnşası

Erdoğan Altun¹

Özet

Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminde ulus inşa sürecini “tanım” ve “dönüştürme” gerilimi üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türk Ocakları, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri örnekleri üzerinden, uluslaşmanın yalnızca ideolojik bir kimlik üretimi olmadığını; aynı zamanda devletin kendi toplumunu tanımlama, sınıflandırma ve yeniden biçimlendirme girişimi olarak işlediğini ileri sürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde şekillenen Türkçü düşünce, Cumhuriyet döneminde kurumsal ve sistemli bir nitelik kazanmış; ulusal kimlik tasavvuru eğitim ve kültür politikaları aracılığıyla toplumsal düzleme taşınmıştır. Türk Ocakları ulusal kimliğin kültürel çerçevesini formüle ederken, Millet Mektepleri dilsel standardizasyon yoluyla bu çerçeveyi kitlesel düzeyde yaygınlaştırmıştır. Halkevleri, halk kültürünü kayda geçiren ve normatif ölçütler çerçevesinde yeniden düzenleyen bir tanım mekanizması olarak işlev görmüş; Köy Enstitüleri ise bu müdahaleyi üretim temelli eğitim anlayışıyla köy yaşamının gündelik ve maddi alanına taşımıştır. Böylece ulus inşası, ideolojik söylemden kültürel pratiklere ve toplumsal yaşamın örgütlenmesine uzanan çok katmanlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, Osmanlı'nın son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde uygulanan bu politikaları devlet ile toplum arasındaki kurumsallaşmış karşılaşmalar silsilesi olarak okuyarak, uluslaşmanın bilgi üretimi ve toplumsal düzenleme boyutlarına dikkat çekmektedir. Böylece, eğitim ve kültür kurumlarının yalnızca kimlik inşasının araçları değil; aynı zamanda devletin kendi toplumunu tanıdığı ve yeniden düzenlediği mekanizmalar olarak işlediğini göstererek milliyetçilik tartışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erdogan.altun@avrasya.edu.tr, 0000-0002-7314-4764

1. Giriş

Adlandırma çoğu zaman, yalnızca bir ismin ötesinde anlamlar taşır. Milli Mücadele'nin ardından Ankara'da şekillenmeye başlayan ulus-devlet için var olduğu varsayılan ya da yaratılmak istenen bir Türk ulusu fikri bulunmaktadır. Bu ulusu oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen bir dizi reformdan söz etmek mümkündür: Dil Devrimi, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, Halkevleri, Şapka Kanunu vb. Bu girişimlerin ortak amacı, hem yeni hem de aslında var olduğu kabul edilen Türk'ü, onun hafızasını ve kültürünü yeniden inşa etmektir. Bu çalışmada ele alınacak pratiklerin tümü, hem dil hem tarih hem de “halk”ın algılanışıyla yakından ilişkilidir.

Ulus-devletlerin kuruluşu, yalnızca siyasal sınırların yeniden çizilmesiyle açıklanabilecek bir süreç değildir. Modern ulus-devlet, kendisini ortak bir tarih, kültür ve kimlik etrafında tahayyül edilmiş bir topluluk olarak kurar; bu kurma süreci ise hem ideolojik hem kurumsal müdahaleler aracılığıyla gerçekleşir. Ulus, bu anlamda kendiliğinden var olan bir toplumsal birlik değil, belirli bilgi, söylem ve uygulama biçimleri yoluyla üretilen tarihsel bir formdur. Dolayısıyla ulus inşası, hem bir kimlik üretimi hem de bir toplumu tanımlama, sınıflandırma ve dönüştürme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, erken Cumhuriyet dönemindeki uluslaşma sürecini “tanım” ve “dönüştürme” gerilimi üzerinden ele almaktadır. Burada tanım, devletin kendi nüfusunu belirli kategoriler altında kavrama, kayıt altına alma ve tanımlama çabasını; dönüştürme ise bu tanımlama sürecinin normatif bir müdahaleye dönüşmesini ifade etmektedir. Ulus inşası, bu bağlamda yalnızca bir ideolojik tahayyül değil; aynı zamanda devlet ile toplum arasındaki kurumsallaşmış karşılaşmaların ürünüdür. Eğitim ve kültür kurumları, bu karşılaşmaların en görünür ve etkili araçlarıdır.

Bu çerçevede öncelikle “milletin tanınması ve kuruluşu” meselesi üzerinde durulacak, ardından milleti eğitmeye yönelik uygulamalara geçilecektir. İlk olarak Türk Ocakları pratiği ele alınacak; Osmanlı'nın son döneminde Türkçülük vurgusuyla ortaya çıkan ve milli bir şuur oluşturmayı hedefleyen bu kurumdan sonra, Cumhuriyet dönemine tarihlenen Millet Mektepleri değerlendirilecektir. Dil Devrimi sonrasında halka yeni dilini öğretme amacı taşıyan bu mekteplerin ardından, erken Cumhuriyet'in “halka inme” politikalarının en somut ifadesi olan Halkevleri incelenecektir. Halkevlerinin, ulus-devletin kendi halkını tanımaya başlamasının ve hatta kimi zaman şaşkınlıkla karşılaşmasının bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Son aşamada ise Anadolu'yu ve “bozkırı” uyandırma girişimi olarak Köy Enstitüleri ele alınacaktır.

Türk Ocakları'ndan Köy Enstitüleri'ne uzanan kurumlar silsilesi, bu sürecin aşamalı yapısını ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan Türk Ocakları, ulusal kimliğin kültürel ve düşünsel çerçevesini formüle etmiş; "millet" in nasıl tasavvur edilmesi gerektiğine dair bir referans zemini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra hayata geçirilen Millet Mektepleri, dilsel standardizasyon yoluyla bu tasavvuru kitlesel ölçekte yaygınlaştırmış ve ortak bir yazı sistemi üzerinden yeni bir kamusal alan kurmaya yönelmiştir. Halkevleri, halk kültürünü kayda geçirme, sınıflandırma ve yeniden düzenleme faaliyetleriyle tanıma sürecini kurumsallaştırmış; böylece halk hem keşfedilen hem de normatif ölçütler çerçevesinde yeniden biçimlendirilen bir özne konumuna yerleştirilmiştir. Köy Enstitüleri ise bu müdahaleyi köy yaşamının maddi, üretim temelli ve gündelik alanına taşımış; ulus inşasını toplumsal yaşamın en somut düzeyinde gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Birbirinden farklı yöntemlerle işleyen bu dört uygulamanın ortak noktası, ulusu bilmek, tanımak ve tahayyül edilen şekle kavuşturmadır. Bu amaçla önce Türk kültürüne dair tasavvurlar geliştirilmiş, ardından Latin harfleri halka öğretilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet, tanımadığı halka inerek onların sorunlarını dinlemeye ve Kemalist Devrim'in ilkelerini aktarmaya çalışmıştır. Nihayetinde, tek parti döneminin en önemli hedeflerinden biri, köyü ve köylüyü "diriltmek", "yeşertmek", "aşlamak" ve "canlandırmak" olmuştur. Erken Cumhuriyet'in halkla kurduğu ilişki, bu nedenle yalnızca bir eğitim seferberliği olarak değil; devletin kendi toplumunu hem tanımak hem de yeniden üretme girişimi olarak okunmalıdır. Bu çalışma, söz konusu kurumları birer tarihsel olay olarak değil, ulus inşasının kurumsal ve çok katmanlı yapısını görünür kılan örnekler olarak ele almaktadır. Böylece erken Cumhuriyet dönemi, ideolojik söylemden gündelik hayatın dönüşümüne uzanan bir uluslaşma pratiği içinde yeniden değerlendirilmektedir.

2. Millet in Tanınması ve Kuruluşu

Smith (1994, s. 32) milleti, "tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu" olarak tanımlar. Yeni kurulan ulus-devletin amacı da bu unsurları inşa etmektir. Osmanlı İmparatorluğu, çok kültürlü, çok etnikli ve çok dinli yapısıyla böyle bir bütünlüğe sahip değildi. Buna karşın, İttihat ve Terakkî'de izleri görülen merkezi ve üniter bir ulus yaratma fikri, Cumhuriyet'in temel politikalarından biri olmuştur. Keyder'e göre, Osmanlı'da Türkcülük kültürün dilini ve sembollerini kullanmakla birlikte politik bir karakter taşımış ve merkezdeki Müslüman Türk bürokrasisini periferiye karşı bilinçlendirmiştir (akt. Stokes, 2016, s. 47).

Türklüğün öğrenilmiş bir kimlik olduğuna dair farklı görüşler vardır. Yeğen'in Tanrıöver'den aktardığına göre Türkler, Türklüklerini Avrupai bir toplum haline geldikten sonra keşfetmişlerdir (1995, s. 39). "Türkiye" adının dahi İtalyanca *Turchia* kelimesinden gelmesi ve Mehmet Emin Yurdakul'un 1897'deki "Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur" dizelerinin dönemde büyük bir şoka yol açması (Ahmad, 2012, s. 98), bu sürecin göstergesidir. Tekelioğlu da (2006, s. 24) bu konuda şöyle der:

"Çoğu ulus-devlet bir önceki rejimle siyasi bağlarını koparmaya çalışmıştır ve bu bağlamda, Cumhuriyet ile Osmanlı arasındaki gerilim olması gerektiği gibidir. Fark, kültürel alanda ortaya çıkmaktadır: Osmanlı'nın etnik kimliği yoktur, ya da varsa bile Türk değildir. Öte yandan, Osmanlı kültürü, kurgusu itibariyle etnik bir özellik taşıyamaz ve olumsuz anlamda 'kozmpolitir'."

Smith (1994, s. 41-42) de Anadolu'daki Türklerin yirminci yüzyıl öncesinde Osmanlı veya İslam kimliklerden ayrı bir "Türk" kimliğinin farkında olmadıklarını, yerel aidiyetlerin daha baskın olduğunu belirtir. Tüm bu örnekler, Türklüğün öğrenilmiş bir kimlik olduğu yolundaki iddiaları destekler. Bu sürecin nasıl ilerlediği konusunda Copeaux'un belirttiği üzere Devlet, vatandaşların toprakla duygusal bağ kurabilmesi için yer adlarını Türkçeleştirmiş ve kutsallık-kurban kavramlarını gündeme getirmiştir (Cantek, 2011, s. 33). Smith'in (1994, s. 109) Britanya örneği de benzer bir süreçte işaret eder:

"Milliyetçi eğitimci-entelektüellerin hedefleri akademik değil toplumsal ve siyasîydi; halkı saflaştırmayı ve etkin hale getirmeyi amaçlamaktaydılar. Bunu yapmak için topluluğun şanlı geçmişine dair parlak yeniden canlandırmalar yaratmak gibi etnik geçmişten kaynaklanan törel numunelere ihtiyaç vardır. O nedenle bir dizi mit aracılığıyla söz konusu geçmişe dönülür; köken ve soy, özgürlük ve göç, kahraman ve azizleriyle altın bir çağ ve belki de seçilmiş halk mitleri bir kere daha uzun uykularından uyanır ve/ya da sürgünden dönerler. Beraberce, bu mitik motifler karma bir milliyetçi mitoloji ve kurtuluş/selamet draması içinde biçimlendirilebilir."

Erken Cumhuriyet'in geçmişe yönelişinde hem "öz"üne dönme hem de Batı'yı model alma arasında bir gerilim vardır. Bu iki yönelim, bir yandan modernleşmenin Batılı gözle yorumlanmasını, öte yandan halk kültürüne dair idealize edilmiş bir tahayyülün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Balkılıç, 2015, s. ix). Ancak bu süreçte kültürel çoğulluk ve birlikte yaşama pratiği kaybolmaktadır. Entelektüeller de halk gibi yeni kimliği öğrenmeye muhtaçtır; onlar hem öğrenen hem de öğreten konumundadır. Bu nedenle halka, özlerinde

Türk oldukları öğretilmelidir (Stokes, 2016, s. 54). Greenfeld (1992, s. 3) milliyetçiliğin bireysel kimliği kolektif kimliğe dönüştürme amacının altını çizirken benzer bir bağlamı vurgulamaktadır. Gökalp ise kültürü, “yöntemle yapılamayan ve öykünmeyle başka uluslardan alınamayan duygular” olarak tanımlar (1968, s. 30) ve ulusal kültürün keşfedilmesi gerektiğini savunur (1968, s. 45). Bu anlayış, özellikle Halkevleri’nin “halka inme” uygulamalarında kendini göstermiştir.

Ulus-devletlerin ortaklıklarından biri olan, “ulusu var etme” politikaları bir tür toplum mühendisliği olarak kendini göstermektedir. Söz konusu mühendisliğin kilit unsurlarından biri ortak bir kültür dünyası yaratmaktır. Tekelioğlu (2006, s. 36) kültür siyasetlerinin “yukarıdan aşağıya” ve halk odaklı olduğunu vurgulamaktadır. Erken Cumhuriyet’in uluslaşma politikaları, bir tür toplum mühendisliği olarak ele alan bu çalışmanın odak noktası, Williams’ın (1992, s. 165) “toplumsal maddi pratiğin kurucu ögesi” olarak değerlendirdiği eğitim politikalarıdır. Ulus olarak var olmanın temelinde yatan kültürel ortaklık, söz konusu eğitim politikalarıyla mümkündür.

Sonuç olarak ulus, tarihsel olarak verilmiş bir topluluk olmaktan ziyade, belirli siyasal ve kültürel müdahaleler yoluyla kurulan bir birliktelik biçimidir. Erken Cumhuriyet bağlamında bu kurma süreci yalnızca ideolojik bir söylem üretimiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda halkın tanımlanması, sınıflandırılması ve dönüştürülmesiyle iç içe geçmiştir. “Milleti tanıma” girişimi, devlete kendi nüfusunu gözleme ve düzenleme imkânı sunan kurumsal mekanizmalar aracılığıyla işlemiştir. Bu nedenle uluslaşma hem bir kimlik inşası hem de bir bilgi üretimi süreci olarak değerlendirilmelidir. Aşağıda incelenecek kurumlar, bu çift yönlü sürecin somut görünümelerini ortaya koyacaktır.

3. Türk Ocakları

Türk Ocakları, 1911’de “Türk kültürünü geliştirmek ve halk içinde ulusal düşüncüyü yaymak amacıyla” kurulmuştur (Arayıcı, 1999, s. 143). 1912 tarihli ilk nizamnamesinin ikinci maddesinde teşkilatın amacı şu şekilde açıklanır: “Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslamiye’nin bir rükn-ü mühimi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır” (akt. Sarıay, 1994, s. 137). Bu açıklama, Ocakların kuruluş dönemindeki zihniyetin anlaşılması açısından önemlidir. Türklerin “akvam-ı İslamiye’nin bir rükn-ü mühimi” olarak tanımlanması, Cumhuriyet’in ilerleyen dönemlerinde laik çizgiye kayacak olan politikaların öncesinde farklı bir algıyı yansıtır. Ayrıca, Türk ırkına dair vurgu, Ocakların milliyetçi yönünü ortaya koymaktadır. Nitekim Ocaklar, Cumhuriyet’in halkçı pratiklerinin öncülü olarak Türkçü ve hatta Turancı bir çizgide gelişmiştir.

Ocaklar çevresinde toplanan aydınların ortak kanaati, Türklerin tarih boyunca millî bir mefkûreden yoksun kalmış olmalarıydı. Bu eksiklik, Türkleri geri bırakmıştı; dolayısıyla “uyuyan Türk ırkı” uyandırılmalı ve her yönden gelişmiş bir millet haline getirilmeliydi. Bu noktada Türkçülük, siyasi olmaktan çok ahlaki ve sosyal bir hareket olarak öne çıkmıştır (Sarıнай, 1994, s. 166). Henüz Cumhuriyet kurulmamış olsa da Mustafa Kemal’in millet tanımı bu çizgiyle örtüşmektedir: “Dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimaî heyet” (İnan, 1969, s. 18). Mustafa Kemal’in, inkılapların amacını “Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mana ve görünüşü ile uygar bir toplum haline ulaştırmak” (Kocatürk, 1984, s. 65) olarak tanımlaması, Türk Ocakları aydınlarıyla düşünsel bir süreklilik oluşturur.

Bu süreklilik, toplumun yeknesak bir bütün olarak kurgulanmasında kendini gösterir. Aynı şekilde düşünen, hisseden ve “aynı manevi cihazlarla mücehhez” bir medeniyet topluluğu yaratma gayesi kolaylıkla fark edilir (Meriç, 1994, s. 156). Türk Ocakları, yalnızca Cumhuriyet öncesinden devralınan fikrî bir miras değil, aynı zamanda Cumhuriyet’in ilk yıllarında da etkin bir kurum olmuştur. 1924 yılında yapılan kongrede Hamdullah Suphi, Ocakların görevlerini şu sözlerle tanımlamıştır: “Türk Ocakları manevi Türk vatanının bekçisidir. Lisan hudutlarını istilalara karşı koruyacaktır. Türk vatanı içinde Türk harsının mutlak hâkimiyetini tesis için üzerlerine büyük bir vazife almış olduklarını hiçbir dakika unutmayacaklardır” (akt. Sarıнай, 1994, s. 271).

Erken Cumhuriyet politikalarında belirgin hale gelecek “halka gitme” ve “halka inme” anlayışı, Türk Ocakları’nda da önemli bir yer tutmuştur. Özellikle köycülük düşüncesi, milletin özünün köylüde bulunduğu varsayımına dayanıyordu. Bu bağlamda Suphi’nin şu sözleri dikkat çekicidir (akt. Bayraktutan, 1996, s. 189):

“Efendiler, Türk Ocağı’nın muayyen birkaç emeli vardı: dini bir zümre halinde yaşayan cemaati bir millet haline is’ad etmek... Bugün Türk halkı bir millettir. (...) Türk Ocağı, Türk milletini (...) çürümüş bir medeniyetten çekerek bütün dünyaya hâkim, canlı ve yeni bir medeniyete götürmek istedi. O medeniyet (...) Garb medeniyetidir. Türk milletinin mürşidleri (...) bu istikameti memlekete getirdiler, bugün Türk milleti Garba teveccüh etmiştir.”

Bu ifadeler, Ocakların halkçılıkla ilişkisini ve pedagojik kültürel yönelimini ortaya koyar. Ocaklar, “ulusal devrimi halka mal etmek, cahillik içindeki halkın sorunlarına çözüm bulmak ve gerici hareketlere karşı Kemalist reformların savunuculuğunu yapmak” görevini üstlenmiştir (akt. Arayıcı, 1999, s. 144). 1930’lu yıllara gelindiğinde Türk Ocakları içinde Pan-Türkist eğilimler

güçlenmiş ve kurumun kapanışına giden süreç başlamıştır. Bazı görüşlere göre ise Ocaklara artık ihtiyaç kalmamıştır. Baykara'ya (1991, s. 157) göre, Osmanlı'nın son dönemlerinde Türklüğü canlı tutmak için önemli bir işlev gören Ocaklar, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte herkesin "Türk" sayılmasıyla anlamını yitirmiştir. Ancak, halkı eğitime ve halka gitme politikaları kesintiye uğramamıştır.

Türk Ocakları, ulusun pedagojik inşasının düşünsel zeminini hazırlayan bir kurum olarak değerlendirilebilir. Bu aşamada henüz halkla doğrudan ve sistematik bir karşılaşma söz konusu değildir; daha ziyade nasıl bir "millet" tasavvur edildiği belirlenmektedir. Türk kimliği, kültürel bir öz ve tarihsel bir mefkûre etrafında tanımlanarak ideal bir birlik modeli ortaya konmuştur. Böylece Cumhuriyet döneminde uygulanacak halkçı ve eğitim merkezli politikaların ideolojik çerçevesi şekillenmiştir. Türk Ocakları, bu yönüyle ulus inşa sürecinin kurucu tahayyül aşamasını temsil etmektedir.

4. Millet Mektepleri

Adında kendisine dair hemen her bilginin bulunabileceği bir pratik olarak Millet Mektepleri (ya da Ulus Okulları), halkın eğitilmesi amacının en açık tezahürlerinden birisi olarak ortaya çıkar. Ortaya çıkış gerekçesi ise, kabul edilen yeni alfabeyi halka öğretmektir. Millet Mektepleri'nin kuruluşunu ve amacını ilan eden en önemli beyan, İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclis'inde Hükümet Programı'nı açıklarken yaptığı şu konuşmadır (akt. Arayıcı, 1999, s. 132):

"Türk harflerinin, bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için, daha bu yıl içinde Millet Mektepleri Teşkilatını yapacağız. [...] Şehir, köy ve bütün yurdu kapsayacak, herkesin işlerinde ve durumlarının en uygun zamanlarında ve yerlerinde iki ya da dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mektepler, belirli toplanma yerlerinde gelmeye zamanı olmayan vatandaşlar için seyyar öğretmen teşkilatı yapılacak, devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları Millet Mektepleri Teşkilatının gereksinmesine göre çalışacaklardır."

İnönü'nün bu açıklamasından kolayca anlaşılacağı üzere, genç ve hem ekonomik hem de sosyal açıdan zorluklar içindeki devlet, mevcut imkânlarını milletin eğitimi için seferber etmiştir. "Seyyar mektep" tabiri, halkın ayağına gitmenin somut ilk örneği olarak görülebilir. Daha sistemli ve merkeziyetçi bir uygulama ise Halkevleri bağlamında karşımıza çıkacaktır. Bu noktada Dil Devrimi'nden söz etmek gerekir. Dil Devrimi, Türk'e ahenkli ve zengin dilinin yeni Türk harfleriyle kendini ifade etme imkânı sağlamıştır. Mustafa Kemal,

“Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz” diyerek (akt. Koç, 2013, s. 74) değişimin önemini vurgulamıştır. Yeni harfler, kolay okunabilir ve yazılabilir olmalarıyla birlikte kolay öğretilirdi. Millet Mektepleri'nin bu süreçte oynadığı rol büyük ölçüde takdir görmüştür. Nitekim Türk harflerinin kısa sürede “memleketin umumi hayatına tamamen tatbik olunması”nda, Millet Mektepleri'nin yüz binlerce vatandaşın eğitimine katkısı olmuştur (akt. Koç, 2013, s. 75).

Yerleşik ve gezici olmak üzere iki biçimde işleyen bu kurumlar, A ve B grubu kursları ile faaliyet göstermektedir. A grubu, okuma yazma bilmeyenleri veya sadece Arap harfleriyle okuyup yazabilenleri kapsarken B grubunda ise temel eğitim geçmişi olanlara, sağlık ve yurttaşlık bilgisi gibi konularda dersler verilmektedir (Arayıcı, 1999, s. 135). Bu yapı, ileride Köy Enstitüleri pratiğinde de karşılaşılabilecek bir modelin habercisi olmuştur. Sonuç olarak Millet Mektepleri, hem Halkevleri hem de Köy Enstitüleri için bir öncül olarak değerlendirilebilir. Halka inmenin ilk sistemli hali olarak varlığını sürdürmüş, Halkevleri ile birlikte işlemeye devam etmiş ve Erken Cumhuriyet'in halkını tanıma ve folklorik varlığını keşfetme çabasına öncülük etmiştir.

Millet Mektepleri ile birlikte ulus inşası düşünsel düzlemde kitlesel uygulama aşamasına geçmiştir. Yeni alfabenin öğretilmesi, yalnızca teknik bir okuryazarlık meselesi değil; ortak bir kamusal dilin ve yurttaşlık bilincinin tesis edilmesi anlamına gelmiştir. Bu süreçte devlet, halkı müdahale edilebilir ve dönüştürülebilir bir nüfus olarak ele almış, eğitim aracılığıyla kültürel standardizasyonu hedeflemiştir. Böylece ulusal birlik, yazı ve dil üzerinden somutlaştırılmıştır. Millet Mektepleri, pedagojik devlet pratiğinin ilk geniş ölçekli uygulaması olarak değerlendirilebilir.

5. Halkevleri Pratiği

Baştan beri belirtildiği üzere, erken Cumhuriyet idarecileri için halkın eğitimi pedagojik bir mesele olarak en öncelikli konulardan biridir. “Medeniyetin gösterişine aldanıp kendini unutmayan” köylüye gidilmelidir (akt. Bora ve Erdoğan, 2003, s. 637). Halkın eğitiminin temel kurumsal aracı ise Halkevleri olacaktır. Halkevleri, “ulusu katılaştırmak, sınıfsız ve katı bir kitle haline getirmek” amacıyla 1932'de kurulmuştur (akt. Aydın, 1993, s. 98). Balkılıç'ın (2015, s. 100) CHP tarafından 1946'da yayımlanan Halkevlerinde Halk Müziği ve Halk Oyunları: Üzerinde Nasıl Çalışmalı, Neler Yapmalı? adlı eserden aktardığı şu pasaj, Halkevlerinin kültürel işlevini açıkça ortaya koyar:

“Halkevleri milli gelenekleri çatıları altında devam ettirmekle önemli bir iş yapıyor, halk kendini buluyor, öz benliğine ve neşesine kavuşuyor, bu

suretle, mzık ve oyun geleneklerinin devamı, milli eğitim ve birliğin sağlanmasına yarıyor. Halkevlerinin görevi sadece geleneği korumak ve onu devam ettirmekten ibaret değildir. Halkevleri aynı zamanda halkı, mensup bulunduğumuz medeniyet çerçevesi içinde yükseltmek, ona ileriye doğru adımlar attırmakla da görevlidir. Bu bir eğitim işidir ki onda da hareket noktamız gene gelenek olacaktır. Halk kendini çekmeyen ezgiye ve oyuna ilgi ve sevgi besleyemez, yeni aşının tutması için onun, aşılanacak bünyeye uygun gelmesi ve maharetle yapılması lazımdır.”

Buradaki “aşılama” metaforu özellikle dikkat çekicidir. Halk, Türklüğün yüksek seciyesinin kaynağı olarak görülmekle birlikte aynı zamanda “yabani” addedilmiş ve ıslah edilmesi gereken bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Buna göre Türk halkı, yabani bir elma ağacına benzetilebilir. Doğada kendiliğinden büyüyen ve meyve verme kapasitesine sahip olan bu ağacın daha kaliteli ürün vermesi için dallarının kesilmesi ve gövdesine “ıslah edilmiş” bir elma türünün aşılanması gerekir. Erken Cumhuriyet de burada bir ifti gibi konumlanmıştır. Halk türküleri ve folklorik unsurlar bu benzetmede kesilen dalları temsil ederken, gövde tahayyül edilen Türk halkının özü olarak görülmüştür. Böylece Türklük hem korunmuş hem de yeniden biçimlendirilmiştir. Ancak bu yaklaşım, Anadolu halklarının çoğul yapısını göz ardı eden bir ulus-devlet tahayyülünü de beraberinde getirmiştir.

Balkılıç'ın (2015, s. 125) 1940 tarihli Halkevleri alışma Talimatnamesi'nden aktardığı şu alıntı, bu görmezden gelmenin boyutlarını göstermektedir:

“Rizeliler tamamen Türkçe konuşurlar. Merkez ilde Lazca bilen tek bir kişi yoktur. Yalnız Pazar ilçesi ve mülhakatı Lazca biliyorsa da bu dil yerini gün geçtikçe Türkçeye bırakmaktadır. Yeni nesil ulusal terbiye ile yetişiyor (...) şehir halkının, okuyanların dili düzgün ve kusursuzdur. Yeni yetişenler, bilhassa kızlar şivenin tesirinden kurtulmuşlardır. İlin dil durumu gün geçtikçe düzelmektedir.”

Bu ifadeler iki ihtimali akla getirir. Birincisi, yereldeki Halkevi idaresinin merkeze yanlış bilgi vermiş olmasıdır; zira aksi bir durum aynı zamanda başarısızlığın itirafı anlamına gelecektir. İkinci ihtimal ise bu bilgilerin gerçekten doğru kabul edilmesidir. Her iki durumda da, metnin üslubundan açıkça görüldüğü üzere, ulusal terbiye ile yetişen yeni neslin ve şiveden “kurtulan” kızların bir “başarı” göstergesi olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, merkezden dayatılan pedagojik bir anlayışın ürünüdür ve Erken Cumhuriyet'in dil ve kültür politikalarının başarısı olarak değerlendirilmiştir. Tıpkı Türk Ocakları'nda olduğu gibi, Halkevleri pratiğinde de kültürel anlamda halkçılık söz konusudur. Ancak Ocaklardan farklı olarak Halkevleri, daha sistematik ve kurumsal bir yapıyla kültüre yönelmiş, halkın tanınmasını sağlamıştır.

Halkevleri pratiği, erken Cumhuriyet'in halkla kurduğu ilişkinin yeni bir evresine işaret eder. Bu aşamada devlet yalnızca öğretmemekte; aynı zamanda halk kültürünü kayda geçirmek, sınıflandırmak ve yeniden biçimlendirmek suretiyle onu tanımlamaktadır. Folklor çalışmaları, dil raporları ve kültürel faaliyetler aracılığıyla halk, hem keşfedilen hem de dönüştürülen bir nesne haline gelmiştir. Tanım ile inşa süreci burada iç içe geçmiştir. Halkevleri, ulus inşasının kültürel norm üretimi ve toplumsal düzenleme boyutunu en açık biçimde görünür kılmaktadır.

6. Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri pratiği ortadan kaldırıldığı güne kadarki ömründe gerek başına gelenler ve gerekse de kuruluşuyla, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne dair pek çok şey anlatmaktadır. Buraya kadar anlatılmış olan Türk Ocakları, Millet Mektepler ve Halkevleri pratiklerinin mantıklarının ve var oluşlarının keşişim noktasıdır. Bu nedenle diğerlerine nazaran Köy Enstitülerine daha geniş bir yer ayrılacaktır.

Köy Enstitüleri, şimdiye dek sıralanmış olan pratiklerden farklı olarak önceliği halkı değil, halkı eğitecek olanları eğitmek olan bir pratiktir. İzmir İktisat Kongresinde eğitimin ve kırsal kesimin sorunlarına ilişkin olarak “kırsal alanlarda gönüllü olarak eğitmen statüsünde çalışan erbaşların yerini, ilkökul mezunu olan gençlerin göreceği altı aylık gibi kısa süreli bir kurs yerine, beş yıllık düzenli bir eğitim ve öğretim görecektir öğretmen adaylarının alması” kararının alınmasıyla köylü çocuğunu aydınlatıp, köyüne gönderip, köylüye yeni bir ufuk kazandırması hedeflenmektedir (Arayıcı, 1999, s. 177-178). Bu bağlamda ilk öğretmen okulu Kayseri civarlarında Zencidere köyünde kurulan “Köy Öğretmen Okulu”dur. Köy Enstitülerine dair adlandırmanın kendisi de daha evvel bahsi geçen eğitim pratiklerinden farkını ortaya koymaktadır. “Türk”le başlayan eğitim süreci gelinen noktada “köy”e ve “köylü”ye dek inmiştir. Bu tam da inceleme konusu olan nesneye yavaşça ve merakla yaklaşan bir çocuk hareketini andırmaktadır.

İşte bu merakın bir neticesi olarak kurulacak olan Enstitülerdeki yapılanmaya dair olarak sosyalist bir formdan bahsetmek mümkündür. “İş içinde, iş aracılığıyla ve iş içinde eğitim” şiarıyla hareket edecek olan Enstitü pratiğinin mantığını kavrayabilmek için Erdost'un şu sözlerini buraya almak gerekir: “...en önemlisi, köklü bir toprak reformunun yapılması, feodal ya da yarı-feodal ilişkilerin tam tasfiyesi, köylülüğün demokratikleşmesi. İkinci olarak, geleneksel üretim yöntemlerinden modern üretim yöntemlerine geçilmesi, tarımın teknikleşmesi. Üçüncüsü de bunun için gerekli bilginin ve üretim bilgisinin kırsal alanda yaygınlaştırılması vb. gibi” (akt. Arayıcı, 1999, s.

209). Erdost'un sözünü ettiği bu üç politikanın da aktif ve verimli olarak uygulanmasını tatbik etmek ve denemek için Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940'ta kurulmuştur. Enstitülere kabul edilen öğrencilerin profili ve Enstitülerde işlenen ders içerikleri hakkındaki bilgiler halkın aşılınması metaforunu örnekleyerek halkın eğitimi politikalarını analiz etmeye olanak tanıyacaktı.

6.1. Enstitülere Kabul Edilen Öğrencilere Dair

Köy Enstitüleri kuruluş maksatları gereğince merkeze yahut tren yolu gibi ulaşım imkanlarına yakın köylerde kurulmuşlardır. Çevre köy ve nahiyelerden alınan öğrencilerden teşekkül eden Enstitüler köy çocuklarının modern birer eğitmen olacakları yerlerdir. İlk Enstitülülerden biri olarak Talip Apaydın (2009, s. 12) kendi durumlarına dair şöyle der: "Köylerimizden kim bilir ne kötü alışkanlıklar, kabalıklar getirmiştik. Ama burada yavaş yavaş yontulup kurtulacaktık." Bir köylü çocuğunun yeni katıldığı bu ortamdaki yerine dair düşünceleri böyledir. Onların öğretmenleriyle olan münasebetleriyle ve öğretmenlerinin gözündeki yerlerine ilişkin olarak da Şerif Tekben'in (1947, s. 54-55) şu ifadeleri önemli ve trajiktir:

"İlkokulu bitirmiş olmalarına rağmen Türkçeyi çok zorlukla konuşanlar vardı. Yeni alınan çocuklar üzerinde yapılan bir denemede bilmedikleri kelimelerden bazıları: Sürahi, not, iskarpin, matbaa, balkon, çerçeve, hela, frenk gömleği, kavanoz, kupa, çakı, çatal, yatak çarşafı, mangal, karikatür, eczacı, söylev (nutuk), mecmua (dergi), kitaplık (kütüphane), aspirin, keman... bu ve buna benzer yüzlerce kelimenin bilinmeyişi karşısında öğretmene ifade bakımından zorluk doğuyordu. Günlük hayatımıza karışmış, yıllardan beri tabii bir şekil almış birçok basit adetler onlara yabancı geliyordu. Çocuklar kendileri için yeni olan bu halleri gülerken garip karşılarken biz de onların aldıkları bu duruma şaşıyor, bazan sinirleniyorduk. Şinasi Tamer anlattı: İşe başladığı günlerde özenmiş, yemek masalarını muşambalamış, çay bardakları ve kaşıkları almış, herkesin önüne peçete koymayı düşünmüş, kaşık ve bıçakları tamamlamış. Öğrencileri buyur etmiş. Çok geçmeden bir de bakmış ki, muşambalar bıçak yaraları ile delik deşik, çay kaşıkları ortada yok. Çatalların bir kısmı kırılmış, ötekiler de kullanılmıyor. Bu yemeklerin bulunduğu günlerde öğrencilerden yarısından fazlası ekmeğini alıp yemekhaneden çıkıyor. Bazı öğrenciler hela ve su kullanmıyordu. Bilhassa geceleri şuraya buraya pisliyordardı."

İşte bu uzun alıntı, Türk'ten başlayıp millete, halka ve son olarak da halkın çekirdeğine yani köylüye eğilen aydınların köylüyle gerçek anlamda ilk karşılaşmalarını anlatır. İşte bu çocuklardan birer köy öğretmeni çıkartılacaktır

ve bu öğretmenler içinden çıktıkları halkı eğitmek üzere görevlendirilecektir. Bu çocuklar köy yaşamının içinde yetiştirilecektir. Yalnızca öğretmenlik değil bunun yanında ziraattan marangozluğa ve ev işlerine kadar pek çok beceri ve zanaatta da öğreneceklerdir. Elbette başarılı olan öğrenciler için yükseköğretime dair gerekli koşullar sağlanacaktır. Öğretmen olmak konusunda başarılı olamayacak olanlar ise yok sayılmayacak ve herhangi bir mesleği erbabı olarak yetiştirileceklerdir. En önemlisi olarak da öğretmen adayları bir üretim sürecinin içinde yetişeceklerdir. Onlara kendi yaşam alanları kurdurulacak ve kendi yaşam şartlarını kendilerinin belirlemesi ve şekillendirmesi imkânını tanınacaktır (Koç, 2013, s. 210).

6.2. Enstitülerdeki Ders İşleme Pratiklerine Dair

Yukarıda da ifade edilmiş olduğu gibi Köy Enstitülerinin temel şiarı “iş içinde, iş aracılığıyla ve iş içinde eğitim”dir. Öğretmen adayı çocuklar bir yandan köyün kalkınması meselesine katkı sağlıyor olacaklar ve bir yandan da iş içinde öğrenecek, eğitecek ve geliştireceklerdir. Enstitülerdeki işe dair Fakir Baykurt şöyle der (akt. Arayıcı, 1999, s. 231):

“Enstitülerde iş, yenileyici bir araştırma değildir. O, bölümlere ayrılmamıştır. Tüm olarak tasarlanan ve gerçekleştirilen üretimle sonuçlanmaktadır. Üretim, doğallıkla insana eğitici değerler aktarmaktadır. İşin temeli aranırsa, yaşamda üretimden gelmeyen bilgi yoktur. Kitap, tek eğitim aracı değildir. Kitap işle birleşince ve insanın işten edindiği deneyimleri aydınlattığı zaman daha değerli bir öğretim ve eğitim aracıdır... ‘Eşek Davası’ ile ilgili bir ders için, hiçbir zaman bir dershanede toplanmadık. Kurduğumuz bataklıktaki yapılacak yapıyı gerçekleştirirken, Ege’li atalarımızın belki çok uzun zamanlar önce buldukları ‘Eşek Davası’ üzerindeki bu bilgimizden yararlandık.”

Görülebileceği gibi hem “üretim eğitim için” hem de “eğitim üretim için” denebilecek ikili bir boyutta işleyen bir eğitim pratiği söz konusudur. Enstitüler, üretime ve dolayısıyla kuruldukları bölgelere bağlı olmaları nedeniyle 1943’e kadar bir müfredata sahip değildirler. İlk yıllarındaki maksatları bu nedenle daha çok, “ekonomik yaşamın meslekleşme ve uzmanlaşmaya doğru gelişmesi”dir ve “ülke ekonomisinin verimliliğini artırma sorunu”dur (Kirby, 2015, s. 340). Ders işlemek bir okul ve kitap pratiği değildir. Kirby’nin (2015, s. 384-385) Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası’ndan aktardığı şu bölümler kuruluşu itibarıyla yaşayarak ve iş yaparak, üreterek öğrenen ve öğrendiğini öğretmek bozkırı “yeşertecek” olan köy öğretmeni adaylarının nasıl bir eğitim politikası içinde yetiştiklerini anlamak için önemlidir:

“Köy okulu talebesine, tahsil çağının süresi içinde her şeyden bir parça okusun, anlasın düşünişü ile nazari mahiyette kitap bilgisi verilmekten kat’i surette kaçınılacak, onlara yalnızca içinde buldukları ve ileride askerlikte içinde bulunacakları iş ve mücadele aleminin icaplarına uygun ameli ve tatbiki bilgiler ve hüneler kazandırılacaktır.” (10. Madde’nin izahından)

“Kanun’un Madde 10. Fıkra B’deki köy halkının milli kültürünü yükseltmek, onları sosyal hayat bakımından asrın şartlarına ve icaplarına göre yetiştirmek... hükmünü mücerretlikten kurtarmak, iş halinde gerçekleştirmek lazımdır. Köy halkının sosyal hayat bakımından asrın şartlarına ve icaplarına göre yetiştirilmesi deyince makine ve motor devrinde bulunduğumuzu, ancak bu devrin insanı olduğumuz taktirde bunu yapabileceğimiz hiç hatırdan çıkarmamak lazımdır. Köy okullarında ve Enstitülerinde basit telefon ve elektrik cihazlarından başlanarak talebeye radyo, bisiklet veya motosikletler kullanmayı öğretmemiz lazımdır... Makine ve motor terbiyesini de köy okullarında başlamak ve yaymak gerekir. Pahalı tesislerin tamamlanmasını beklemeyip köyce kullanılacak su, değirmen motorlarında çalışmak gibi ameli istifade yollarını aramalıyız. Motor ve makineyi köy okulunun ilk oyuncacı yapmaktan başlayarak Köy Enstitüleri’ndeki teknik terbiyenin esaslarını kökleştirmek gerektir.” (30. Madde’nin izahından).

“Köy öğretmenlerine, bilhassa Köy Enstitüleri’nden mezun olacak öğretmenlere köyde erbabı ya hiç veya az bulunan birer meslek öğretilmelidir. Onların bu bilgilerinden, köy gençlerini ve halkını faydalandırmak için eğitim ve öğretmenin iktidarına göre ilkokullarda meslek kursları da açılacaktır ve derslere daha yüksek okullara devam edemeyenlerden 16 yaşını tamamlamış bulunanlar devama mecbur tutulur. Ayrıca yetişkin köy erkek ve kadınlarından istekliler de alınır... Meslek kurslarının mevzuu olabilecek köy işleri şunlardır: Duvarcılık, sıvacılık, dülgercilik, demircilik, bahçıvanlık, hayva bakımı ve üreticiliği, köyün sağlık durumu ile ilgili hastalıklarla mücadelecilik, çocuk bakımı, meyvecilik, bağcılık, şarapçılık, tütüncülük, zeytincilik [...]” (1. Madde’nin izahından).

Köy Enstitüleri bir okuma yazma mekanı olarak teşekkül etmemiştir. O bir “memleket meselesi”dir. Köylünün uyandırılması, eli iş tutar ve üretir hale gelmesi, bilir ve anlar bir görgüye kavuşması, modern Batı uygarlığına ve kentlerde yaşayan yurttaşlarına yakın bir hayat sürer hale gelmesi Köy Enstitüleri’nin ders konularında ve ders işleme pratiklerinde kolaylıkla fark edilebilir.

Köy Enstitüleri, ulus inşasının pedagojik sürecini gündelik hayatın maddi ve bedensel düzeyine taşıyan bir aşamayı temsil etmektedir. Köylü çocuklarının üretim temelli eğitim yoluyla dönüştürülmesi, yalnızca bilgi aktarımı değil; yaşam pratiklerinin yeniden düzenlenmesi anlamına gelmiştir. Bu kurumlarda devlet ile köylü arasındaki karşılaşma somutlaşmış, idealize edilen halk imgesi ile gerçek toplumsal koşullar arasındaki mesafe açığa çıkmıştır. Böylece ulus inşası, ideolojik ve kültürel düzlemin ötesinde, ekonomik, teknik ve davranışsal bir dönüşüm projesine evrilmiştir. Köy Enstitüleri, pedagojik devlet anlayışının en kapsamlı uygulaması olarak bu sürecin zirvesini oluşturur.

Sonuç

Türk Ocakları ile başlayan, Millet Mektepleri ve Halkevleri aracılığıyla genişleyen ve Köy Enstitüleri ile kurumsal zirvesine ulaşan halkçı pedagojik yönelim, erken Cumhuriyet'in ulus inşa sürecinin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. Bu çalışma, söz konusu kurumları yalnızca kronolojik bir gelişim çizgisi içinde değil; devletin kendi toplumuna doğru aşamalı biçimde yaklaşmasının izleri olarak ele almıştır. Türk Ocakları'ndan Köy Enstitüleri'ne uzanan hat, ideolojik formülasyondan gündelik hayatın dönüşümüne uzanan pedagojik bir devlet pratiğini görünür kılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde şekillenen Türkçü düşünce, Cumhuriyet döneminde kurumsal ve sistemli bir nitelik kazanmıştır. Türk Ocakları, kültürel ve ahlaki bir Türk kimliği tasavvurunu formüle ederek ulusun düşünsel çerçevesini oluşturmuş; nasıl bir "millet" tahayyül edildiğini belirlemiştir. Millet Mektepleri ise Harf Devrimi sonrasında bu tahayyülü dilsel bir standardizasyon aracılığıyla kitlesel düzleme taşımış, halkı ortak bir yazı sistemi ve yurttaşlık bilinci etrafında yeniden örgütlemeyi hedeflemiştir. Bu aşamada devlet, halkı müdahale edilebilir ve dönüştürülebilir bir nüfus olarak ele almaya başlamıştır.

Halkevleri pratiği, bu sürecin yeni bir evresine işaret eder. Halkevleri yalnızca "halka inme"nin değil, aynı zamanda halkı tanıma girişiminin de kurumsal zemini olmuştur. Folklor çalışmaları, dil raporları ve kültürel faaliyetler aracılığıyla halkın gündelik pratikleri kayıt altına alınmış; ancak bu tanıma süreci nötr bir gözlem olmaktan ziyade normatif bir yeniden üretim mekanizması olarak işlemiştir. Tanıma ile inşa süreci burada iç içe geçmiştir.

Köy Enstitüleri ise bu pedagojik müdahaleyi köy yaşamının maddi ve bedensel düzeyine taşımıştır. Köylerden alınan çocuklar, üretim temelli bir eğitim anlayışı içinde hem çalışarak hem öğrenerek yetiştirilmiş; böylece kalkınma hamlesinin hem öznesi hem de nesnesi hâline gelmiştir. Bu kurumlarda devlet ile köylü arasındaki karşılaşma somutlaşmış; idealize edilen halk imgesi

ile gerçek toplumsal koşullar arasındaki mesafe görünür hâle gelmiştir. Ulus inşası, bu noktada yalnızca ideolojik bir söylem değil, gündelik hayatın yeniden düzenlenmesi anlamına gelen kapsamlı bir dönüşüm projesi niteliği kazanmıştır.

Sonuç olarak erken Cumhuriyet'in eğitim ve kültür kurumları, ulusu yalnızca yaratmayı değil; onu pedagojik müdahaleler aracılığıyla tanımayı, tanımlamayı ve yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan aşamalı bir devlet projesi olarak okunabilir. Bu süreç, kültürel çoğulluğu bütünüyle dışlamasa da homojen ve modern bir ulus tasavvurunu merkeze almış; halkı hem keşfedilen hem de dönüştürülen bir özne konumuna yerleştirmiştir. Böylece ulus inşası, devlet ile halk arasındaki kurumsallaşmış bir karşılaşmalar silsilesi olarak şekillenmiştir.

Bu karşılaşmalar, erken Cumhuriyet'in modernleşme tahayyülünün sınırlarını da açığa çıkarmaktadır: Halk, bir yandan ulusal zn taşıyıcısı olarak yceltirmiş, öte yandan eğitilmesi, ıslah edilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir toplumsal kütle olarak konumlandırılmıştır. Dolayısıyla ulus inşası, yalnızca bir kimlik üretimi değil; bilgi, iktidar ve pedagojik müdahale üzerinden işleyen bir toplumsal düzenleme pratiğidir. Erken Cumhuriyet'in halki eğitim hamleleri bu yönüyle, devletin kendi toplumunu hem keşfetme hem de yeniden üretme girişiminin tarihsel bir laboratuvarı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (11. baskı). Çev. Alogan, Y. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Apaydın, T. (2009). *Köy Enstitüsü Yılları*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Arayıcı, A. (1999). *Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan.
- Balkılıç, Ö. (2015). *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim: Türkiye'de Millî Kimlik İnşasında Halk Müziği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baykara, T. (1991). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. İstanbul.
- Bayraktutan, Y. (1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bora, T., & Erdoğan, N. (2003). Biz, Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocukları: Muhafazakar Popülizm. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, (ss. 632-644), İstanbul: İletişim yayınları.
- Cantek, L. Funda Şenol. (2011). *'Yaban'lar ve Yerliler – Başkent Olma Sürecinde Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. 7. Basım. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Dündar, C. (2014). *Köy Enstitüleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- İnan, A. (1969). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Kadioğlu, A. (1996). "The Paradox of Turkish Nationalism and The Construction of Official Identity." E. Kedouire (Ed.), *Turkey: Identity, Democracy and Politics* (ss. 177-193), London: Portland.
- Kasaba, R. ve Bozdoğan, S. (1998). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kirby, E. (2015). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. N. Berkes (Çev.). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kocatürk, U. (1984). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Koç, N. (2013). *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*. İstanbul: İdeal Yayınları.
- Makal, M. (1968). *Yer Altında Bir Anadolu*. İstanbul: May Yayınları.
- Meriç, C. (1994). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarınay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912-1931*.

İstanbul: Ötüken Yayınları.

Smith, D. A. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Stokes, M. (2016). *Türkiye’de Arabesk Olayı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şaylan, G. (1978). *Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi*. *Toplum ve Bilim*, 6-7, ss. 44-79.

Tekben, Ş. (1974). *Canlandırılacak Köy Yolunda*. İstanbul: Bir Yayınevi

Tekelioğlu, O. (2006). *Pop Yazılar – Varoştan Merkeze Yürüyen ‘Halk Zevki’*. İstanbul: Telos Yayıncılık.

Williams, R. (1992). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Yeğen, M. (1995). *Türk Devlet Söylemi ve Cumhuriyet Kurumları*. *Mürekkep*, 5, ss. 38-46.

Türkiye’de Seçim Sistemleri

Göktuğ Şeker¹

Özet

Bu çalışma demokrasinin önemli aktörlerinden biri olan seçim sistemlerinin kavramsal yapısını ve Türkiye’deki tarihsel serüvenini ele almaktadır. Çalışmanın temel amacını seçim sistemlerinin doğasında yer alan ve kanun yapıcılarını denge arayışına ileten “temsilde adalet” ile “yönetimde istikrar” ilkeleri arasındaki yapısal ilişki yer almaktadır. Çalışmanın içeriğinde çoğunluk, nispi temsil ve karma seçim sistemlerinin teorik altyapıları açıklanmaktadır. Ayrıca seçim çevrelerinin büyüklüğü, seçim barajları ve oy pusulası gibi teknik unsurların anayasal mühendislik araçları olarak siyasete etkileri değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak Osmanlı’da ki ilk Muhassıllık ve Meşrutiyet deneyimlerinden başlayarak tek partili süreç, 1946 senesinde çok partili yaşama geçiş ve sonrasında uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi incelenmektedir. Ardından, 1961 Anayasası ile benimsenen nispi temsil usulleri ve 1982 Anayasası sonrasında yürürlüğe giren yüksek barajlı d’Hondt sisteminin oluşturduğu temsil-istikrar sonuçları kronolojik olarak tartışılmaktadır. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte yasallaşan seçim ittifakları ve 2022 senesindeki revizeyle %7’ye indirilen ülke barajı gibi güncel gelişmelerin sisteme etkileri incelenmektedir. Sonuç olarak çalışmada, yeni anayasal düzende yürütme erkinin doğrudan halk tarafından seçilerek istikrarın sağlanmış olması sebebiyle yasama seçimlerindeki yüksek barajların azaltılması gerektiği belirtilmekte, TBMM’de toplumsal çeşitliliği ve temsilde adaleti sağlayacak çoğulcu seçim sistemi reformuna ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır.

1. Demokrasi ve Seçim Kavramı İlişkisi

Demokrasi, Yunanca halk anlamında olan “demos” ile iktidar/egemenlik anlamında olan “kratos” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. En yaygın şekliyle halkın egemenliğine dayanan yönetimi belirtmektedir (Akad, 2013: 332). Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Abraham Lincoln’ün “Gettysburg” söylevinde belirttiği üzere demokrasi, “halkın, halk

1 Öğr. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, goktugseker@munzur.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1798-5240

tarafından, halk için yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır (Library, 2019). İlk çağlarda küçük site devletlerinde uygulanan doğrudan demokrasi anlayışında halk bizzat yönetime katılırken, sonraki süreçte toplumlarının artan nüfusu ve yapısı, halkın tamamının bir araya gelerek karar almasını olanaksız hale getirmiştir. Bu durumda temsili demokrasiye geçişi gerektirmiştir (Dahl, 2010: 158). Temsili demokrasilerde halk egemenliğini doğrudan kullanmak yerine, egemenlik yetkisini belirli aralıklarla görev yapmak üzere seçtiği temsilcilerine devretmektedir. İşte bu devir mekanizmasının ve demokratik sürecin devamlılığını sağlayan temel araç seçimlerdir. Temsili demokrasilerde halkın yönetime katılımını sağlayan ve siyasi tercihleri meclise yansıtan bir kurum olan seçimler “demokrasinin kalbi” olarak görülmektedir (Heywood, 2006: 333). Benzer şekilde, Maurice Duverger demokrasiyi “yöneticilerin, dürtüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim” şeklinde açıklamaktadır (Duverger, 1993: 453). Yapılan bu tanımlar seçimler olmadan modern demokrasinin olamayacağını göstermektedir.

Demokrasi ve seçim arasındaki en güçlü bağ, meşruiyet terimi etrafında örülmektedir (Günel, 2005: 13). Demokrasinin egemen olduğu yerlerde iktidarın meşruiyet kaynağı kaba kuvvet ya da ayrıcalıklı bir zümre değil, tamamen yönetilenlerin rızası ve onayıdır (Karamustafaoğlu, 1970: 13). Seçmen, belirli dönemlerde yapılan seçimlerle kendilerini yönetecek iktidara onay verir, önceden verdikleri onayı yeniler veya o iktidarı değiştirerek geri alma yetkisine sahiptir. Bu manada seçimler, yönetenler ile yönetilenler arasında iletişimi sağlayan, iktidara meşruluk kazandıran ve halkın yöneticileri denetlemesine, hatta başarısız bulunduğu takdirde onları tercih etmemesine imkan sunan denetim mekanizmasıdır. Bir ülkede sandık kurulması ve oylama yapılması, o rejimin kesinlikle demokratik olduğunu doğrulamamaktadır (Özbudun, 2011: 39). Gerçek demokratik seçimden bahsedebilmek için seçimlerin genel oy, eşit oy, serbestlik, gizli oy ve açık sayım gibi uluslararası şartlara uygun şekilde, bağımsız yargı organlarının denetimi altında yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte seçimlerin yapıldığı ülkede temel hak ve hürriyetlerin güvence altında olması, birden fazla siyasi partinin eşit koşullarda seçime katılabilmesi ve farklı düşüncelerin özgürce beyan edilebilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak; seçimler sadece aritmetik işlem veya basit oylama tekniği değildir. Yapıldığı yerdeki demokrasinin ve özgürlüğün niteliğini belirleyen temel yapı taşıdır (Blackburn, 1995:1). Temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri doğrultusunda belirlenecek doğru seçim sistemi, demokrasinin halk iradesini sağlıklı biçimde meclise yansıtmasının teminatı olarak görülmektedir.

2. Seçim Sisteminin Tanımı ve Temel İşlevleri

Seçim sistemi kavramı dar ve geniş olmak üzere iki ayrı manada tanımlanmaktadır. Dar manada seçim sistemi, seçmenlerin kullandıkları geçerli oyların meclisteki sandalyelere dönüştürülmesinde uygulanan matematiksel hesaplama yöntemleri ve teknik usullerdir (Teziç, 2003: 723). Geniş manada ise, oyların sandalyelere dönüştürülmesi formüllerinin ötesinde, seçme ve seçilme yeterliliği, adaylık koşulları, oy verme biçimleri, oy pusulalarının şekli, seçim çevrelerinin belirlenmesi, seçim barajları, siyasi partilere hazine yardımı ve seçimlerin yönetimi ile denetimi gibi seçim sürecini ilgilendiren bütün kuralları kapsamaktadır (Daver, 1988: 15). Arend Lijphart, seçim sistemlerini sade ve evrensel haliyle “oyları sandalyelere dönüştürme mekanizması” şeklinde açıklamaktadır (Göksel & Çınar, 2011: 7). Ülkelerin nüfusunun artışından dolayı halkın tüm kararları doğrudan alması olanaksız duruma gelmiştir. Bundan dolayı seçmen tercihlerinin toplumsal tercihe ve meclis aritmetiğine dönüştürülmesi işlevini teknik sistemler üstlenmektedir. Çok partili demokrasilerde seçim sistemlerinin temel işlevleri de toplumsal çeşitliliği meclise yansıtmak, seçmen iradesine uygun hükümetin kurulmasını sağlamak, nitelikli temsilcileri seçmek ve iktidarı denetleyecek muhalefeti belirlemektir. Seçim sistemleri bu işlevleri yerine getirirken iki ilke etrafında şekillenmektedir. Seçim sistemleri, meclis çoğunluğu oluşturarak hükümet kurmayı hedefleyen ‘yönetimde istikrar’ ilkesi ile siyasi partilerin aldıkları oy oranında temsilini öngören ‘temsilde adalet’ ilkesi arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır veya bu iki ilkeden birine ağırlık vermektedir (Türk, 1995: 10).

Seçim sistemleri sadece istatistiksel ve teknik düzenlemelerden ibaret değildir. Bununla birlikte siyasi sistemi ve parti yapılarını şekillendiren anayasal mühendislik araçlarıdır. Robert Dahl’ın da belirttiği üzere, bir ülkenin politik yapısını o ülkede uygulanan seçim sistemi ve siyasi partiler kadar etkileyebilecek başka bir kurum bulunmamaktadır (Dahl, 2010: 147). Seçim sistemlerinin, seçimin yapılacağı yerde kaç siyasi partinin etkili olacağını, kurulacak hükümetlerin tek parti mi yoksa koalisyon mu olacağını, yasama ile yürütme arasındaki etkileşimi ve seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyen belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bundan dolayı, seçim sistemleri belirli siyasi tercihlerin, istenen yönetim anlayışının ve “temsilde adalet ile yönetimde istikrar” arasındaki denge arayışının sonucudur.

3. Temsilde Adalet Yönetimde İstikrar Bağlamında Seçimler

Temsilde adalet ilkesi, seçime katılan siyasi partilerin veya bağımsız adayların, seçimde aldıkları oy oranlarına uygun şekilde mecliste sandalye kazanmalarını ifade etmektedir. Çoğulcu demokrasinin gereği olarak toplumdaki farklı siyasi

eğilimlerin, meclise yansımaları sağlamayı amaçlamaktadır. Seçmen iradesinin yasama organında vücut bulmasını öngören bu ilkeye göre, temsilde adaletin sağlandığı sistemde hiçbir grubun dışlanmaması ve kullanılan oyların boşa gitmemesi esas alınmaktadır (Erdem, 2017: 98).

Yönetimde istikrar ilkesi de seçim sonucunda ülkeyi kesintisiz ve etkili şekilde yönetecek güçlü hükümet çıkmasını sağlama işlevini üstlenmektedir. Hükümet krizlerini ve koalisyon süreçlerinin önünü geçmeyi amaçlayan bu ilke, yürütme organına karar alma gücü verecek istikrarlı meclis çoğunluğunun inşasını hedeflemektedir (Kuzu, 2006: 284).

Bu iki ilke, doğaları gereği adeta bir terazinin iki kefişi gibi birbiriyle ters yönde işleyen yapıdadır. Temsilde adalet ilkesine ağırlık verildiğinde, meclise çok sayıda partinin girmesi kolaylaşır ancak bu durum genellikle tek başına hükümet kurulmasını zorlaştırarak koalisyonlara ve yönetimde istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Yönetimde istikrar ilkesi ön plana çıkarıldığında ise, oy oranı az partiler mecliste temsil hakkı kazanamaz, oyların meclisteki sandalye dağılımına yansımaları bozulur ve temsilde adaletten taviz verilmiş olur. Bu sebeple hem kusursuz temsil adaleti hem de mutlak yönetim istikrarını sağlayan ideal seçim sistemi bulmak teorik ve pratik olarak çok olanaklı değildir. Her ülke kendi siyasi konjonktürüne göre ya iki ilkedeki birine ağırlık vermektedir ya da aralarında sentez arayışına girmektedir.

Türkiye’deki seçim sistemi arayışları, 1995 senesinde yapılan değişiklikle yasallık kazanmıştır. 1982 Anayasası’nın 67. maddesine eklenen fıkrayla seçim kanunlarının ‘temsilde adalet ve yönetimde istikrar’ ilkelerini bağdaştıracak şekilde düzenlenmesi anayasal bir zorunluluk haline gelmiştir (Anayasa, 1982). Bu düzenlemeyle yasa koyucuya, seçim sistemlerini belirlerken bu iki ilke arasında makul bir denge kurma yükümlülüğü getirilmiştir. Türkiye’nin demokratikleşme tarihi boyunca uyguladığı liste usulü çoğunluk, barajlı ve barajsız nispi temsil, milli bakiye veya kontenjan uygulamaları gibi çeşitli seçim sistemleri, temelde Anayasa’nın da açıkça belirttiği “adalet ve istikrar” dengesini kurma çabasının sonucu niteliğindedir.

4. Seçim Çevresi ve Milletvekili Dağılımı

Bir ülkede seçimlerin teknik olarak uygulanabilmesi ve yönetilebilmesi için ülke topraklarının belirli coğrafi bölümlere ayrılması gerekmektedir (Gözler, 2004: 133). Ülkenin coğrafi genişliği, nüfus yoğunluğu, yerel özellikler ve aday ile seçmen arasındaki ilişkinin daha sağlıklı kurulabilmesi zorunlulukları sebebiyle oluşturulan alt birimlere seçim bölgesi denilmektedir. Bu bölgelerin temel özelliği coğrafi büyüklüklerinden ziyade, o bölgeden kaç milletvekili çıkarılacağıyla ilgilidir. Temsilci sayısına göre seçim bölgeleri; dar bölge, geniş

bölge ve ulusal seçim çevresi olarak üçe ayrılmaktadır. Dar bölge, sadece tek bir milletvekilinin seçildiği alandır. Geniş bölge, birden fazla milletvekilinin seçildiği sistemlerdir. Ulusal seçim çevresi ise ülke sınırlarının tamamının tek seçim bölgesi olarak kabul edildiği ve tüm milletvekillerinin bu tek bölge üzerinden seçildiği, Hollanda ve İsrail gibi ülkelerde uygulanan sistemdir (Buran, 2005: 53).

Türkiye’de gerçekleştirilen genel seçimlerde temel ilke, her şehrin bir seçim çevresi olarak kabul edilmesidir. Şehirlerin nüfusları arasındaki farklar, milletvekili dağılımında ve büyük şehirlerin kendi içinde bölünmesinde özel formüllerin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 4. maddesine göre Türkiye’de şehirlerin çıkaracağı milletvekili sayılarının tespiti şu matematiksel formüle göre yapılmaktadır. İlk olarak nüfusuna bakılmaksızın her şehre birer milletvekili verilmektedir. Sonrasında Türkiye’nin toplam nüfusu, şehirlere en başta verilen birer milletvekili sayısı düşüldükten sonra kalan milletvekili sayısına bölünmektedir. Ortaya çıkan bu sayı, bir milletvekili çıkarabilmek için gereken nüfus kotasını ifade etmektedir. Ardından, her şehrin nüfusu bu kotaya bölünerek o şehrin çıkaracağı ilave milletvekili sayısı bulunur. Yapılan bölme işlemleri sonucunda artan vekillikler kalırsa, şehirlerin nüfuslarından artan rakamlar büyüklük sırasına dizilmekte ve kalan milletvekillikleri en büyük artıktan başlanarak şehirlere dağıtılmaktadır.

Nüfusu çok fazla olan şehirlerin tek bir seçim çevresi olarak kalması, oy pusulalarının devasa boyutlara ulaşmasına ve aday-seçmen ilişkisinin azalmasına sebep olacağından, 1995 senesinde yapılan değişiklikte fazla nüfuslu şehirlerin kendi içinde alt seçim çevrelerine bölünmesi kuralı getirilmiştir. Bu kurala göre; çıkaracağı milletvekili sayısı 1’den 18’e kadar olan iller tek (1), 19’dan 35’e kadar olan iller iki (2), 36 ve daha fazla olan iller ise üç (3) seçim çevresine bölünmektedir. Bu illerin alt seçim çevrelerine bölünmesi işlemi Yüksek Seçim Kurulu tarafından yapılmaktadır. Yapılırken de şu kriterler üzerinde durulmaktadır; seçim çevrelerinin eşit veya birbirine yakın sayıda milletvekili çıkarması, ilçelerin mülki bütünlüğünün korunması ve aynı çevrede yer alacak ilçelerin coğrafi yakınlıkları ile ulaşım olanakları dikkate alınmaktadır.

Seçim bölgesinin büyüklüğü, seçim sisteminin “temsilde adalet” derecesini doğrudan belirleyen unsurlar arasındadır. Seçim bölgeleri büyüdükçe partilerin aldıkları oy oranları ile kazandıkları sandalye oranları birbirine yaklaşmakta yani temsilde adalet artmaktadır. Seçim çevreleri küçüldükçe bu durum küçük partilerin aleyhine, büyük partilerin lehine sonuçlar doğurarak “yönetimde istikrar” yönünde geçişe sebep olmaktadır. Öte yandan, seçim çevrelerinin sınırlarının iktidarı elinde bulunduran güçler tarafından siyasi çıkar sağlamak amacıyla kasıtlı olarak çizilmesi veya değiştirilmesi durumuna siyaset biliminde

“Gerrymandering” adı verilmektedir (Garry, 2002: 11). Nüfus hareketleri veya idari bölünmeler sebep gösterilerek muhalif oyların belirli bölgelerde toplanması veya etkisiz kılınacak şekilde dağıtılması gibi hamleler, temsil adaletini zedeleyen ve demokratik güvenilirliği sarsan uygulamalar arasında yer almaktadır.

5. Seçim Barajı Türleri

Seçim barajı, bir siyasi partinin veya bağımsız adayın mecliste milletvekili kazanabilmesi için ülke çapında veya seçim bölgesinde alması gereken geçerli oy oranını ifade etmektedir. Seçim barajı olmasının sebebi mecliste çok fazla parti olmasını önleyerek, tek partili veya uyumlu hükümetlerin kurulmasını kolaylaştırmak ve yönetimde istikrar ilkesini güvence altına almaktır. Ancak barajların yüksek tutulması, çok sayıda oyun meclis dışında kalmasına yol açarak temsilde adalet ilkesine zarar vermektedir.

Seçim sistemlerinde barajlar uygulandığı düzeye göre çeşitli türlere ayrılmaktadır. Pozitif bir hukuk kuralı ile yasal bir baraj öngörülmemiş olsa dahi, her seçim sisteminde kendiliğinden oluşan doğal bir baraj mevcuttur buna kendiliğinden (doğal) baraj denilmektedir (İba, 2007: 166). Bu baraj, seçim bölgesinin büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı azaldıkça yani bölge daraldıkça, o bölgeden milletvekili çıkarabilmek için gereken oy oranı doğal olarak yükselmekte bu durum da küçük partilerin aleyhine, büyük partilerin lehine fiili baraj etkisi oluşturmaktadır. Bir diğer baraj türü olan seçim çevresi barajı ise bir partinin sadece o seçim çevresinde milletvekili çıkarabilmesi için aşması gereken yerel şartı belirtmektedir. Bu baraj, yüzde oranlı baraj, onda oranlı baraj veya basit seçim sayılı baraj şeklinde hesaplanabilmektedir. Türkiye özelinde ise 1983 senesinde kabul edilen 2839 sayılı kanunla, %10’luk ülke barajının yanında bir de çevre barajı uygulaması getirilmiş ve bu sistem “çifte barajlı d’Hondt sistemi” olarak anılmıştır. Bu sistemde bir seçim çevresi barajı, o çevrede kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden seçilecek milletvekili sayısına bölünmesiyle (doğal quorum) bulunmaktadır (Araslı, 1989: 283). Bu bölme işleminden elde edilen sayıdan daha az oy alan partiler milletvekili kazanamamaktadır. Bu çifte baraj uygulaması 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanmış ancak Anayasa Mahkemesi 1995 senesinde verdiği kararla, %10 gibi yüksek bir ülke barajı varken buna ek olarak her seçim çevresi için yeni bir barajın getirilmesini “temsilde adalet” ilkesiyle bağdaşmaz bularak çevre barajı uygulamasını iptal etmiştir. O tarihten itibaren milletvekili genel seçimlerinde sadece ülke barajı uygulanmaktadır.

Ülke geneli seçim barajında ise seçime katılan siyasi partilerin herhangi bir seçim çevresinden milletvekili çıkarabilmeleri için ülke çapında kullanılan geçerli oyların belirli bir yüzdesini mutlaka geçmeleri gerektiği kuralıdır. Parti, bir şehirde oyların çoğunluğunu alsa bile, ülke barajını aşmadığı takdirde hiçbir milletvekili kazanamamakta ve o partinin kazandığı sandalyeler barajı aşan diğer partilere dağıtılmaktadır. Türkiye’de 1983 senesinde getirilen ve 1995 sonrasında tek baraj olarak kalan %10 ülke barajı, Avrupa’da uygulanan baraj oranlarına kıyasla dünya demokrasileri arasındaki en yüksek oranlar arasında yer almaktadır (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 2011). Uzun yıllar eleştirilen %10’luk ülke barajı, 31 Mart 2022 tarihinde kabul edilen 7393 sayılı Kanun ile değiştirilmiş ve Türkiye’de uygulanan ülke seçim barajı %7’ye indirilmiştir (Şener ve Eren, 2022: 64). Bu yeni oran ilk kez 2023 genel seçimlerinde uygulanarak, demokratik temsilin genişletilmesi ve temsilde adalet ilkesine daha fazla yaklaşılması amaçlanmıştır.

6. Seçimlerin Tek ve İki Dereceli Olması

Seçim terminolojisinde sıklıkla karşılaşılan ve “tek turlu/iki turlu” kavramlarıyla karıştırılabilen “derece” kavramı, seçmen iradesinin temsilcilere ne şekilde aktarıldığını ifade etmektedir. Demokrasinin gelişiminde, temsilin niteliğini belirleyen en önemli unsurlardan biri seçimlerin tek dereceli mi yoksa iki dereceli mi yapıldığıdır. Tek dereceli seçim, oy kullanma hakkına sahip olan kişilerin, kendilerini mecliste temsil edecekleri bir aracı unsur olmadan yani doğrudan seçtikleri yöntemdir. Bu sistemde seçmen, tercih ettiği milletvekiline veya siyasi partiye oyunu vermekte ve seçilen kişi doğrudan halkın temsilcisi olarak göreve başlamaktadır. Seçmen iradesinin sandığa şeffaf ve çarpıtılmadan yansımaları sağladığı için demokratik yöntem olarak kabul edilmektedir (Gözübüyük, 2013: 90). İki dereceli seçimlerde ise halk, asıl temsilcilerini doğrudan seçmemektedir. Bunun yerine asıl temsilcileri seçecek olan ikinci seçmenleri belirlemektedir. İlk aşamada halkın seçtiği bu ikinci seçmenler, daha sonra ikinci oylama yaparak parlamentoya girecek olan asıl milletvekillerini seçmektedir. İki dereceli seçim sistemi, temsil sürecine araçların girmesine sebep olduğundan seçmen iradesinin meclise tam olarak yansımaları engeller ve bu yönüyle tek dereceli seçime kıyasla daha az demokratik yapıya sahiptir. Ayrıca iki dereceli seçimlerin, seçmen katılımını azaltarak çekimserliği artırmak gibi olumsuz sonuçları da bulunmaktadır (Özgül, 2002: 46).

Türkiye özelinde bu konunun uygulanması ve tarihsel gelişimi demokratikleşme ve seçim tarihi açısından kritik bir kırılma noktasını temsil etmektedir. Türkiye’de 1877 senesinde yapılan ilk Meclis-i Mebusan seçimlerinden başlayarak Cumhuriyet’in ilanı sonrası tek partili dönemin sonuna kadar istikrarlı bir şekilde “iki dereceli seçim sistemi” uygulanmıştır

(Özdemir & Nişancı, 2019: 90-91). Bu uzun dönem boyunca birinci seçmenler, ikinci seçmenleri belirlemiş, vekiller bu araçlarla seçilmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte çıkarılan 4918 sayılı seçim kanunu bu uygulamayı sonlandırmış ve tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Bu değişiklik, devlet ile halk arasındaki duvarın yıkılması ve milli iradenin aracısız olarak yönetimi belirlemesi anlamında atılmış demokratik adımdır. 1946 senesinden itibaren Türkiye’de yapılan genel seçimler tek dereceli olarak gerçekleştirilmiş ve bu kural 1961 ile 1982 Anayasalarında da temel anayasal güvence altına alınmıştır.

7. Tek Turlu ve İki Turlu Seçimler

Seçim sistemlerinin işleyişini şekillendiren diğer unsur, oylamanın kaç turda sonuçlandırıldığıdır. Seçimler genel olarak tek turlu yapılabileceği gibi iki veya daha çok turlu olarak da düzenlenebilmektedir. Tek turlu seçim sisteminde seçmenler oy kullanmaya bir kez giderler ve oylama tek aşamada sonuçlanır. Seçimi kazanabilmek için genellikle geçerli oyların belirli oranını aşmalarına gerek yoktur. Rakiplerinden daha fazla oy almaları yeterlidir. Özellikle nispi temsil sistemlerinin uygulandığı ülkelerde seçimler doğası gereği tek turlu olarak yapılmaktadır. Bu sistemde oylar ikinci tura gerek kalmadan partilerin oy oranlarına göre sandalyelere dönüştürülmektedir (Atar, 1999: 33). Tek turlu sistemler pratik olması, maliyetinin düşük olması ve sonuçların hızla alınarak ülkenin seçim atmosferinden çabuk çıkmasını sağlaması bakımından avantajlıdır. Ancak, ikiden fazla güçlü adayın yarıştığı durumlarda oyların bölünmesi nedeniyle, bir adayın seçmenlerin yarısından çok daha azının desteğini almasına rağmen seçimi kazanması mümkündür. Bundan dolayı temsil adaleti bakımından eleştirilmektedir.

İki turlu seçim sistemi, nispi temsil sisteminden ziyade genellikle çoğunluk sistemleri içerisinde uygulama alanı bulmaktadır. Bu sistemin amacı, seçilen kişinin güçlü meşruiyete ve nitelikli çoğunluk desteğine sahip olmasını sağlamaktır. İki turlu sistemin işleyişi şu şekildedir: Adayın ilk turda seçilebilmesi için mutlak çoğunluğu, yani geçerli oyların salt çoğunluğunu (yarısından bir fazlasını, %50+1) alması gerekmektedir. Çoğu zaman çok adaylı yarışlarda ilk turda hiçbir aday mutlak çoğunluğa ulaşamadığından seçimler ikinci tura kalmaktadır. Bu duruma da “balotaj” adı verilmektedir (Armaoğlu, 1953: 32). İkinci tura, ilk turda en çok oy alan iki aday veya yasanın belirlediği barajı geçen adaylar katılmaktadır. İkinci turda artık mutlak çoğunluk aranmamaktadır. Basit çoğunluğu sağlayan aday seçimi kazanmaktadır. İki turlu seçimler için literatürde “birinci turda seçme, ikinci turda eleme yapılır” kuralı dile getirilmektedir (Bakır & Küçüköğlü vd, 1982: 31). Seçmenler ilk turda barajı geçme veya kazanma kaygısı gütmenden kendi siyasi eğilimlerine en uygun adaya oy vermektedir. Ancak ikinci tur, genellikle partiler arası siyasi

pazarlıklara, ittifaklara ve karşılıklı destek açıklamalarına sahne olmaktadır. Zayıf durumdaki adaylar kendilerine yakın buldukları diğer adaylar lehine yarıştan çekilebilmektedir. Bu durum çoğulcu siyasi yapıyı teşvik etse de, ikinci turdaki ittifaklar keskin kutuplaşmalara veya seçmenlerin istemediği bir adaya oy vermesine de yol açabilmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2011: 109).

Türkiye'nin seçim tarihinde her iki yöntemin de kullanımına rastlanmaktadır. 1946 senesinde çok partili hayata geçişle ve özellikle 1950'den 2026'ya dek milletvekili genel seçimleri ile yerel yönetim seçimlerinde tek turlu seçim sistemi uygulanmaktadır. 2007 senesinde yapılan anayasa değişikliğiyle, cumhurbaşkanının doğrudan seçmen tarafından seçilmesi kuralı getirilmiştir. Bu seçimler için iki turlu çoğunluk sistemi benimsenmiştir. Adaylardan birinin ilk turda geçerli oyların salt çoğunluğunu alamaması halinde, en çok oy alan iki adayın katıldığı ikinci tur oylamaya gidilmektedir. Örneğin Türkiye'de 2014 ve 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleri ilk turda sonuçlanmışken, 2023 seçimleri ikinci tura kalmış ve sonuç bu aşamada netleşmiştir.

8. Oy Pusulası, Adaylık ve Listeli Seçim Sistemleri

Seçmen iradesinin seçim sonuçlarına başarılı biçimde aktarılması, oy pusulalarının düzenlenme şekilleriyle de bağlantılıdır. Seçim sistemlerinin teknik yapısında, adaylık usulleri ve oy pusulalarının biçimsel boyutu önemlidir. Tek isim ve liste yöntemi seçim bölgelerinden seçilecek milletvekili sayısına göre adaylık şekilleri temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. Tek isim yöntemi, seçim bölgesinden yalnızca bir milletvekilinin seçildiği sistemlerde kullanılmaktadır. Bu yöntemde siyasi partiler her seçim çevresi için tek aday belirlemektedir. Seçmenler de partilerin gösterdiği bu adaylar arasından tercihlerini yapacaktır. Dolayısıyla adayın bireysel nitelikleri ve seçmenle kurduğu ilişki partinin önüne geçebilmektedir. Diğer bir yöntem olan liste yöntemi ise bir seçim bölgesinden birden fazla temsilcinin seçildiği sistemlerde geçerlidir. Partiler, o seçim çevresinden seçilecek temsilci sayısı kadar adayı liste halinde seçmene sunmaktadır. Bu yöntemde seçmenler, genellikle tek tek adaylardan ziyade partilerin siyasi programlarına ve ideolojik yapılarına oy verme eğilimindedir.

Oy pusulası, seçmenlerin tercih ettikleri adayların veya siyasi partilerin isimlerini içeren ve bu tercihleri sandığa atmalarını sağlayan resmi kağıtlardır (Sezen, 2000: 152). Seçmenin hiçbir baskı altında kalmadan serbestçe ve gizlilik içinde oy kullanabilmesi için oy pusulalarının şekli ve niteliği önem taşımaktadır. Türkiye'de seçimlerde birleşik oy pusulası kullanılmaktadır. Birleşik oy pusulası, seçim çevresinde seçime katılan tüm siyasi partilerin ve bağımsız adayların tek liste üzerinde bir arada gösterildiği kağıtlardır (Girgin, 2013: 30). Türkiye'de bu uygulama ilk kez 1965 yılında getirilmiştir. Seçmen

kendisine verilen bu tek pusula üzerinde tercih ettiği parti veya adayın altındaki özel alana mühür basarak oyunu kullanmaktadır.

Geniş bölge seçimlerinde seçmenin aday listeleri üzerindeki etkisine göre üç ana yöntem uygulanmaktadır. Türkiye’de de yaygın olan bloke (kapalı) liste, aday sıralamasının parti merkezince belirlendiği ve seçmenin müdahalesine kapalı olduğu yöntemdir. İkinci yöntem olan tercihli liste ise seçmene kendi partisinin adayları arasında sıralama yapma hakkı tanıyarak parti içi demokrasiyi güçlendirmektedir. Üçüncü yöntem olan karma liste ise seçmene en geniş özgürlüğü sunmaktadır ve parti listelerini salt öneriye dönüştürerek seçmenin farklı partilerden isimlerle kendi listesini oluşturmaya olanak tanımaktadır. Bu yöntem temsilde adaleti en üst seviyeye çıkarsa da seçim sonuçlarının hesaplanmasını zorlaştırmaktadır.

9. Seçim Sistemleri Tipolojisi

9.1. Çoğunluk Sistemleri (Basit/Mutlak Çoğunluk ve Liste Usulü)

Bu sistemde oyların çoğunluğunu alan adayın ya da partinin seçimi kazanmış sayıldığı, daha az oy alanların ise seçimi tümüyle kaybettiği esasa dayanmaktadır (Cotteret & Emeri, 1975: 49). Çoğunluk sistemlerinin en belirgin amacı yönetimde istikrar ilkesini hayata geçirmektir. Bu sistem sayesinde parlamentoda güçlü, uyumlu ve genellikle tek partiye dayanan istikrarlı hükümetlerin kurulması kolaylaşmaktadır. Ancak diğer taraftan azınlıkta kalan siyasi görüşlerin ve oyların meclis dışında kalmasına sebep olduğu için temsilde adalet ilkesini zedelemesi nedeniyle eleştirilmektedir (Türk, 2006: 78).

Çoğunluk sistemleri, aranan oy oranına ve adayların seçmene sunulmuş biçimine göre üç temel alt türe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan basit (nispi) çoğunluk sisteminde, adayın geçerli oyların belirli bir oranına ulaşması gerekmemektedir sadece rakiplerinden daha fazla oy alması seçilmesi için yeterlidir. Literatürde “çizgiyi ilk geçen kazanır” (first-past-the-post) ilkesiyle anılan ve İngiltere, ABD gibi Anglosakson ülkelerinde yaygın olan bu tek turlu sistem (Türk, 2006: 80), oyların bölündüğü durumlarda oldukça düşük oy oranlarıyla seçimin kazanılmasına olanak tanıdığı için eleştirilmektedir. Buna karşılık, mutlak (salt) çoğunluk sisteminde adayın ilk turda seçilebilmesi için geçerli oyların salt çoğunluğunu (%50+1) alması şarttır. İlk turda bu sayıya ulaşamaması halinde, en çok oyu alan iki adayın yarıştığı ikinci tura (balotaj) geçilir. Literatürde “Fransız sistemi” (Teziç, 2013: 338) olarak da bilinen ve günümüzde Türkiye’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde uygulanan bu usul, seçilen adayın halkın en az yarısının onayını almasını temin ederek demokratik meşruiyeti güçlendirmektedir. Son olarak, çoğunluk ilkesinin dar bölge yerine

geniş bölge esasına uyarlandığı liste usulü çoğunluk sisteminde, bir seçim çevresinde en çok oyu alan parti o bölgedeki bütün milletvekilliklerini tek başına kazanmaktadır. Bu mantığına dayanan ve temsilde adaleti aksatan bu usul, Türkiye’de önemli bir yere sahiptir. Çok partili yaşama geçildikten sonra 1946, 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde geçerli olan bu sistem, seçimi önde bitiren partilerin aldıkları oy oranlarının çok ötesinde parlamento çoğunlukları kazanarak iktidarlarını pekiştirmelerine olanak sunmuştur.

9.2. Nispi Temsil Sistemleri (d’Hondt, Milli Bakiye, En Büyük Artık Yöntemleri)

Nispi temsil sistemleri, çoğunluk sisteminin kullanılması sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlarını minimuma indirmek ve seçime katılan partilerin veya bağımsız adayların aldıkları oy oranına en yakın oranda mecliste temsil edilmelerini sağlamak gayesiyle geliştirilmiştir. Ana gayesi temsilde adaleti sağlamaktır. Çoğunluk sistemlerinin aksine bu sistem birden çok milletvekilinin seçildiği seçim çevrelerinde ve listeli oylama usulüyle uygulanmaktadır. Bu sistem sayesinde toplumdaki farklı siyasi eğilimler ve küçük partiler meclise girebilme olanağı yakalamaktadır. Sistemin en çok eleştirilen yönü parlamentoda çok parçalı yapı oluşturarak tek başına iktidar çıkmasını zorlaştırması, sıklıkla koalisyon hükümetlerini zorunlu kılması ve dolayısıyla yönetimde istikrarsızlığa zemin hazırlamasıdır.

Nispi temsil sistemlerinde oyların sandalyelere tahsisi sırasında beliren artık oy ve dağıtılamayan sandalye sorunu farklı matematiksel formüllerle aşılmaktadır. Bunlardan ilki olan en büyük artık yöntemi, belirlenen “seçim kotası” üzerinden yapılan ilk dağılımın ardından, boş sandalyelerin elinde en çok artık oy kalan partilere tahsis edildiği ve küçük partileri koruyan bir usuldür (Türköne, 2006: 298). Victor d’Hondt tarafından icat edilen (Wilder, 1992: 232) ve Türkiye’de 1961’den beri yaygın olarak uygulanan d’Hondt sistemi ise, partilerin oylarının ardışık sayılara bölünüp büyükten küçüğe sıralanmasına dayanan tek aşamalı bir yöntemdir. Bu sistem, büyük partilere matematiksel bir avantaj sağlayarak yönetimde istikrar ilkesine hizmet eder. Temsilde adaleti en üst seviyeye taşıyan milli bakiye (ulusal artık) sistemi ise, yerel çevrelerdeki tüm artık oyların ve açıkta kalan sandalyelerin ulusal bir havuzda toplanarak yeniden paylaşılmasına dayanır. Hiçbir oyun ziyan olmasını engellemesine rağmen istikrar yaratmaktan uzak olan bu sistem, Türkiye’de sadece 1965 seçimlerinde kullanılmıştır.

9.3. Karma Seçim Sistemleri

Karma seçim sistemleri, çoğunluk sisteminin yönetimde istikrar ve nispi temsil sisteminin temsilde adalet ilkeleri arasındaki uyumsuzluğu minimuma

indirmek ve iki sistemin de pozitif özelliklerini birleştirerek aksaklıklarını gidermek gayesiyle oluşturulmuş sentez sistemlerdir. Saf çoğunluk sisteminin oluşturduğu adaletsizliği azaltmak ya da saf nispi temsil sisteminin yol açtığı hükümet istikrarsızlıklarını engellemek isteyen ülkeler bu sistemleri kendi siyasi ve toplumsal yapılarına uyarlayarak kullanmaktadır. Literatürde “seçim mühendisliği” (Cotteret & Emeri, 1975: 79) olarak anılan karma sistemler barajlar, çevre düzenlemeleri ve farklı matematiksel hesaplamalarla şekillenmekte ve yöntemlerin birbiriyle ilişkisine göre temelde ikiye ayrılmaktadır. Japonya ve Rusya gibi ülkelerde uygulanan paralel sistemlerde, dar bölge çoğunluk sistemi ile liste usulü nispi temsil birbirinden tamamen bağımsız olarak, sonuçları birbirini etkilemeyecek şekilde aynı anda uygulanmaktadır. Buna karşın karma üyeli orantılı sistemlerde, çoğunluk usulüyle kazanılan sandalyelerin yarattığı temsildeki adaletsizliği gidermek amacıyla nispi temsil mekanizması devreye sokulmakta ve iki sistem birbirini tamamlayacak şekilde koordineli çalışmaktadır.

Dünya genelinde literatürde en çok bilinen karma seçim sistemi örneklerinden biri, “kişiselleştirilmiş nispi temsil” olarak da adlandırılan Çift Oylu Alman Sistemidir. Bu modelde çoğunluk sistemi ile nispi temsil arasında dengeli bir yapı kurulmuştur. Parlamentodaki sandalyelerin yarısı dar seçim çevrelerinde tek isimli tek turlu çoğunluk sistemiyle belirlenirken, diğer yarısı geniş seçim çevrelerinde parti listeleri üzerinden nispi temsil esasına göre dağıtılmaktadır. Seçmenler iki ayrı oy kullanmakta; birinci oylarını dar bölgedeki adaya, ikinci oylarını ise parti listesine vermektedir (Aydoğdu, 2015: 123). Bu sistem, yönetimde istikrar ile temsilde adalet arasında denge kurmayı amaçlamakta; küçük partilerin de parlamentoda yer almasına imkân tanımaktadır. Bununla birlikte, seçmenin aday tercihi ile parti tercihi arasında çoğu zaman paralellik bulunması, sistemin zaman içinde büyük partiler lehine sonuçlar üretmesine yol açabilmektedir (Teziç, 2016: 362).

Karma sistemlere örnek olarak gösterilen bir diğer model, 1951 yılında Fransa’da uygulanan Birleştirilmiş Listeli Nispi Temsil Sistemidir. Bu sistem, nispi temsilin temel mantığını korurken çoğunluk sistemine belirli ölçüde üstünlük tanımayı hedeflemiştir. Partilere seçim öncesinde ittifak yaparak birleşik liste sunma imkânı tanınmış; eğer bu ittifaklar bir seçim çevresinde geçerli oyların salt çoğunluğunu elde ederse, o çevredeki tüm milletvekilliklerini kazanmışlardır. Salt çoğunluğun sağlanamaması durumunda ise sandalyeler partiler arasında nispi temsil esasına göre dağıtılmıştır (Teziç, 2013: 55). Sistemin temel amacı, rejim karşıtı uç partileri meclis dışında bırakarak merkez partiler lehine istikrarlı bir yönetim yapısı oluşturmaktır (Lijphart, 2006: 45).

Literatürde bazı yaklaşımlar, baraj uygulanan nispi temsil sistemlerini de örtülü karma sistemler olarak değerlendirmektedir. Zira nispi temsil sistemine %5, %7 veya %10 gibi ülke barajlarının eklenmesi, temsilde adalet ilkesini sınırlayarak küçük partilerin parlamentoya girişini zorlaştırmakta ve çoğunlukçu sistemlere benzer biçimde yönetimde istikrarı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de uygulanan ve uzun yıllar %10, günümüzde ise %7 ülke barajı ile yürütülen d’Hondt sistemi, nispi temsil esasına dayanmakla birlikte baraj mekanizması aracılığıyla çoğunlukçu etki üreten melez bir yapı sergilemektedir. Bu durum, karma seçim sistemlerinin temsilde adaletle yönetimde istikrar arasında kurmaya çalıştığı denge arayışını farklı modeller üzerinden somutlaştırmaktadır.

10. Tarihsel Süreçte Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

10.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem Seçimleri

Ülkemizde seçim geleneğinin geçmişi Cumhuriyet’in ilanından önceye yani Osmanlı’nın modernleşme çabalarının arttığı 19. yüzyıla dek gitmektedir. Bu dönem vatandaşların siyasi karar alma süreçlerine katılımının ilk adımlarının atıldığı, ancak temsilin ve genel oy ilkesinin tam anlamıyla oluşmadığı geçiş evresini belirtmektedir. Osmanlı döneminde yerel düzeydeki ilk seçim denemeleri Muhassılık Meclisi seçimleri ile başlamıştır. Ardından Meşrutiyet dönemlerindeki Meclis-i Mebusan seçimleriyle parlamenter niteliğe kavuşmuştur.

10.1.1. Muhassılık Meclisi Seçimleri (1840)

Türk siyasi yaşamında genel seçimler 1876 senesindeki anayasal düzene geçiş ile başlamış olsa da vatandaşın seçimle tanışması yerel düzeyde 1840 senesinde kurulan Muhassılık Meclisleri aracılığıyla olmuştur. Tanzimat Fermanı’nın ilanından kısa bir süre sonra, devletin vergi toplama işlerini düzenlemek ve yöre halkının idareye katılımını sağlamak amacıyla sancaklarda kurulan bu meclisler, seçimle iş başına gelen üyeler barındırmaktadır. Ancak bu meclisler için yapılan oylamalar, günümüzdeki genel oy ilkesinden oldukça uzaktır. her vatandaş seçmen olamıyor, köylerden kura ile saptanan beşer kişi ve kaza merkezlerinde yerleşimin büyüklüğüne göre yirmi ile elli kişi seçmen olarak kabul ediliyordu. Seçim yöntemi de doğrudan demokrasi pratiğini andırmaktadır. Adaylar vilayet merkezlerindeki salonlarda seçmenlerin karşısına çıkarılıyor, her adayı isteyenler bir tarafa, istemeyenler diğer tarafa geçerek oylarını belli etmektedirler. Eşitlik olması durumunda kura çekimine başvuru bu sistem, tamamen “açık oy ve açık sayım” esasına dayanmaktadır. Dönemin koşulları göz önüne alındığında

bu uygulama, Osmanlı toplumunun seçim ve temsil kavramlarıyla tanıştığı ilk önemli kilometre taşıdır (Ortaylı, 2000: 35-37).

10.1.2. Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemi

Türkiye’de modern anlamda parlamento seçimlerinin kurumsal bir yapı kazanması, 1876 tarihli ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesiyle başlamış ve atanmışlardan oluşan Meclis-i Ayan ile seçilmişlerden oluşan Meclis-i Mebusan’ı içeren iki kanatlı bir meclis yapısı kurulmuştur. Birinci Meşrutiyet dönemindeki (1876-1878) ilk seçimler, henüz bir seçim kanunu bulunmadığı için geçici yönetmeliklerle (Talimat-ı Muvakkate) düzenlenmiştir. Bu seçimler; yalnızca belirli bir servete sahip ve vergi veren erkeklerin oy kullanabildiği “sınırlı oy” ilkesine dayanan, adayların “basit çoğunluk” ile belirlendiği ve halkın doğrudan vekilleri değil “ikinci seçmenleri” belirlediği “iki dereceli” bir usulle gerçekleştirilmiştir. 93 Harbi gerekçesiyle II. Abdülhamid tarafından meclisin tatil edilmesiyle kesintiye uğrayan bu demokratikleşme adımı (Gözübüyük, 1997: 104), 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ve Cumhuriyet döneminde de 1942’ye kadar uygulanacak olan “İttihat-ı Mebusan Kanunu”nun yürürlüğe girmesiyle yeniden canlanmıştır. Sınırlı oy, basit çoğunluk ve iki dereceli usulün korunduğu bu yeni dönem; İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası’nın yarıştığı 1908 seçimleriyle Türk siyasi tarihinin ilk çok partili rekabetine sahne olmuştur. Ancak hemen ardından gelen 1912 seçimleri, iktidar partisinin idari gücünü kullanarak başvurduğu şiddet ve usulsüzlükler nedeniyle literatüre “Sopalı Seçimler” olarak geçmiştir (Karamustafaoglu, 1970: 105). Sonuç olarak, iki dereceli yapı ve sınırlı oy hakkı nedeniyle siyasal temsil halktan ziyade bürokratik elitlere (ikinci seçmenlere) dayansa da Osmanlı’nın bu meşruti seçim deneyimleri; siyasi partilerin doğuşu, sandık pratiklerinin tecrübe edilmesi ve anayasal teamüllerin oluşumu bağlamında Cumhuriyet dönemine devredilecek muazzam bir siyasal miras bırakmıştır.

10.1.3. Tek Partili Dönemde Seçimler (1923-1946)

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan çok partili hayata geçişin yaşandığı 1946 senesine kadar geçen süreç, Türk siyasal hayatında “Tek Partili Dönem” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi kısa süreli çok partili hayat denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve yönetim tamamen Cumhuriyet Halk Partisi’nin kontrolünde kalmıştır. Tek partili siyasal hayat boyunca 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarında olmak üzere toplam altı genel milletvekili seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yapılan seçimlerin tamamında iki dereceli seçim sistemi ve basit çoğunluk yöntemi istikrarlı bir şekilde uygulanmıştır.

Tek partili dönem seçimlerinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, hem oy hakkının kademeli biçimde genişletildiği hem de seçimlerin kurumsal çerçevesinin istikrarlı biçimde sürdürüldüğü görülmektedir. Cumhuriyetin ilanı öncesinde gerçekleştirilen 1923 seçimleri, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçimlerin yenilenmesi kararı üzerine yapılmış ve Osmanlı'dan devralınan İntihab-ı Mebusan Kanunu esas alınmıştır. Ancak 3 Nisan 1923 tarihinde yapılan yasal değişikliklerle önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş; seçmen olabilmek için aranan vergi verme şartı kaldırılmış, seçmen yaşı 25'ten 18'e indirilmiş ve her 50.000 erkek nüfusa bir milletvekili yerine her 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler, oy hakkının daha geniş kitlelere yayılması bakımından dikkat çekici adımlar olmuştur.

1924 Anayasası ile seçimlerin dört yılda bir yapılması anayasal güvence altına alınmış; 18 yaşını dolduran erkek vatandaşlara seçme, 30 yaşını dolduranlara ise seçilme hakkı tanınmıştır. 1927 ve 1931 seçimlerinde tek parti konumundaki Cumhuriyet Halk Fırkası aday listelerini belirlemiş; birinci seçmenlerin seçtiği ikinci seçmenler aracılığıyla milletvekilleri tespit edilmiştir. İki dereceli çoğunluk sistemi olarak işleyen bu yapıda seçmenler, fiilen parti merkezinin belirlediği adayları onaylayan bir konumda bulunmuştur.

1935 seçimleri ise Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1934 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış; böylece genel oy ilkesi cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin hayata geçirilmiştir. Aynı düzenlemeyle seçmen yaşı 22'ye yükseltilmiş ve her 40.000 nüfusa bir milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır. 1935 seçimleri sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilk kez 17 kadın milletvekili girmiştir.

1939 seçimlerinin ardından, Osmanlı döneminden beri yürürlükte olan seçim kanunu yürürlükten kaldırılarak 14 Aralık 1942 tarihinde 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk müstakil seçim kanunu olan bu düzenleme, sistemde köklü bir değişiklik yapmamış; illerin seçim çevresi olması ve iki dereceli çoğunluk usulü gibi mevcut uygulamaları yeniden düzenleyerek sürdürmüştür. Tek partili dönemin son seçimi olan 1943 seçimleri bu kanuna göre gerçekleştirilmiştir.

Demokratik açıdan değerlendirildiğinde, tek partili dönemde seçimlerin serbest rekabet ortamından yoksun olması, alternatif parti ve aday listelerinin bulunmaması ve iki dereceli seçim usulünün uygulanması nedeniyle bu seçimlerin çağdaş anlamda tam rekabetçi ve çoğulcu demokratik seçimler niteliği taşımadığı literatürde genel kabul görmektedir. Bununla birlikte, seçimlerin kriz ve savaş yıllarında dahi düzenli aralıklarla yapılması, cumhuriyet

rejiminin meşruiyetini sandık yoluyla temellendirme çabasını yansıtmaktadır. Bu süreklilik, toplumun seçim pratiğiyle tanışmasına, siyasal katılımın kurumsallaşmasına ve çok partili hayata geçişe zemin hazırlayan bir seçim kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır.

10.1.4. Çok Partili Döneme Geçiş ve Çoğunluk Sistemi (1946-1960)

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte uluslararası alanda güç kazanan demokratikleşme eğilimleri ve Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e kurucu üye olarak katılması, ülke içinde siyasal yapının yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir (Tuncay, 1983: 2023). Bu iç ve dış dinamiklerin etkisiyle tek parti yönetimi fiilen sona ermiş; önce Nuri Demirağ tarafından kurulan Millî Kalkınma Partisi, ardından Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün girişimiyle 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıyla Türk siyasal hayatında kesintisiz çok partili dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde benimsenen seçim sistemi ise, siyasal rekabetin seyrini derinden etkileyecek olan “liste usulü çoğunluk sistemi” olmuştur.

Çok partili hayata geçişin en önemli yasal düzenlemesi, 5 Haziran 1946 tarihli 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’dur. Bu kanunla 1877’den beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi kaldırılmış ve ilk kez tek dereceli seçim esasına geçilmiştir. Böylece seçmenler aracı ikinci seçmenler yerine doğrudan milletvekillerini belirleme hakkına kavuşmuş; ayrıca adaylık için parti listesinde yer alma zorunluluğu da kaldırılmıştır. Bununla birlikte 21 Temmuz 1946 seçimleri, “açık oy, gizli sayım” ilkesi ve yargı denetiminden yoksun biçimde gerçekleştirilmesi nedeniyle literatürde “şaiBELİ seçimler” olarak anılmıştır (Ateş, 2013: 18; Taylan, 2021: 68). Seçimlerin erkene alınması, oy pusulalarının imha edilmesi ve idari denetim altında yapılması, demokratik meşruiyet tartışmalarını derinleştirmiştir. Liste usulü çoğunluk sisteminin uygulandığı bu seçimlerde CHP büyük çoğunluğu elde etmiş, DP ise sınırlı sayıda milletvekili çıkarabilmiştir.

1946 seçimleri sonrasında artan eleştiriler ve muhalefet baskısı üzerine, 16 Şubat 1950’de 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu kabul edilmiştir. Bu düzenleme ile “gizli oy, açık sayım ve döküm” ilkesi benimsenmiş ve seçimlerin yönetim ve denetimi yargı organlarına bırakılmıştır. Bu çerçevede Yüksek Seçim Kurulu kurulmuş ve seçim güvenliği kurumsal bir temele oturtulmuştur. 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği liste usulü basit çoğunluk sistemi uygulanmış; bir ilde en fazla oyu alan partinin o çevredeki tüm milletvekilliklerini kazanması esası benimsenmiştir. Bu sistem, oy oranı ile sandalye dağılımı arasında ciddi orantısızlıklara yol açmıştır.

1950 seçimleri, %89'un üzerindeki yüksek katılım oranıyla gerçekleşmiş ve Demokrat Parti oyların yaklaşık %55'ini alarak meclis sandalyelerinin yaklaşık %85'ini kazanmıştır. CHP ise önemli bir oy oranına sahip olmasına rağmen mecliste oldukça sınırlı temsil edilmiştir. 1954 seçimlerinde bu orantısızlık daha da belirginleşmiş; DP oy oranını artırarak sandalyelerin büyük çoğunluğunu elde ederken, muhalefet partileri yüksek oy oranlarına rağmen son derece düşük temsil oranlarıyla karşı karşıya kalmıştır. 1957 seçimlerinde ise oy oranları arasındaki fark daralmasına rağmen, çoğunluk sisteminin yapısal niteliği gereği DP meclis çoğunluğunu korumuştur. Muhalefet partilerinin toplam oy oranı iktidar partisinin üzerine çıkmasına rağmen, sistemin işleyişi nedeniyle iktidar değişimi gerçekleşmemiştir.

1946–1960 döneminde uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi, güçlü ve tek parti ağırlıklı hükümetler oluşturarak yönetimde istikrar sağlamış; ancak temsilde adalet ilkesinden önemli ölçüde sapmıştır. Birinci parti lehine ortaya çıkan “aşkın temsil” ve muhalefet partilerinin maruz kaldığı “eksik temsil”, siyasal sistemde gerilimi artırmış, iktidar-muhalefet ilişkilerini sertleştirmiş ve kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Bu deneyim, 27 Mayıs 1960 müdahalesine giden sürecin önemli yapısal zeminlerinden birini oluşturmuş; 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'nin nispi temsil sistemine yönelmesinde belirleyici rol oynamıştır.

10.1.5. 1961 Anayasası Dönemi ve Nispi Temsil Sistemine Geçiş (1961-1980)

1961 Anayasası ile gücün tekelleşmesini önlemek amacıyla çift kanatlı parlamento yapısına (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu) geçilmiş ve çoğunluk ilkesi terk edilerek nispi temsil benimsenmiştir. Temsilde adaletin ön plana çıktığı ancak anayasa mahkemesi kararları ve yasa değişiklikleriyle üç farklı nispi temsil usulünün denendiği 1961-1980 arası süreç, çoğulcu fakat kronik yönetim krizlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Türk siyasi tarihinde nispi temsilin ilk kez denendiği 1961 seçimlerinde çevre barajlı d'Hondt sistemi uygulanmış; partilerin vekil çıkarabilmesi için geçerli oyların vekil sayısına bölünmesiyle elde edilen ‘basit seçim sayısını’ aşmaları zorunlu kılınmıştır. Bu sistem sonucunda meclise dört parti girmiş, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamamış ve Türkiye koalisyon hükümetleriyle tanışmıştır. Çevre barajlı sistemin özellikle iki büyük partiye (AP ve CHP) avantaj sağlaması üzerine, küçük partilerin temsilini güvence altına almak ve AP'nin tek başına iktidarını önlemek amacıyla 1965 seçimlerinde Milli Bakiye (Ulusal Artık) sistemine geçilmiştir. Temsilde adaletin en kusursuz hali olan ve yerel çevrelerdeki artık oyların ulusal bir havuzda toplanarak boş sandalyelere dağıtılmasını öngören bu sistem sayesinde, seçime katılan altı partinin tamamı meclise girmiş; hatta

Türkiye İşçi Partisi (TİP) %3 oyla 15 vekil çıkarma imkânı bulmuştur. Ancak ilginç bir şekilde, hedeflenenin aksine AP oyların %52,9’unu alarak tek başına iktidar olmuştur. Milli bakiye sisteminden rahatsız olan AP’nin 1968’de çevre barajlı sistemi geri getirme girişimi ise, Anayasa Mahkemesi’nin (AYM) baraj uygulamasını demokratik ilkelere aykırı bularak iptal etmesiyle sonuçlanmış ve kanun koyucunun öngörmediği barajsız (klasik) d’Hondt sistemi ortaya çıkmıştır. 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde uygulanan bu sistem; 1969’da AP’nin iktidarını korumasını sağlasa da, sonraki seçimlerde hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamamasına neden olmuştur. Küçük partilerin (özellikle MSP ve MHP) kilit konuma geldiği bu tablo; Milliyetçi Cephe (MC) ve azınlık hükümetleri ile ‘Güneş Motel’ gibi etik tartışmaların gölgesinde derin bir siyasi istikrarsızlık yaratmıştır. Barajsız sistemin ürettiği bu parçalı parlamento ve kriz ortamı, 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden sürecin kurumsal zeminini oluşturmuş ve 1980 sonrası anayasa yapıcılarını sert seçim barajlarına yöneltmiştir (Özbudun, 1995: 530).

10.1.5.1. 1982 Anayasası Dönemi ve Sonrası Seçim Sistemleri (1983-Günümüz)

1970’li yıllarda uygulanan barajsız nispi temsil sistemi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde aşırı parçalanmış bir yapı ortaya çıkarmış; bu durum kısa ömürlü ve zayıf koalisyon hükümetlerinin oluşmasına yol açmıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini gerçekleştiren kadrolar, siyasal ve ekonomik krizin temel nedenlerinden biri olarak bu parçalı yapıyı görmüş; 1982 Anayasası ve sonrasında çıkarılan seçim kanunlarında “temsilde adalet” ilkesinden ziyade “yönetimde istikrar” ilkesini merkeze alan düzenlemeler tercih edilmiştir. Bu çerçevede nispi temsilin d’Hondt yöntemi korunmakla birlikte, yüksek barajlar ve ek uygulamalarla sistem çoğunlukçu bir karaktere yaklaştırılmıştır. Bu dönemin ilk önemli düzenlemesi, 10 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile getirilen “çifte barajlı d’Hondt sistemi”dir (Yavaşgel, 2014: 169). Sistem iki temel baraj öngörmüştür: Birincisi, siyasi partilerin milletvekili çıkarabilmesi için ülke genelinde geçerli oyların en az %10’unu almasını şart koşan ülke barajıdır. İkincisi ise, ülke barajını aşan partilerin bir seçim çevresinde milletvekili kazanabilmesi için o çevrede belirli bir oy oranını (doğal quorum) geçmesini zorunlu kılan seçim çevresi barajıdır. 6 Kasım 1983 seçimlerinde yalnızca üç partinin yarışmasına izin verilmiş; sistem, Anavatan Partisi’nin %45 oy oranıyla meclis çoğunluğunu elde ederek tek başına iktidar olmasını sağlamıştır.

1986 ve 1987’de yapılan değişikliklerle bu yapıya “kontenjan adaylığı” usulü eklenmiş ve sistem daha da çoğunlukçu hale getirilmiştir. Belirli sayının üzerinde milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde en fazla oyu alan partiye bir kontenjan

milletvekilliği doğrudan verilmiş, kalan sandalyeler barajı aşan partiler arasında d'Hondt usulüne göre dağıtılmıştır. 1987 seçimlerinde bu uygulama temsilde adaleti ciddi biçimde zedelemiş; ANAP %36,3 oyla meclis sandalyelerinin yaklaşık üçte ikisini kazanmış, oyların önemli bir kısmı parlamentoda temsil edilememiştir. 1991 seçimlerinde ise aynı sistem uygulanmasına rağmen hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamamış ve Türkiye yeniden koalisyon hükümetlerine dönmüştür. Bu sonuç, seçim mühendisliğinin tek başına siyasal istikrarı garanti edemeyeceğini göstermiştir.

1995 yılında yapılan anayasal ve yasal değişikliklerle sistemde önemli bir sadeleştirmeye gidilmiştir. 1982 Anayasası'nın 67. maddesine, seçim kanunlarının “temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenleneceği” hükmü eklenmiş; kontenjan ve tercihli oy uygulamaları yürürlükten kaldırılmıştır. Getirilmek istenen seçim çevresi barajı ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş; böylece sistem fiilen “%10 ülke barajlı d'Hondt sistemi” halini almıştır. 1995'ten 2015'e kadar yapılan genel seçimler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Yalnızca ülke barajının uygulandığı bu dönemde sistem, 1990'lı yıllardaki koalisyonları tamamen önleyememiş; ancak en çarpıcı sonucunu 2002 Genel Seçimleri'nde vermiştir. Bu seçimde meclise yalnızca iki parti girebilmiş, geçerli oyların yaklaşık %45'i baraj nedeniyle parlamentoda temsil edilememiştir. Bu durum, %10'luk barajın temsilde adalet üzerindeki etkisini tartışmaların merkezine taşımış; buna karşılık aynı sistem uzun süreli ve güçlü tek parti hükümetlerinin kurulmasına imkân tanıyarak “yönetimde istikrar” hedefini gerçekleştirmiştir. Böylece 1980 sonrası seçim düzenlemeleri, Türkiye'de istikrar ile temsil arasındaki dengenin büyük ölçüde istikrar lehine kurulduğu bir dönemi ifade etmiştir.

11. Güncel Gelişmeler, Seçim İttifakları ve Yeni Düzenlemeler

16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumuyla Türkiye, parlamenter sistemden ayrılarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yapmıştır. 24 Haziran 2018 genel seçimleriyle fiilen uygulanmaya başlayan yeni sistem sadece yürütme erkinin yapısını değil bununla birlikte seçim sisteminin işleyişini de önemli ölçüde etkilemiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile beraber TBMM'deki toplam milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarılmıştır. Seçilme yaşı da 25'ten 18'e indirilmiştir. Genel seçimler ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin beş senede bir aynı gün yapılması kuralı getirilmiştir. Yürütme yetkisinin doğrudan seçmen tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nda toplanması ve güvenoyu mekanizmasının ortadan kalkması, parlamenter sistem döneminde yönetimde istikrar sebebiyle savunulan yüksek seçim barajlarının meşruiyetini

tartışmalı duruma getirmiştir. Zira yeni sistemde yürütmenin kurulması ve devamı meclis çoğunluğuna bağlı değildir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin getirdiği diğer yenilik ise seçim ittifaklarının yasal zemine oturmasıdır. 13 Mart 2018 tarihli 7102 sayılı Kanun ile siyasi partilere seçim öncesi resmi ittifak kurma olanağı tanınmıştır. Bu düzenlemeyle partiler kendi kimlikleriyle seçime katılmakla birlikte oy pusulasında ittifak unvanı altında birlikte yer alabilmiş ve %10’luk ülke barajı ittifakın toplam oyu üzerinden hesaplanmıştır. Böylece ittifakın toplam oyu barajı geçerse ittifak içindeki partiler de seçim barajını aşmış sayılmıştır. 2018 seçimlerinde ayrıca milletvekili dağılımında ittifak oyları önce bütün olarak d’Hondt sistemine tabi tutulmuş ittifakın kazandığı toplam sandalye sayısı daha sonra ittifak içindeki partiler arasında oy oranlarına göre paylaştırılmıştır. Bu yöntem, ittifaklara artık oyların birleşmesi yoluyla ek fırsat sağlamış ve özellikle oy oranı düşük partilerin temsil şansını artırmıştır. Ancak 31 Mart 2022 tarihinde kabul edilen ve 6 Nisan 2022’de yürürlüğe giren 7393 sayılı Kanun ile seçim sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak, 1983’ten beri uygulanan %10 ülke barajı %7’ye düşürülmüştür. Bu düzenleme temsilde adalet yönünde atılmış adım olarak değerlendirilmiştir. İkinci değişiklik ise ittifak içi oy hesaplama yönteminde yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre ittifakın toplam oyu barajı aşmak için yeterli kabul edilmekle birlikte milletvekili dağılımı artık ittifakın birleşik oyu üzerinden değil ittifak içindeki her partinin seçim çevresinde aldığı kendi oyları üzerinden ayrı ayrı d’Hondt usulüne göre yapılmaktadır. Böylece 2018’de uygulanan artık oyların ittifak içinde birleşmesi avantajı ortadan kaldırılmıştır. Sistem, milletvekili dağılımı bakımından parti bazlı klasik d’Hondt yöntemine yaklaştırılmıştır. Bu değişiklik, ittifakların milletvekili kazanma açısından sağladığı matematiksel üstünlüğü sınırlandırmış ve küçük partilerin ittifak aracılığıyla elde edebileceği ek temsil olanağını azaltmıştır.

12. Genel Değerlendirme

Türkiye’de ki seçim sistemi tarihi kapsamlı bir şekilde incelendiğinde yapılan düzenlemelerin çoğunlukla geniş toplumsal mutabakatın ürünü olmaktan ziyade dönemin siyasi iktidarlarının güç dengelerini kendi faydalarına dönüştürme arayışıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Tek partili döneminden çok partili döneme geçişe, 1961 Anayasası ile nispi temsile yönelişten 1982 sonrası yüksek barajlı sistemlere ve nihayet Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne uzanan süreçte seçim yapısı kimi zaman siyasi rekabetin kurallarını yeniden tanımlayan seçim mühendisliği aracı olarak kullanılmıştır. Bu müdahalelerin temel amacı genellikle ya dağılmış parlamento yapısını engellemek ya da mevcut çoğunluğu korumak şeklindedir. Ancak tarihi tecrübe, siyasetteki yapısal problemlerin sadece seçim matematiğiyle çözülemeyeceğini göstermiştir. Her teknik düzenleme

beraberinde yeni temsil krizleri, meşruiyet tartışmaları ve siyasal gerilimler üretebilme kapasitesine sahiptir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş bu tartışmaların kapsamını değiştirmiştir. Yeni sistemde yürütme erki doğrudan seçmen tarafından ve salt çoğunluk esasına göre seçildiğinden, parlamenter sistem döneminde dile getirilen hükümet kurulamaması veya koalisyon istikrarsızlığı gibi riskler anayasal olarak ortadan kaldırılmıştır. Yürütmenin meclis güvenoyuna bağlı olmaması, seçim barajlarının yönetimde istikrar gerekçesiyle savunulmasını önemli ölçüde zayıflatmıştır. Dolayısıyla TBMM seçimlerinde uygulanan yüksek barajların veya temsili daraltıcı düzenlemelerin işlevsel temeli yeniden sorgulanır duruma gelmiştir. Seçim sistemlerinin öncelikli amacı yasama organında toplumsal çeşitliliğin adil ve dengeli biçimde temsil edilmesini sağlamak olmalıdır. Demokratik rejimlerin meşruiyeti sadece güçlü yürütme kapasitesinden değil bununla birlikte çoğulculuğun kurumsal güvence altına alınmasından beslenmektedir. Meclisin toplumun farklı siyasi, ideolojik ve sosyokültürel kesimlerini yansıtmadığı yapıda temsiliyet sorunları artmakta ve siyasetle toplum arasındaki bağ zayıflamaktadır. Bu sebeple yüksek seçim barajları, daraltılmış seçim çevreleri veya temsil oranını yapay biçimde sınırlayan mekanizmalar yerine temsilde adaleti ön plana çıkaran ve oy ile sandalye oranı arasındaki uyumsuzluğu minimuma düşüren modelin tartışılması demokratikleşme sürecinin doğal uzantısıdır. Öte yandan kalıcı ve sürdürülebilir seçim reformunun geçmişte olduğu gibi dar siyasi hesaplarla değil, geniş bir anayasal ve toplumsal uzlaşısı temelinde inşa edilmesi gerekmektedir. Seçim sistemi, iktidar değişse dahi meşruiyeti tartışılmayacak kadar kapsayıcı ve öngörülebilir olmalıdır. Bu bağlamda siyasi partiler, akademi, sivil toplum kuruluşları ve hukuk çevrelerinin katılımıyla yürütülecek çoğulcu bir reform süreci, Türkiye'nin siyasal kurumsallaşmasının artması açısından önem arz etmektedir. Seçim kurallarının istikrarlı, adil ve herkes için bağlayıcı olması, sadece demokratik temsilin güçlenmesini değil bununla beraber siyasi sistemin uzun vadeli istikrarını da güvence altına alacaktır. Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yürütmede sağladığı yapısal istikrar yasama seçimlerinde çoğulculuğu genişletme olanağı sunmaktadır. Bu olanağın demokratik uzlaşısı zemininde değerlendirilmesi, parlamentoyu gerçek anlamda milli iradenin yansıdığı platforma dönüştürme yönünde atılacak en önemli adım olacaktır.

Kaynakça

- Akad, M., & Vural Dinçkol, B. (2013). *Genel kamu hukuku* (7. bs.). Der Yayınları.
- Araslı, O. (1989). *Seçim sistemi kavramı ve Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri (1876–1987)*. Ankara.
- Armaoğlu, F. (1953). *Seçim sistemleri*. Güney Matbaası.
- Atar, Y. (1990). *Türkiye’de seçim sistemlerinin gelişimi ve siyasi hayat üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Konya.
- Ateş, F. (2013). *Seçim sistemleri bağlamında Türkiye’de iki binli yıllarda genel seçimler üzerine bir değerlendirme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğdu, Y. (2015). *Seçim sistemleri ve Türkiye*. Adalet Yayınevi.
- Bakır, S., Küçükoğlu, S., & Pehlivan, S. (1982). *Seçim, seçim sistemleri ve Türkiye’deki uygulamalar* (ss. 29–32). Ankara Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları.
- Blackburn, R. (1995). *The electoral system in Britain*. Macmillan.
- Buran, H. (2005). *Seçim sistemleri ve Türkiye için yeni bir seçim sistemi önerisi*. Siyasal Kitabevi.
- Cotteret, J. M., & Emeri, C. (1975). *Seçim sistemleri* (T. Gökçel, Çev.). Gelişim Yayınları.
- Cox, G. W., & Katz, J. N. (2002). *Elbridge Gerry’s salamander: The electoral consequences of the reapportionment revolution*. Cambridge University Press.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi üzerine* (B. Kadioğlu, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Daver, B. (1988). Anayasal yargı ve seçim sistemleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 5, 15–30.
- Erdem, A. Y. (2017). *Seçim kanunlarının düzenlenmesinde temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinin bağdaştırılabilirliği*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Girgin, K. O. (2013). *Türkiye seçim tarihi* (29–30). Sokak Kitapları Yayıncılık.
- Gözübüyük, A. Ş. (2013). *Anayasa hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Gözler, K. (2004). *Anayasa hukukuna giriş*. Ekin Kitabevi.
- Günel, E. (2005). *Türkiye’de seçim sistemlerinin siyasal kurumlar üzerindeki etkileri*. Turhan Kitabevi.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset* (Z. Kopuzlu, Çev.; B. Kalkan, Ed.). Liberte Yayınları.
- İba, Ş. (2017). *Siyasi partiler ve seçim hukuku* (2. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Karamustafaoğlu, T. (1970). *Seçme hakkının demokratik ilkeleri*. AÜHF Yayınları.
- Kuzu, B. (2006). Nasıl bir seçim sistemi: Siyasi parti görüşleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23, 283–318.

- Lijphart, A. (2006). *Electoral systems and party systems: A study of twenty-seven democracies, 1945–1990*. Oxford University Press.
- Milletvekili Seçim Kanunu. (1983). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 18076).
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840–1880)*. Türk Tarih Kurumu.
- Özbudun, E. (1995). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter rejimler, seçimsel demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, A., & Nişancı, Ş. (2019). Türkiye’de ve dünyada seçim kavramı ve olgusunun gelişimi. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 73–96.
- Özgül, B. (2002). *Seçim ve seçim sistemleri: Türkiye’deki seçim sistemi uygulamaları ve bir model önerisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Sezen, S. (2000). *Seçim ve demokrasi* (2. bs.). Gündoğan Yayınları.
- Şener, T., & Eren, N. Ü. (2022). Türkiye’de seçim sistemleri üzerine bir değerlendirme. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 45–68.
- Taylan, Ö. (2021). 1946 genel seçimlerinin demokrasi bağlamında değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(1), 62–74. <https://doi.org/10.38004/sobad.910523>
- Teziç, E. (2016). *Anayasa hukuku* (20. bs.). Beta Yayıncılık.
- Tuncay, M. (1983). Siyasal gelişmenin evreleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 7). İletişim Yayınları.
- Türk, H. S. (1995). *Türkiye için nasıl bir seçim sistemi? Sistem önerileri, seçim uygulamaları*. TESAV Yayınları.
- Türk, H. S. (2006). *Seçim, seçim sistemleri ve anayasal tercih*.
- Türköne, M. (2006). *Siyaset*. Lotus Yayınları.
- Wilder, P. (1999). Party list proportional representation: Explaining d’Hondt. *Representation*, 36(3), 232–245.
- Yavaşgel, E. (2014). *Seçim sistemleri ve Türkiye’deki durum* (2. bs.). Nobel Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2011). Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri ve bunlara ilişkin Anayasa Mahkemesi kararlarına göre nasıl bir seçim sistemi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55(1–2), 103–150.

Çok Partili Hayata Geçişte Demokratikleşmenin Meşrulaştırma Söylemi (1945–1950)

Tülay Gül Polat¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de 1945–1950 yılları arasında çok partili hayata geçiş sürecini demokratikleşmenin normatif bir ilerleme anlatısı olarak değil, siyasal iktidarın meşruiyet krizine verdiği hegemonik bir yanıt olarak ele almaktadır. Gramsciyen kuramsal çerçeve doğrultusunda demokratikleşme, yalnızca kurumsal reformlar ve seçim mekanizmalarının işlerliği üzerinden değil, rızanın yeniden örgütlenmesi ve siyasal alanın sınırlarının söylemsel biçimde yeniden kurulması üzerinden analiz edilmektedir. Bu bağlamda çalışma, demokratikleşmenin “demokratik olgunluk”, “sorumlu muhalefet”, “düzen ve istikrar” gibi kavramlar aracılığıyla meşrulaştırıldığını; muhalefetin sistem içerisine entegre edilirken aynı zamanda disipline edildiğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet’te üretilen söylem, demokratikleşmenin yalnızca toplumsal taleplere yanıt veren bir açılım olmadığını, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan bir hegemonya stratejisi olarak işlediğini göstermektedir.

Çalışma, çok partili hayata geçişi Gramsci’nin “pasif devrim” kavramı çerçevesinde değerlendirerek, Türkiye’de demokratikleşmenin sınırlarını ve sürekliliklerini açıklamaya katkı sunmaktadır.

Giriş

Demokratikleşme, siyasal rejimlerin dönüşümünü açıklamak için sıklıkla normatif bir ilerleme anlatısı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre çok partili hayata geçiş, otoriter ya da tek parti rejimlerinden çoğulcu ve temsilî bir siyasal düzene doğru kaçınılmaz bir evrimi ifade eder². Ancak tarihsel deneyimler, demokratikleşme süreçlerinin her zaman toplumsal taleplerin

1 Araş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD. tulay.gul.polat@ege.edu.tr, Orcid: 0009-0006-7294-9145.

2 Meltem Caniklioğlu, “Çağdaş Demokrasi ve Çağdaş Devlet Üzerine Düşünceler”, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/M.Caniklioglu5.pdf>, Erişim tarihi: 12.10.2025.

doğrudan bir ürünü olarak ortaya çıkmadığını; aksine çoğu durumda siyasal iktidarların meşruiyet krizlerine verdikleri stratejik tepkiler doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda demokratikleşme, yalnızca hak ve özgürlüklerin genişlemesiyle değil, aynı zamanda mevcut iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesiyle birlikte düşünülmelidir³.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci de uzun süre bu ilerlemeci çerçeve içerisinde değerlendirilmiş, 1945–1950 yılları arasındaki siyasal dönüşüm demokratikleşmenin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Oysa bu dönem, tek parti rejiminin hem iç politikada hem de uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı bir meşruiyet aşınmasının belirginleştiği bir zaman dilimine işaret etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni uluslararası sistem, siyasal rejimlerin meşruiyetini demokratik normlar üzerinden tanımlarken, Türkiye de bu normatif çerçevenin dışında kalmamak adına siyasal reformlara yönelmiştir. Bu yönelim, demokratikleşmeyi bir toplumsal talep olmaktan ziyade, devlet elitleri tarafından yönetilen ve sınırları belirlenmiş bir dönüşüm süreci hâline getirmiştir.

Çalışmamız Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecini, demokratikleşmenin bir “ilerleme anlatısı” olarak değil, hegemonik bir yeniden yapılanma pratiği olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışma, demokratikleşmenin hangi söylemsel araçlarla meşrulaştırıldığını, siyasal çoğulculuğun hangi sınırlar içerisinde kabul edilebilir kılındığını ve muhalefetin nasıl sisteme entegre edildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Buradaki temel varsayım, demokratikleşmenin, siyasal iktidarın rızayı yeniden üretmek ve hegemonik düzeni tahkim etmek için başvurduğu bir strateji olduğudur.

Bu yaklaşım, kuramsal olarak Antonio Gramsci (1891-1937)’nin hegemonya⁴ kavramına dayanmaktadır. Gramsci hegemonyayı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü*

3 Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, New York: International Publishers, 1992, s. 52.

4 Uluslararası İlişkiler disiplinde “hegemonya” bir ya da daha fazla aktörün bazen zorlayıcı yöntemlerle bazen de rıza ile uluslararası politikaları önemli ölçüde etkileyebilmesini ifade eder. Lider hegemonyasını inşa etmek zorundadır. Günümüzde bazen “yumuşak güç” bazen sert kullanarak caydırıcılık ve baskı ile oluşan hegemonya diğer aktörlerin rızasını ararak otoriter lider olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fuat Keymen, *TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları*, “Hegemonya (Uluslararası İlişkiler)” https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hegemonya_uluslararasi_iliskiler, Erişim tarihi: 10.01.2026.

*de geliştirin*⁵”. Gramsci’ye göre siyasal iktidar, yalnızca zor aygıtlarıyla değil, aynı zamanda rıza üretimi yoluyla da varlığını sürdürür⁶. Bu rıza tahakkümü, sivil toplum/politik toplum alanında üretilen ideolojik ve söylemsel pratikler aracılığıyla inşa edilir. Üç aşamalı bir model dizgisi sunan Gramsci, ilk olarak bir zıtlık ilişkisini modeller⁷. Sivil toplum ve devlet zıtlık ilişkisi içindedir. İkinci olarak şemasını genişletip “politik toplum ve sivil toplum” formülü ile bir hegemonya yaratır⁸. Son olarak ise devlet; politik toplum ve sivil toplumun bütünleşmiş yapısı olarak görünürlük kazanır.

Bu çerçevede demokratikleşme söylemi, siyasal iktidarın meşruiyetini yeniden tanımlayan ve normalleştiren bir ideolojik araç olarak işlev görebilir. Çok partili hayata geçiş, bu bakımdan, radikal bir siyasal kopuştan ziyade, mevcut iktidar ilişkilerinin reformlar yoluyla yeniden düzenlendiği pasif bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Çalışma, bu kuramsal çerçeveyi tarihsel bir bağlama oturtarak, 1945–1950 yılları arasında demokratikleşmenin nasıl bir meşrulaştırma söylemi üzerinden inşa edildiğini analiz etmektedir. Bu amaçla basın, özellikle de *Cumhuriyet* dönemin devlet aklını anlamamızda bize yardımcı olacaktır. Ayrıca söz konusu gazete hegemonik rıza üretiminin önemli bir alanı olarak ele alınmaktadır. *Cumhuriyet*, yalnızca siyasal gelişmeleri aktaran bir araç değil; demokratikleşmenin anlamını, sınırlarını ve meşruiyet koşullarını yeniden üreten bir söylem mekânı olarak incelenmektedir. Bu bağlamda kullanılan “demokratik olgunluk”, “sorumlu muhalefet”, “düzen ve istikrar” gibi kavramlar, demokratikleşmenin hangi koşullarda kabul edilebilir görüldüğünü ve hangi taleplerin sistem dışına itildiğini göstermesi bakımından merkezi bir öneme sahiptir.

Çalışmamız Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecini Gramsciyen bir perspektiften yeniden okuyarak üç temel katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, demokratikleşmeyi normatif bir ideal olmaktan çıkararak, siyasal iktidarın meşruiyet üretme stratejileri bağlamında ele almaktadır. İkinci olarak, basını hegemonik söylemin pasif bir yansıtıcısı değil, aktif bir kurucu unsuru olarak konumlandırmaktadır. Son olarak ise, çok partili hayata geçişi bir kopuş anı olarak değil, siyasal sürekliliğin pasif devrimci bir biçimde yeniden üretildiği bir süreç olarak kavramsallaştırmaktadır.

5 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge Yayınları, 1997, s. 28.

6 A. Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 39, 2012, s. 313.

7 Melek Halifeoğlu, “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkililiği ve Kuramsal Kökenler”, *Mülkiyeliler Dergisi*, Sayı: 37 (1), 2013, ss. 163-188.

8 Hughes Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, s. 33.

Bu doğrultuda çalışma, ilk bölümde demokratikleşme ve meşrulaştırma ilişkisini kuramsal olarak ele almakta; Gramsci'nin hegemonya ve pasif devrim kavramlarını analitik bir çerçeve olarak tartışmaktadır. İkinci bölüm, 1945 sonrası Türkiye'de ortaya çıkan hegemonik krizi ve siyasal dönüşüm ihtiyacını incelemektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümler, demokratikleşmenin basın aracılığıyla nasıl hegemonik bir söylem olarak inşa edildiğini ve çok partili hayata geçişin hangi meşrulaştırma dili üzerinden sunulduğunu ortaya koymaktadır. Son bölüm ise, bu süreci pasif devrim kavramı çerçevesinde değerlendirerek, Türkiye'de demokratikleşmenin sınırlarını ve sürekliliklerini tartışmaktadır.

1. Demokratikleşme ve Meşrulaştırma: Kuramsal Bir Çerçeve

Demokrasi, Eski Yunancadaki “demos” (halk) ve “kratos” (otorite) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır⁹. MÖ 4. ve 5.yüzyıllara dayanan ve Atina'da yaşanan “doğrudan demokrasi” tecrübesi¹⁰ ile ortaya çıkan bu kavram 20. Yüzyıl'da otoriter yönetimlerden demokratik yönetimlere geçişi¹¹ ifade etmektedir. Demokratikleşme, siyasal rejimlerin dönüşümünü açıklamak için siyaset bilimi literatüründe uzun süredir merkezi bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu literatürün önemli bir kısmı demokratikleşmeyi, otoriter siyasal yapılardan liberal demokratik¹² kurumlara doğru gerçekleşen doğrusal bir ilerleme süreci şeklinde değerlendirme eğilimindedir. Andrew Heywood'a göre liberal demokrasi:

Profesyonel siyasetçilere ihtiyaç duymaksızın, halkın kendi kendisini doğrudan veya dolaylı olarak yönettiği bir hükümet şeklidir ve temel belirleyici kararların halkın çoğunluğu tarafından alındığı, çoğunluk yönetimi ilkesine dayalı bir karar verme sistemini; hiyerarşi ve imtiyazdan ziyade eşit fırsatlara ve bireysel liyakate dayalı bir toplum yapısını; çoğunluğun iktidarının çoğunluğun tahakkümüne dönüşmesini engelleyecek ve bu suretle azınlıkların hak ve çıkarlarını koruyup gözetecek

9 Yusuf Tekin, “Demokrasi”, *TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları*, [https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demokrasi#:~:text=Eski%20Yunancadaki%20'demos'%20\(halk,kendi%20kendini%20y%C3%B6netmesi%20anlam%C4%B1na%20gelmektedir, Erişim Tarihi: 10.12.2025.](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demokrasi#:~:text=Eski%20Yunancadaki%20'demos'%20(halk,kendi%20kendini%20y%C3%B6netmesi%20anlam%C4%B1na%20gelmektedir, Erişim Tarihi: 10.12.2025.)

10 Ersin Bayra, “Liberal Demokrasinin Meşruiyet Krizine Bir Çözüm Önerisi olarak Akışkan Demokrasi: Değeri ve Ulusal Ölçekte Uygulanabilirliği”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, Aralık 2022, s.662.

11 Hüseyin Aksu, “Demokratikleşme ve Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar”, *International Social Sciences Studies*, Vol: 4 (27), 2018, s. 5949.

12 Liberal demokrasi modeli, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin 1991 yılında tamamen dağılmasıyla birlikte küresel düzeyde hâkim model haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Barry Holden, *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, Çev: Hüseyin Bal, Ankara: Liberte Yayınevi, 2007.

*bir kontrol mekanizmasını; kamu görevlilerin genel ve eşit oyun söz konusu olduğu, serbest ve rekabetçi seçimler yoluyla belirlendiği bir yönetim biçimini öngören ve kuvvetler ayrılığının yürürlükte olduğu, düşünce ve ifade özgürlüğünün en temel insan hakkı olarak görüldüğü, halkın yönetimi mümkün yollarla denetleyebildiği bir siyasal örgütlenme biçimidir*¹³.

Demokratikleşme, çoğulculuğun kurumsallaşması, serbest seçimlerin düzenlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve hukukun üstünlüğünün güçlenmesi gibi normatif ölçütler üzerinden tanımlanır. Ancak demokratikleşmeyi yalnızca normatif bir ideal olarak ele almak, tarihsel süreçlerde ortaya çıkan siyasal dönüşümlerin arkasındaki iktidar ilişkilerini ve meşruiyet stratejilerini göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir.

Çalışmamız, demokratikleşmeyi yalnızca kurumsal reformların toplamı olarak değil, aynı zamanda siyasal iktidarın kendisini yeniden üretme kapasitesini şekillendiren bir meşrulaştırma süreci olarak kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda demokratikleşme, salt bir rejim değişimi değil; iktidarın rıza üretme biçimlerinin yeniden düzenlendiği, siyasal alanın sınırlarının yeniden tanımlandığı ve muhalefetin sistem içerisindeki konumunun yeniden inşa edildiği çok boyutlu bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

1.1 Demokratikleşmenin Normatif ve Eleştirel Okumaları

Demokratikleşme kavramının günümüzdeki karşılığı daha çok toplumların daha fazla siyasal temsil ve katılım imkanına sahip olduğu¹⁴, iktidarın seçim yoluyla değiştirilebildiği ve bireysel özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı bir yönetim biçimine geçiş anlamına gelir. Ne var ki tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmalar, demokratikleşme süreçlerinin her zaman bu şekilde doğrusal biçimde işlemediğini; aksine birçok durumda “demokratikleşme” olarak adlandırılan dönüşümlerin, mevcut iktidar ilişkilerini değiştirmekten çok onları yeniden düzenleme işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır¹⁵. Bu bağlamda demokratikleşme, yalnızca siyasal hakların genişletilmesi değil, aynı zamanda siyasal düzenin yeni koşullar altında meşru kılınmasıdır. Bu durum, demokratikleşmenin kimi zaman toplumsal taleplerin bir sonucu olarak değil, devlet elitlerinin yönettiği stratejik bir reform süreci olarak ortaya çıkmasına

13 Barry Holden, a.g.e., s. 13.

14 Metin Özkan, “Siyasal Temsil: Bir Kavramın Dönüşümü”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 71, 2020, s. 237.

15 Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol: 12, No: 2, 1983, ss. 162-175.

yol açmaktadır. Dönüşüm çoğu zaman elit yapıların devamı olarak karşımıza çıkar¹⁶.

Eleştirel perspektifler demokratikleşmeyi, iktidarın meşruiyet üretme kapasitesi bağlamında değerlendirmekte ve demokrasi söyleminin çoğu zaman siyasal düzenin sürekliliğini sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Bu perspektife göre demokratikleşme, yalnızca özgürleşme anlamına gelmez; aynı zamanda sınırlandırma ve denetim mekanizmalarının yeniden üretildiği bir süreci de ifade eder. Dolayısıyla demokratikleşme, siyasal çoğulculuğun genişlemesi kadar, bu çoğulculuğun hangi sınırlar içerisinde kabul edilebilir görüldüğünü de içeren bir analiz gerektirir. Klasik elitistlere göre toplum “yöneten azınlıklar” ve “yönetilen çoğunluklar” olmak üzere ikiye ayrılır ve böyle bir toplum yapısında demokrasi idealinde ısrar etmek gereksiz bir popülizm yaratır¹⁷.

Bu bağlamda demokratikleşme, yalnızca “kurumsal reform” düzeyinde değil, aynı zamanda “söylemsel ve ideolojik inşa” düzeyinde de ele alınmalıdır¹⁸. Zira demokratikleşme, yalnızca seçimlerin düzenlenmesi ya da anayasal değişikliklerle sınırlı olmayan; toplumsal rızanın yeniden örgütlenmesi ve siyasal düzenin yeniden tanımlanması sürecidir.

1. 2. Siyasal Meşruiyet, Rıza ve Söylem

Demokratikleşme ile meşruiyet arasındaki ilişki, siyasal iktidarın sürekliliğini sağlayan temel dinamikleri anlamak açısından kritik önemdedir. Meşruiyet, en genel anlamıyla siyasal iktidarın yönetme hakkının toplum tarafından kabul edilmesi ve bu iktidarın “doğal”, “kaçınılmaz” ya da “haklı” görülmesi durumunu ifade eder. Bu nedenle meşruiyet, yalnızca hukuki bir kategori değil; aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir inşa sürecidir. Siyaset “toplumda meşru otoriteye dayanmak suretiyle yapılan varlık ve değer dağıtma faaliyeti” olarak tanımlanmaktadır. Siyaset, otorite, meşruiyet tüm bu kavramlar birbirlerine içkin kavramlardır ve tanımlama yaptığımızda diğerini göz ardı etmemiz tamamen anlam karmaşasına neden olur¹⁹.

16 John Higley ve Michael G. Burton, *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Bloomsbury Academic, 2006, ss. 143-160.

17 İhsan Kurtbaş, “Bir Klasik Elitizm Eleştirisi ve Yeni Bir Elitizm Modeli Önerisi: Güçlü Demokratik Elitizm Modeli”, *Turkish Studies*, Vol: 12/3, 2017, s. 394.

18 Taylan Can Doğanay, “Popülizm Ve Popülist Söylemin Kriz Dönemlerinde Demokratik Siyasal Sisteme Etki Düzeyi Üzerine Araştırma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı: 46, 2025, ss. 280-288.

19 Cemil Oktay, “Meşruiyet ve Türleri”, *TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı*, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/mesruiyet_ve_turleri#:~:text=TDK%20S%3%B6z1%3%BC%4%9F%3%BC%2C%20me%20C5%9Fruiyeti%20%2%80%9CYasaya%2C,dizi%20de%20C4%9Ferlere%20%2%80%9Cuygu

Siyasal iktidarların meşruiyeti yalnızca zor aygıtlarına dayanmaz. İktidarın temelinde yatan olgu, toplumdaki tüm grupların varlığını kabullenmiş olmasından kaynaklıdır²⁰. İktidar kavramı ise genellikle “güç” kavramı ile kullanılmış olsa dahi daha geniş bir anlama gelmektedir. Güç kendisine fırsat ve zaman verildiğinde iktidar haline gelebilse de kriz anlarında çıplak güç haline geri dönmektedir²¹. Yani güç iktidara içkindir ancak iktidar sadece güç anlamına gelmemektedir²². Yani “*güç tek başına siyasal iktidarın egemenlik şartı değildir*”²³. Modern devletler, yönetme kapasitelerini sürdürebilmek için toplumsal rıza üretmek zorundadır. Bu rıza üretimi ise yalnızca maddi kaynakların dağıtımıyla değil; aynı zamanda ideolojik söylem ve kültürel normlar aracılığıyla gerçekleşir. Bu bağlamda meşruiyet, iktidarın toplumsal düzeyde anlamlandırılması ve kabul görmesiyle ilişkilidir.

Herhangi bir iktidarı, iktidar yapan şey onun meşru olmasıdır²⁴. Söylem, bu meşruiyet üretim sürecinin merkezinde yer alır. Siyasal iktidar, kendi uygulamalarını belirli kavramlar üzerinden tanımlar; reformları “zorunlu”, “doğal” ve “kaçınılmaz” olarak sunar; muhalefeti “meşru” ya da “gayrimeşru” olarak kategorize eder. Böylece söylem, siyasal alanın sınırlarını çizen ve siyasal aktörlerin hareket alanını belirleyen bir işlev görür.

Bu noktada demokratikleşme, yalnızca kurumsal bir dönüşüm değil, aynı zamanda söylemsel bir meşrulaştırma stratejisidir. Demokratikleşme söylemi, siyasal düzenin dönüşümünü meşru kılmakla kalmaz; aynı zamanda bu dönüşümün sınırlarını da belirler. Başka bir ifadeyle demokratikleşme hem bir reform süreci hem de bu reformların toplumsal düzeyde kabul edilebilirliğini sağlayan ideolojik bir çerçevedir.

1. 3. Gramsci’de Hegemonya Kavramı: Zor ve Rızanın Birlikteliği

Demokratikleşme süreçlerini meşrulaştırma stratejileri bağlamında ele almak için Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramı önemli bir teorik araç sunmaktadır. Gramsci’ye göre siyasal iktidar, yalnızca devletin zor aygıtlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal rıza üretimiyle sürdürülür²⁵. Bu bağlamda hegemonya, zor ve rızanın birleşiminden oluşan bir iktidar biçimidir. Siyasal

n%E2%80%9D%20olacaktır%20B1r., Erişim tarihi: 10.12.2025.

20 Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, s. 183.

21 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, Çev: Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006, ss. 283,284.

22 Mehmet Emin Satır, “Siyasal Meşruiyetin Sağlanmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Medya ve Demokrasi*, Sayı: 30, 2018, s. 116.

23 Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 112.

24 Duverger, a.g.e., ss. 183-188.

25 Gramsci, a.g.e., s. 92.

iktidar, yalnızca baskı yoluyla değil; aynı zamanda toplumun geniş kesimlerinin onayını alarak, yani kendi dünya görüşünü “doğal” ve “normal” hale getirerek varlığını devam ettirir.

Hegemonya, yalnızca tahakkümün alternatifi ya da ona doğrudan karşıt bir güç olarak değil; esasen rıza üretimi, siyasal liderlik ve toplumsal nüfuz kurma süreçleri bağlamında ele alınır. Bu kavram, belirli bir toplumsal grubun, toplumun bütünü üzerinde liderlik tesis edebilmek amacıyla diğer toplumsal kesimlerin onayını kazanmak için çeşitli uzlaşma mekanizmalarına başvurmasını ifade eder. Bu süreçte dar ve özgül çıkarlar yeniden tanımlanarak daha kapsayıcı bir “genel çıkar” söylemi içerisinde dönüştürülür.

Hegemonya, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutları olan çok katmanlı bir yapı sergiler. Bu yaklaşım, modern devletin yalnızca belirli bir sınıftan dar sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmek üzere işleyen basit bir araç olmadığı yönündeki Gramsciyen savın temel dayanağını oluşturur²⁶.

Gramsci, devleti yalnızca bir zor aygıtı olarak değil, siyasal toplum ve sivil toplumun birleşiminden oluşan daha geniş bir yapı olarak tanımlar. Siyasal toplum, devletin zor mekanizmalarını (ordu, polis, hukuk) içerirken; sivil toplum²⁷, kültürel ve ideolojik üretim alanlarını (basın, eğitim, dini kurumlar, entelektüel üretim) kapsar. Bu çerçevede hegemonya, sivil toplum alanında üretilen ideolojik pratikler aracılığıyla kurulur. Basın ve entelektüel üretim, bu hegemonik düzenin devamlılığında kritik bir rol oynar.

Bu bakımdan demokratikleşme, hegemonik düzenin kriz anlarında yeniden kurulmasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilebilir. Bir rejim meşruiyet kaybı yaşadığında, siyasal iktidar yalnızca baskı mekanizmalarını artırarak değil; aynı zamanda yeni bir meşruiyet dili geliştirerek rıza üretmeye çalışır. Demokratikleşme söylemi, bu yeni meşruiyet dilinin önemli bir bileşeni olabilir. Böylece demokratikleşme, iktidarın kendisini “yenilediği”, “reform ettiği” ve “çağa uyum sağladığı” bir süreç olarak sunulabilir.

Dolayısıyla demokratikleşme, Gramsciyen perspektifte, yalnızca siyasal hakların genişlemesi değil; aynı zamanda hegemonik düzenin yeniden inşası anlamına gelir. Bu yeniden inşa sürecinde iktidar, toplumsal muhalefeti sistem

26 Anne Showstack Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Ed: Utku Özmkas, Çev: Mustafa Kemal Coşkun, Çağla Erdoğan vd., İstanbul: Dipnot Yayınları, 2023, s. 271.

27 Gramsci'ye göre sivil toplum yapısal değil üst yapıdır. Gramsci “Hapishane Günlükleri” başlıklı kitabında üst yapıyı şu şekilde açıklamaktadır: “*Şu anda yapabileceğimiz, iki temel üstyapı “düzey”ini saptamaktır. Bunlardan birisi, “sivil toplum”, yani genellikle “özel” diye anılan organizmalar bütünlüğü; öbürü de “politik toplum” ya da “devlet” diye anılandır. Bu iki düzey, bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı “hegemonya” işlevine; diğer yanda da devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan “doğrudan egemenlik” ya da “komuta” işlevine karşılık gelir.*” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gramsci, a.g.e., s. 12.

içine çekmeye, radikal talepleri etkisizleştirmeye ve çoğulculuğu kontrol edilebilir sınırlar içerisinde tutmaya çalışır.

1. 4. Pasif Devrim: Reform Yoluyla Sürekliliğin Kurulması

Gramsci'nin demokratikleşme süreçlerini anlamada sunduğu bir diğer kritik kavram “pasif devrim”dir. Pasif devrim, radikal bir devrimci kopuş yaşanmaksızın, yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen reformlar yoluyla siyasal düzenin yeniden yapılandırılması sürecini ifade eder. Siyaset, ideoloji ve toplumsal ilişkilerdeki her türlü değişimi ekonomik değişikliklerle anlamlandırır²⁸. Gramsci'ye pasif devrim; göre egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek için devlet iktidarını tekrar ve tekrar düzenlemesidir²⁹. Bu süreçte değişim görünürde gerçekleşir; ancak iktidar ilişkilerinin temel yapısı büyük ölçüde korunur. Reformlar, toplumsal talepleri karşılıyor gibi görünse de aslında bu talepleri sistem içerisinde denetim altına almayı ve muhalefeti düzenin sınırları içerisinde tutmayı amaçlar.

Pasif devrim, özellikle modernleşme ve devlet inşası süreçlerinde gözlemlenen bir olgudur. Siyasal iktidar, kriz dönemlerinde reformlar aracılığıyla kendisini yeniden meşrulaştırır ve hegemonik düzenini yeniden üretir. Bu reformlar çoğu zaman “ilerleme”, “özgürleşme” ve “demokratikleşme” söylemleriyle birlikte sunulur. Ancak bu süreçte demokratikleşme, toplumsal katılımı genişletmekten ziyade, siyasal düzenin sürekliliğini sağlayan bir araç olarak işlev görebilir.

Bu bağlamda çok partili hayata geçiş, pasif devrim kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, demokratikleşmenin “devletin kendisini dönüştürmesi” değil, “devletin kendisini yeniden üretmesi” olarak yorumlanmasını mümkün kılar. Siyasal iktidar, muhalefeti meşru siyasal alanın içine dahil ederek, hem uluslararası alanda demokratik bir görünüm kazanabilir hem de iç politikada toplumsal talepleri denetim altına alabilir. Böylece demokratikleşme, rejimin meşruiyetini artıran ancak aynı zamanda muhalefeti sınırlandıran bir stratejiye dönüşür.

1. 5. Demokratikleşme Söylemi: Hegemonik Bir Sınır Çizme Pratiği

Demokratikleşme süreçlerinde söylem, yalnızca reformların tanıtımını yapan bir iletişim aracı değildir; aynı zamanda siyasal alanın sınırlarını belirleyen bir iktidar pratiğidir³⁰. Demokratikleşme söylemi, hangi taleplerin meşru kabul

28 Martin Carnoy, “Gramsci ve Devlet”, *Praksis*, Sayı: 3, 2001, ss. 263,264.

29 Anne Showstack Sassoon, a.g.e., ss. 102,103.

30 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, London: Routledge Publishers, 1972, ss. 49-55.

edileceğini, hangi siyasal aktörlerin “makbul” sayılacağını ve muhalefetin hangi koşullarda kabul edilebilir görüleceğini belirler³¹.

Bu nedenle demokratikleşme söylemi, çoğulculuğu genişletmek kadar, bu çoğulculuğun hangi sınırlar içerisinde gerçekleşeceğini de tanımlar. Bu sınır çizme pratiği çoğu zaman “düzen”, “istikrar”, “sorumluluk” ve “olgunluk” gibi kavramlar üzerinden yürütülür³². Bu kavramlar, bir yandan demokratikleşmenin olumlu bir süreç olduğu izlenimini yaratırken; diğer yandan toplumsal ve siyasal taleplerin belirli bir çerçevede tutulmasını sağlar.

Bu çerçevede demokratikleşme, yalnızca siyasal reformların toplamı değil; aynı zamanda bir hegemonya projesidir. Demokratikleşme söylemi, toplumun geniş kesimlerini yeni bir siyasal düzenin gerekliliğine ikna etmeye çalışırken, aynı zamanda bu düzenin sınırlarını belirler. Böylece demokratikleşme, iktidarın meşruiyetini güçlendiren ve siyasal düzenin sürekliliğini sağlayan bir araç haline gelir.

Bu teorik çerçeve, Türkiye’de 1945–1950 yılları arasında çok partili hayata geçiş sürecinin analizinde kullanılacaktır. Bir sonraki bölümde, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye’nin uluslararası ve iç siyasal konumunu etkileyen faktörler ele alınacak; çok partili hayata geçişin hegemonik kriz bağlamındaki anlamı tartışılacaktır.

II. Türkiye’de Hegemonik Kriz ve Dönüşüm İhtiyacı: 1945–1950 Dönemi

Bu dönem, tek parti rejiminin meşruiyet ve siyasal bunalımla birlikte ortaya çıkan temsil krizi ve yeni bir hegemonik düzenin inşa edilmeye çalışıldığı bir zaman dilimine işaret etmektedir³³. Demokratikleşme söylemi, bu süreçte hem iç politikada hem de uluslararası alanda Türkiye’nin siyasal konumunu yeniden tanımlayan bir araç olarak işlev görmüştür.

Bu dönemde demokratikleşmenin meşrulaştırılması, yalnızca anayasal düzenlemeler ve seçim süreçleri üzerinden değil, aynı zamanda basında üretilen söylem aracılığıyla gerçekleşmiştir. *Cumhuriyet*³⁴ gibi yayın organları, demokratikleşme sürecini belirli kavramlar etrafında anlamlandırmış ve toplumsal düzeyde rıza üretimine katkıda bulunmuştur. “Demokratik olgunluk”,

31 Ernest Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso, 2001, s. 137.

32 Guillermo A. O’Donell, “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, Johns Hopkins University Press, Vol: 5, No: 1, January 1994, ss. 55-69.

33 Pınar Kaya Özçelik, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 65-3, s. 170.

34 *Cumhuriyet*, Ocak 1945-Aralık 1950.

“sorumlu muhalefet”, “düzen ve istikrar” gibi ifadeler, demokratikleşmenin bir özgürleşme süreci olmaktan ziyade, kontrollü bir siyasal dönüşüm olarak sunulduğunu göstermektedir.

1945 sonrası dönem, Türkiye’de siyasal düzenin yeniden tanımlandığı, tek parti yönetiminin meşruiyet zemininde belirgin bir aşınmanın ortaya çıktığı ve devletin hegemonik kapasitesini yeniden üretmek zorunda kaldığı bir tarihsel kırılma noktasıdır³⁵. Bu süreç, çoğu zaman Türkiye’nin demokratikleşme yönünde attığı adımların başlangıcı olarak değerlendirilse çalışmamızda biz bu süreci daha çok bir “demokratikleşme iradesi”nin değil, hegemonik düzenin kriz koşulları altında yeniden yapılandırılmasının bir göstergesi olarak okumaktayız. Bu bağlamda çok partili hayata geçiş, tek parti rejiminin çözülmesi anlamına gelmekten ziyade, siyasal iktidarın değişen uluslararası ve iç siyasal konjonktürde meşruiyetini yeniden tesis etmeye yönelik stratejik bir yeniden düzenlenme sürecini ifade etmektedir.

2. II. Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Konjonktür ve Yeni Meşruiyet Normları

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistem, siyasal meşruiyetin tanımlanma biçiminde köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Savaş sonrası dönemde demokratik normlar, özellikle Batı bloğu içerisinde, yalnızca bir yönetim biçimi olarak değil; aynı zamanda uluslararası siyasette “meşru devlet” olmanın ölçütlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır³⁶. Bu durum, savaş sonrası dönemde uluslararası toplumda yer edinmek isteyen ülkeler açısından demokratikleşmeyi bir iç reform meselesinin ötesine taşıyarak, dış politikayla doğrudan bağlantılı bir zorunluluk haline getirmiştir.

35 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, London ve New York: Routledge, 1993, ss. 102, 103.

36 Ayrıntılı bilgi için bakınız: G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Prentice Hall, 2001.

Resim 1

Kaynak: *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945.

Türkiye açısından bu süreç, yalnızca dış politikada yeni bir konumlanma ihtiyacını değil, aynı zamanda iç politikada meşruiyetin yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (24 Eylül 1884-25 Aralık 1973) dünyanın farklı bir dönüşüme gittiğini fark etmiş ve 1 Kasım 1945 tarihinde meclisteki açılış konuşmasında ülkenin iç politikasını değerlendirirken “*Tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır*”³⁷ diyerek konuşmasına başlamıştır. İnönü, memlekette muhalefetin bulunmasının tabii ve faydalı olduğunu belirtmiş; milletin serbest iradesinin tecelli edeceği bir seçim sisteminin esas olduğunu söylemiştir. Cumhuriyet hükümetinin, milletin arzusuna uygun bir siyasal düzenin tesisi için çalıştığını vurgulamıştır³⁸. Savaş boyunca izlenen denge politikası, savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nin artan baskısı ve Boğazlar meselesi gibi stratejik konular, Türkiye’nin Batı ile daha güçlü bir ittifak arayışına yönelmesine neden olmuştur. Bu arayışın temel koşullarından biri ise Türkiye’nin “modern” ve “demokratik” bir devlet olarak uluslararası sistemde kabul edilebilir hale gelmesidir.

Bu bağlamda demokratikleşme, yalnızca iç siyasal sistemin dönüşümü değil; Türkiye’nin uluslararası alanda meşruiyetini güçlendiren ve Batı ittifakına entegrasyonunu kolaylaştıran bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Demokratikleşme

37 *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945.

38 *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945.

söylemi, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde kendisini “Batılı” bir siyasal kimlik içerisinde konumlandırmasına hizmet eden bir ideolojik çerçeve sunmuştur. Dolayısıyla çok partili hayata geçiş, Gramsciyen perspektifte, uluslararası sistemin hegemonik normlarıyla uyum sağlama amacı taşıyan bir yeniden yapılanma hamlesi olarak da okunabilir.

II. Dünya Savaşı'na doğru gidilen süreçte dahi İnönü, Batı ile bütünleşmek istemektedir. Savaş döneminde temelleri atılan *Birleşmiş Milletler Teşkilatı*'nın 24 Ekim 1945 tarihinde “Demokrasi Cephesi”nin bir teşkilatı olarak kurulmasının ardından teşkilatın kurucu üyesi olan Türkiye'nin zaten başka bir şansı da kalmamaktaydı³⁹. Demokratikleşme çabaları 29 Mayıs 1939 tarihinde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 5. Büyük Kurultayını gerçekleştirmiş ve 21 milletvekilinden oluşan “Müstakil Grup” oluşturulmuştur⁴⁰. Ayrıca kurultayda liberalleşme yönünde adımlar da atılmıştır ancak savaş bittiğinde Müstakil Grup da sona ermiştir⁴¹.

Ancak savaş başladıktan sonra tüm bu çabalara rağmen demokrasiye ket vuracak uygulamalar da savaşın olumsuz etkilerinden uzak durmak için hayata geçirilmiştir. 10 Temmuz 1939 tarihinde Ankara'da Basın birliği Kongresi düzenlenmiş ve İnönü basının sınırlarını bu toplantıda açık açık ifade etmiştir⁴². 1942 yılında ise erkekler silah altına alınmış ve bu durum tarım alanındaki üretime ket vurmuştur⁴³. Bu durum karşısında karaborsacılığı önlemek amacıyla ekmeğe karneye bağlanmış ancak aksaklıklar toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirmiştir⁴⁴.

1945 sonrası dönemde Türkiye'de tek parti rejiminin meşruiyet zemini belirgin biçimde aşınmıştır. Bu aşınma, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir sürecin sonucudur. Ayrıca 11 Kasım 1942 tarihinde onaylanan Varlık Vergisi⁴⁵ gibi uygulamalar, ekonomik ve toplumsal alanda ciddi bir

39 Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, I*, İstanbul: İmge Yayınları, 1995, s.393.

40 *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs-3 Haziran 1939*, Ankara: Ulus Basımevi, 1939, ss. 20-24, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/d38b8692-ca2b-43c5-947f-77a754ff8404/content>, Erişim tarihi: 10.12.2025.

41 Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Yayınevi, 1999, ss. 357, 358.

42 Almanya'ya çıkan basında yer alan yazılar Almanya Ankara Büyükelçisi'ni rahatsız ettiğinden konuyla ilgili uyarıda bulunulmuş ve sınır çizilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, Yer no: 2/5-23, Fihrist No: 31871.

43 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, Ed: Neşe Özden, Mehmet Temel vd. , Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023, s. 847.

44 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, ss. 199, 200; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 6, C 8, 1940, s. 141.

45 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11 Kasım 1942, D 6, C 28, ss. 21, 22.

gerilim üretmiş, devletin belirli kesimler üzerindeki baskıcı uygulamaları meşruiyet tartışmalarını derinleştirmiştir⁴⁶.

Bu dönemde devletin toplumsal rıza üretme kapasitesi, yalnızca ekonomik sorunlar nedeniyle değil, siyasal temsil mekanizmalarının sınırlılığı nedeniyle de zayıflamıştır. Tek parti yönetiminin uzun yıllar boyunca siyasal rekabeti engelleyen yapısı, toplumsal taleplerin siyasal alana taşınmasını zorlaştırmış ve siyasal sistemin katılım kapasitesini daraltmıştır. Böylece tek parti rejimi, toplumsal rızayı genişletmek yerine, rızayı belirli sınıflar ve elit kesimler üzerinden yeniden üretme eğiliminde kalmıştır.

Gramsciyen anlamda hegemonik kriz, yalnızca ekonomik ya da toplumsal hoşnutsuzlukların artmasıyla değil; siyasal iktidarın kendi ideolojik meşruiyet çerçevesini yeniden üretememesiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda 1945 sonrası dönemde Türkiye’de tek parti yönetiminin ideolojik söylemi, toplumun geniş kesimlerinde aynı düzeyde karşılık bulmakta zorlanmaya başlamıştır. Bu durum, devletin hegemonik kapasitesini sürdürmek için yeni bir söylem geliştirmesini ve siyasal alanın sınırlarını yeniden çizmesini zorunlu kılmıştır. Nihayetinde toprak reformuyla da beraber 7 Haziran 1945’te Celal Bayar (16 Mayıs 1883-22 Ağustos 1986), Adnan Menderes (1889-17 Eylül 1961), Refik Koraltan (1889-17 Haziran 1974) ve Fuat Köprülü’nün (4 Aralık 1890-28 Haziran 1966) oluşturduğu “dörtlü takrir” ile muhalefet daha belirgin hale gelmiştir⁴⁷.

Tek parti yönetimi açısından çok partili hayata geçiş, sözü edilen hegemonik krizi aşmak için geliştirilen bir stratejik hamle olarak değerlendirilebilir. Bu hamle, rejimin çözülmesi değil; rejimin yeni koşullar altında kendisini yeniden üretme arayışıdır. Bu nedenle demokratikleşme söylemi, iktidarın meşruiyet krizini yönetme ve siyasal düzeni tahkim etme stratejisinin merkezinde yer almıştır.

2.2. Kontrollü Çoğulculuğun Gündeme Gelişi ve Muhalefetin Sisteme Entegrasyonu

Çok partili hayata geçiş süreci, siyasal çoğulculuğun sınırsız biçimde açıldığı bir dönem olarak değil, iktidar tarafından sınırları belirlenmiş kontrollü bir dönüşüm olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal iktidar, artan toplumsal hoşnutsuzluğu

46 Dönemin önemli gazetecilerinden Metin Toker, Varlık Vergisi’ni “dert ve şikâyet konusu” olarak görmektedir (Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990, s. 24). Varlık Vergisi uygulamaları büyük toprak sahiplerinin ve zengin kesimin partiye ve devlete olan güvenini altüst etmiştir (*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, a.g.e., s. 849).

47 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, a.g.e., s. 852.

bastırmak yerine, bu hoşnutsuzluğu yönetilebilir bir muhalefet kanalına yönlendirmeyi tercih etmiştir⁴⁸.

Bu bağlamda muhalefetin ortaya çıkışı, rejimin zayıflaması anlamına gelmekten ziyade, rejimin kendi sınırlarını yeniden tanımlayarak meşruiyetini güçlendirmesi anlamına gelmiştir. Muhalefetin siyasal sistem içerisinde yer alması, bir yandan toplumsal taleplerin sisteme entegre edilmesini sağlarken; diğer yandan bu taleplerin radikalleşmesinin önüne geçmiştir. Böylece siyasal iktidar, çoğulculuğu kabul ederken aynı zamanda bu çoğulculuğun sınırlarını çizmiştir.

Resim 2

Kaynak: Cumhuriyet, 4 Aralık 1945.

Bu noktada demokratikleşme söylemi, muhalefeti meşrulaştırırken aynı zamanda denetim altında tutan bir işlev görmüştür. “Sorumlu muhalefet” ve “düzen içinde rekabet” gibi kavramlar, muhalefetin meşruiyetinin ancak belirli koşullar altında mümkün olduğunu göstermektedir. Muhalefetin “aşırılıklardan uzak durması”, “devletin temel değerlerine bağlı olması” ve “düzeni bozmaması” gibi beklentiler, siyasal çoğulculuğun sınırlarını belirleyen söylemsel araçlar olarak öne çıkmaktadır⁴⁹. Bu durum, demokratikleşmenin yalnızca çoğulculuğu artıran bir süreç değil, aynı zamanda muhalefeti disipline eden bir hegemonya stratejisi olduğunu göstermektedir. Siyasal iktidar, demokratikleşme söylemi aracılığıyla hem muhalefeti sistem içine çekmiş hem

48 Antonio Gramsci, 1971 ,a.g.e., ss. 12, 13.

49 Antonio Gramsci, 1971,a.g.e., ss. 80-120.

de muhalefetin radikal bir dönüşüm talebine dönüşmesini engellemiştir. Böylece çok partili hayata geçiş, pasif devrim kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, siyasal düzenin sürekliliğini sağlayan bir yeniden yapılanma hamlesi olarak anlam kazanmaktadır.

Bu bağlamda 1945–1950 arası dönem, demokratikleşmenin Türkiye’de bir “hak genişlemesi” süreci olmaktan ziyade, iktidarın hegemonik kapasitesini yeniden üretme stratejisi olarak şekillendiği bir tarihsel evre olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, demokratikleşmeyi yalnızca kurumlar ve seçim süreçleri üzerinden değil, aynı zamanda ideolojik ve söylemsel inşa süreçleri üzerinden analiz etmeyi zorunlu kılmaktadır. Gramsciyen perspektiften bakıldığında demokratikleşme söylemi, hegemonya krizine verilen bir yanıt olarak okunabilir. Siyasal iktidar, meşruiyet zemininin aşındığı koşullarda yalnızca zor aygıtlarını devreye sokarak değil, yeni bir “normalleşme dili” üreterek ve toplumsal rızayı yeniden organize ederek hegemonik düzenini sürdürmeye çalışmaktadır. Özellikle basın, demokratikleşmenin yalnızca aktarıldığı bir mecra değil; demokratikleşmenin anlamının, sınırlarının ve meşruiyet koşullarının yeniden üretildiği bir hegemonya alanı olarak ele alınacaktır. 1945 yılında ilk olarak Milli Kalkınma Partisi hemen bir yıl sonra 1946’da 1945-1950 yılları arasında kurulan 28 yeni siyasal parti içinde en güçlü koltuğuna oturacak Demokrat Parti (DP) kurulmuştur⁵⁰.

50 1945 ve 1950 dönemlerinde 28 adet muhalefet partisi kurulmuştur. Bunlar: 1945’te kurulan Milli Kalkınma Partisi; 1946 yılında Demokrat Parti, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve Çiftçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi ve Yurt Görev Partisi; 1947 yılında İdealist Parti ve Türk Muhafazakâr Partisi; 1948 yılında Türkiye Yükselme Partisi, Millet Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Serbest Demokratlar Partisi ve Müstakil Türk Sosyalist Partisi; 1949 yılında Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi; 1950 yılında Müstakiller Birliği, Çalışma Partisi, Liberal Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi ve Bağımsızlar Siyasal Derneği. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucular”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, ss. 2015, 2016.

Resim 3

Kaynak: *Ulus*, 4 Aralık 1945.

4 Aralık 1945 tarihli haberde (Resim 2) Celal Bayar, CHP'den çekildiğini belirtmiştir, ayrılmış ve karşı çıkmamıştır, daha pasif bir kelime kullanılmıştır. Diğer dikkat çekici olan şey haberde ton temkinlidir ve doğrudan bir karşıtlık dili yerine “hazırlık”, “toplantı”, “çekilme”, “kuruluş” gibi nötr ifadeler kullanılmıştır⁵¹. Başlıkta “kuruluş” veya “muhalfe” değil özellikle hazırlık kelimesi kullanılmış ve bu durum siyasal bir kopuş değil idari bir organizasyon olarak sunulmuştur. Aynı tarihte *Ulus*'ta yayımlanan “Yeni Bir Partiye” (Resim 3) başlıklı bir yazıda da aynı temkinliliği görmekteyiz.

Metin, Celâl Bayar'ın CHP'den ayrılışını ve yeni bir siyasal oluşum ihtimalini kamuoyuna duyururken, bunu keskin bir kopuş ya da rejim krizi olarak değil, temkinli ve aşamalı bir gelişme olarak sunmaktadır. Başlıkta kullanılan “doğru” ifadesi, sürecin henüz tamamlanmadığını ve kontrollü bir yönelimi ima ettiğini göstermektedir. Bu tercih, siyasal dönüşümün ani bir kırılma değil, düzen içinde ilerleyen bir evrilme olarak çerçevelendiğini ortaya koyar.

51 *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945.

Aynı Cumhuriyet’te olduğu gibi haberde dikkat çeken unsur, dilin çatışmacı olmaktan uzak oluşudur. Celâl Bayar’ın CHP’den çekilişi sert bir muhalefet hamlesi şeklinde değil, daha çok kişisel ve siyasal bir tercih olarak aktarılmaktadır. İktidara yönelik doğrudan bir eleştiri ya da sistemin meşruiyetini sorgulayan bir ifade yer almamaktadır⁵².

Gramsci’ye göre hegemonya, yalnızca siyasal toplum alanında devletin zor aygıtları aracılığıyla kurulmaz; aynı zamanda sivil toplum alanında üretilen ideolojik ve kültürel pratiklerle inşa edilir. Bu nedenle basın, eğitim kurumları, entelektüel çevreler ve kültürel üretim alanları hegemonik düzenin sürekliliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Basın, toplumun gündelik siyasal algısını şekillendiren ve belirli kavramları normalleştiren bir araç olarak hegemonya üretiminin merkezinde yer alır⁵³.

Basın, yalnızca haber aktaran bir kurum değildir. Aynı zamanda siyasal olayların hangi kavramlarla tanımlanacağını, hangi aktörlerin meşru kabul edileceğini ve hangi taleplerin sistem dışına itileceğini belirleyen söylemsel bir üretim alanıdır. Bu bağlamda basın, demokratikleşme sürecini yalnızca duyuran değil; demokratikleşmenin toplumsal düzeyde anlamlandırılmasını sağlayan bir ideolojik aygıt olarak işlev görmektedir. Çalışmamızda sıkça başvurduğumuz *Cumhuriyet*’in baş yazarı Demokrat Parti dönemi boyunca Nadir Nadi (23 Haziran 1908-20 Ağustos 1991) olmuştur⁵⁴. 1945–1950 döneminde Türkiye’de basın, demokratikleşmenin hem iç kamuoyuna hem de dış dünyaya yönelik meşrulaştırılmasında etkili bir rol üstlenmiştir. Demokratikleşme söylemi, basın aracılığıyla “düzenli geçiş”, “olgun toplum”, “istikrarlı kalkınma” ve “Batılılaşma” gibi kavramlarla birlikte sunulmuştur. Böylece demokrasi, siyasal çoğulculuğun sınırsız biçimde genişlemesi anlamına gelmekten ziyade, düzenin korunmasıyla uyumlu bir siyasal model olarak çerçeveslendirilmiştir. *Cumhuriyet*, 1945 sonrası dönemde çok partili hayata geçişi destekleyen bir söylem üretirken, bu süreci çoğu zaman “modernleşmenin doğal devamı” ve “demokratik gelişmenin gereği” şeklinde sunmuştur. Ancak bu destek, çoğulculuğun sınırsız biçimde genişletilmesi anlamına gelmemiş; aksine muhalefetin kabul edilebilirliği belirli koşullar altında tanımlanmıştır. *Cumhuriyet*’in demokratikleşme söyleminde dikkat çeken temel unsurlardan biri, demokrasinin “olgunluk” kavramı üzerinden

52 *Ulus*, 4 Aralık 1945.

53 Gramsci, 1971, a.g.e., ss. 12-13, 57-58.

54 1945 yılında babası Yunus Nadi’nin ölümü üzerine *Cumhuriyet* yönetimini ve başyazarlığı üstlenmiştir. 1950-1954 yılları arasında ise Demokrat Parti’de Muğla Bağımsız Milletvekili, 1954-1957 arasında ise İstanbul Bağımsız Milletvekilliği yapmıştır. Bu süre zarfında da *Cumhuriyet*’te yazmaya devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: “Usta Gazeteci Nadir Nadi Kimdir? Nadir Nadi ve Cumhuriyet Gazetesi”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 2022.

tanımlanmasıdır. Bu söylemde halk, siyasal katılım hakkının doğal sahibi olarak değil; siyasal terbiyeye ve eğitim sürecine ihtiyaç duyan bir özne olarak konumlandırılmıştır. Böylece demokratikleşme, halkın iradesinin genişlemesi değil; halkın “hazır hale getirilmesi” gereken bir süreç olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, demokratikleşmenin sınırlandırılmasını meşrulaştıran temel söylemsel stratejilerden biridir.

Resim 4

Kaynak: Cumhuriyet, 8 Ocak 1946.

7 Ocak 1946 yılında ise Demokrat Partisi resmi olarak kurulmuş ve rekabet kurumsal bir hale gelmiştir. Celal Bayar parti başkanı seçilmiş⁵⁵ ve ilk andan itibaren CHP’den memnun olmayan kitle DP’nin teşkilatlarına katılmaya başlamıştır.

8 Ocak 1946 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşetinde yer alan “Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti – Yeni Partinin 85 maddelik programı neşrolundu” başlıklı haber, Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş sürecinin kamusal ilanı niteliğindedir. Metin, Demokrat Parti’nin kuruluşunu açık, net ve resmî bir dille duyurmakta; olayı bir kriz ya da kopuş olarak değil, hukuki ve kurumsal bir gelişme olarak çerçevelemektedir. “Resmen teessüs etti” ifadesi, sürecin

55 Enis Şahin ve Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, s. 41.

meşruiyetine vurgu yaparak yeni partiyi sistem dışı bir hareket değil, anayasal zeminde ortaya çıkan bir siyasal aktör olarak konumlandırır.

Haberde dikkat çeken bir diğer unsur, partinin “85 maddelik programının” özellikle vurgulanmasıdır. Bu vurgu, Demokrat Parti’yi yalnızca muhalif bir hareket olarak değil, programatik ve ilkesel temellere dayanan bir siyasal organizasyon olarak sunar. Böylece muhalefet kişisel bir ayrışma ya da hizip hareketi olmaktan çıkarılıp rasyonel ve kurumsal bir yapı olarak gösterilmektedir. Bu, çok partili rekabetin meşruiyetini güçlendiren bir söylem tercihidir⁵⁶.

Metnin alt başlıklarında Demokrat Parti’nin ana prensiplerinin neler olduğu, devlet ve memleket meselelerine nasıl baktığı gibi soruların yer alması, yeni partinin yalnızca varlığını değil, siyasal vizyonunu da kamuoyuna tanıtmaya çabasını gösterir. Celâl Bayar’ın gazetecilere verdiği cevaplara yer verilmesi, partinin lider figürü üzerinden güvenilirlik inşa etme stratejisi olarak okunabilir. Bayar’ın söylemleri genellikle ölçülü ve sistem içi bir reform anlayışını yansıtır; devlete karşı radikal bir meydan okuma dili kullanılmaz. Bu durum, geçiş sürecinin kontrollü karakteriyle uyumludur.

DP 26 il ve 75 ilçede parti teşkilatını tamamlarken CHP’de açık olarak DP’ye destek veriyordu. Bayar, İnönü’yü konutunda ziyaret ediyor, birlikte yemek yiyorlardı. Hatta CHP yönetimindeki radyonun DP hakkında haberler vermesini dahi İnönü açık şekilde desteklemişti⁵⁷. Ancak kısa süre sonra CHP’nin tutumunda yavaş yavaş değişimler başlamıştır. İlk olarak dönemin tek haber kaynağı Anadolu Ajansı bültenlerinde DP hakkındaki haberler yavaş yavaş kaybolmuş daha sonra ise Nihat Erim (19 Şubat 1912-19 Temmuz 1980) gibi CHP’den önemli isimler “*demokrasinin üzerine bir şal örtmekten*” bahsetmeye başlamışlardı⁵⁸. Erim’in yazısı çok partili hayata geçiş sürecinin CHP açısından ideolojik çerçevesini açık şekilde çizmektedir. Örneğin Erim, yazısının temel argümanı olarak demokrasinin bir hedef olmaktan ziyade toplumsal düzeni ve siyasal istikrarı güçlendiren bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve bu çerçevede demokrasiyi, toplumun refahını, kalkınmasını ve siyasal istikrarını sağlayan bir yönetim biçimi olarak anlamlandırmaktadır. Ancak bu anlayış, aynı zamanda demokratik sürecin kontrollü ve sınırlı bir biçimde uygulanması gerektiği fikrini de içerir. Böylece demokrasi, devletin otoritesini zayıflatan değil, aksine onu güçlendiren bir mekanizma olarak sunulur.

56 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946.

57 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları (1944-1973) Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1998, s. 100.

58 Nihat Erim, “Demokrasi gaye midir vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

demokratik rekabet ve seçim güvenliği talebini dile getirirken, diğer yandan siyasal düzenin sınırları içinde hareket ettiğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında söz konusu beyanname, Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinin gerilimli doğasını yansıtan önemli bir metindir. Aynı gazetede yayımlanan Camal Nadir imzalı karikatür ise dönemin siyasi atmosferine açık bir eleştiri getirmektedir.

“Hep Vatan İçin” başlıklı karikatür 1946 seçimleri öncesindeki siyasi atmosferi ironik ve eleştirel bir bakışla yansıtan bir görsel metindir. Karikatür, siyasal aktörlerin kendi eylemlerini sürekli “vatan” adına meşrulaştırdığını gösterirken, gerçekte yaşanan rekabetin yoğunluğunu ve siyasal mücadelenin sertliğini gözler önüne sermektedir. Bu açıdan görsel, erken çok partili dönemde siyasal söylemin ve seçim rekabetinin toplumsal algıdaki yansımalarını anlamak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Sonraki tarihlerde de benzer karikatürleri sıkça görmeye başlayacağız.

Haziran 1946 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yenilenmesine karar vermiş ve belediye seçimlerini boykot eden DP, milletvekili seçimlerine katılacağını bildirmiştir. Ülkenin çoğu bölgesinde DP lehine bir hava esmekteydi. Hatta özellikle dönemin gazetecileri de fikir ve siyasi eğilim bağlamında DP’yi desteklemekteydiler. Dönemin önemli gazetecilerinden Metin Toker (1924-18 Temmuz 2002) o dönemde gazetecilerin duygularını şu sözlerle anlatmaktadır:

Sümer Sokak’ta, bir kaç kath Genel Merkezde hararethi, heyecanlı bir hava eserdi. Ankaralı gazeteciler için Ulus meydanındaki CHP Genel Merkezi bir antipatik, soğuk yerdı. Devlet dairelerinden farksızdı ve kibirli beyler yeni demokratik gidişe ayak uydurabilmek yeteneğinden çok mahrumdular. Bir gayret gösterdiklerinde ise bunun suniliği üzerinden akardı. Buna karşılık DP Genel Merkezine severek, isteyerek gidilirdi ve bilhassa genç muhabirler gönülden DP’yi tutarlardı. Çünkü orada daima tatlı yüzler görmek, tatlı sözler duymak kabildi⁶¹.

61 Metin Toker, a.g.e., ss. 120,121.

Resim 6

Kaynak: Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946

Seçimlerin ardından CHP 397, DP ise 61 milletvekilini meclise sokmayı başarmışlardır. Ayrıca 7 milletvekili bağımsız olarak meclise girmişlerdir⁶². Çok partili sistemin ilk genel seçimi çoğunluk sisteminin⁶³ etkisiyle de CHP lehine sonuçlanmıştır. Seçimden dört gün sonra İnönü gazetelere beyannamede bulunmuştur. “Şimdi Türkiye’nin milli hayatında yeni bir evreye giriyoruz⁶⁴” başlıklı beyanname çalışmamız açısından fazlasıyla önem arz etmektedir. İnönü seçim boyunca iki parti arasında devam eden gerginliği azaltmaya çalışmış ve “karşılıklı bağışlamak ve unutmak” tan bahsetmiştir. İnönü’nün kullandığı dil, siyasal çatışmayı derinleştirmek yerine uzlaşma ve toplumsal birlik çağrısı yapmaktadır. Böylece siyasal rekabet, devlet otoritesini zedeleyen bir kriz olarak değil, milli birlik çerçevesinde yönetilmesi gereken bir süreç olarak sunulmaktadır. Beyanname demokratikleşme sürecinin tamamen serbest bir

62 TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri: 1923 – 2011*, TÜİK Yayınları, Ankara, 2012, s. 8.

63 Çoğunluk sistemi, seçim bölgesinde oyların çoğunu alan partinin, seçim çevresindeki milletvekilliklerinin tamamını kazanmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüseyin Sadıoğlu, “Seçim Sistemleri”, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/secim_sistemleri, Erişim tarihi: 11.12.2025.

64 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1946.

siyasal rekabet olarak değil, devlet elitleri tarafından yönlendirilen ve sınırları belirlenen bir dönüşüm olarak tasavvur edildiğini göstermektedir.

Dönemin demokrasi açısından diğer önemli olayı ise 12 Temmuz 1947 tarihli İnönü beyannamesidir. Cumhurbaşkanı İnönü tarafından yayımlanan bu metin, iktidar ile muhalefet arasında giderek artan siyasal gerilimi azaltmayı ve çok partili düzenin kurumsal çerçevesini belirlemeyi amaçlayan bir siyasal müdahale niteliği taşımaktadır⁶⁵. Beyannamenin yayımlandığı dönemde CHP ile DP arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir seyir izlemekte, özellikle 1946 seçimlerinin ardından muhalefet seçimlerin adil olmadığı yönünde güçlü eleştiriler dile getirmekteydi⁶⁶. Bu bağlamda İnönü'nün açıklaması,

65 Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947.

66 Seçimlerin geç açıklanması ve sonrasında iktidar ile muhalefet arasında yaşanan gerginlikler DP'yi seçimleri protesto etmeye kadar götürmüştür. Celal Bayar, oy tasnifinde yolsuzluk yapıldığını iddia eden beyanlar vermiştir: “İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum. Seçim işlerinde fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşlar üzerinde yapılan türlü tazyikler azami haddde çıkarılmamış olsaydı yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmasına imkân yoktu... Halk Partisi iktidar mevkiine ancak seçimlerden önce ve seçimler esnasında tatbik ettiği cebir ve zorluklara dayanan usuller ve seçim evrak ve mazbatalarında tabrifat yapmak sayesinde muhafaza etmektedir...” (Tanin, 25. 07.1946). 25 Temmuz 1946 tarihinde ise İzmir, Cumhuriyet Meydanında protesto mitingi gerçekleştirmiş ve yaklaşık 30 bin kişi katılmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1946).

siyasal sistemin istikrarını koruma ve muhalefetin siyasal alandaki varlığını meşrulaştırma çabasının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Beynamede Cumhurbaşkanı İnönü hem Başbakan Recep Peker'den hem de Celâl Bayar'dan gelen karşılıklı şikâyetleri dinlediğini belirterek iki taraf arasında hakem konumunda olduğunu vurgulamaktadır. İnönü'nün bu söylemi, Cumhurbaşkanı'nun parti siyasetinin üzerinde konumlanan bir devlet otoritesi olarak kendisini tarafsız bir düzenleyici rol içinde sunma çabasını göstermektedir. Metinde yer alan "*mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payı da vardır*" ifadesi hem iktidarın hem de muhalefetin dile getirdiği eleştirilerin tamamen reddedilmediğini, aksine siyasal sistem içinde dikkate alınması gereken unsurlar olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, siyasal rekabetin tamamen bastırılması yerine belirli sınırlar içinde kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Beyannamenin bir diğer önemli yönü, muhalefetin siyasal faaliyetlerinin meşruiyetinin açık biçimde tanınmasıdır. İnönü, muhalefetin iktidar partisi karşısında serbestçe faaliyet göstermesinin demokratik düzenin doğal bir unsuru olduğunu ifade ederek siyasal çoğulculuğun devlet tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte metin, siyasal rekabetin devlet otoritesini zayıflatacak veya siyasal düzeni sarsacak biçimde yürütülmemesi gerektiğini de ima etmektedir. Böylece beynamede hem muhalefetin siyasal alandaki varlığı meşrulaştırılmakta hem de bu rekabetin belirli sınırlar içinde sürdürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak metin, iktidar ile muhalefet arasındaki siyasal rekabetin meşruiyetini kabul ederken aynı zamanda bu rekabetin devlet otoritesi tarafından düzenlenen bir çerçevede yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle beyannamenin yayımlanması, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin siyasal krizler ve müzakereler üzerinden şekillendiğini gösteren önemli bir tarihsel belge niteliği taşımaktadır.

2. 3. Seçim Kanunu ve 1950 Seçimleri: Demokratik Rekabetin Kurumsallaşması

1940'ların sonlarına doğru Türkiye'de siyasal rekabetin hukuki ve kurumsal çerçevesi giderek belirginleşmeye başlamıştır. 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni Seçim Kanunu, seçim sürecinin daha güvenilir ve denetlenebilir bir yapıya kavuşturulmasını amaçlamıştır. Gizli oy ve açık tasnif ilkesinin kabul edilmesi ile seçimlerin yargı denetimine açılması, siyasal rekabetin işleyişinde önemli bir kurumsal dönüşüm yaratmıştır⁶⁷. Bu düzenlemeler yalnızca teknik bir

67 *Resmî Gazete*, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438, No: 5545.

seçim reformu anlamına gelmemiş, aynı zamanda siyasal aktörler arasındaki rekabetin meşru ve kabul edilebilir kurallar içinde yürütülmesini sağlayan bir çerçeve oluşturmuştur. Dönemin tüm ulusal gazeteleri seçim kanununun kabul edilmesini manşetten vermişlerdir⁶⁸. 14 Mayıs 1950’de gerçekleştirilen genel seçimler, bu kurumsal düzenlemelerin siyasal sistem üzerindeki etkisini ortaya koyan önemli bir dönüm noktasıdır. Seçim sonuçlarıyla

birlikte siyasal iktidarın seçim yoluyla el değiştirmesi, Türkiye’de demokratik rekabetin pratikte işlerlik kazandığını göstermiştir. Bu yönüyle 1950 seçimleri, yalnızca bir hükümet değişikliğini değil, aynı zamanda seçimlerin siyasal meşruiyet üretiminde belirleyici bir mekanizma haline geldiği yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. 1950 seçimleri en çok DP’nin başarısı olarak yorumlanmaktadır. İlk olarak ticaret ve sanayi burjuvazisinden ikinci olarak ise köylülere destek alması partiyi iktidara taşımıştır⁶⁹. Ayrıca söz konusu dönemde CHP laikliğine tepki duyan dinsel gelenekçileri de muhalefete eklemek gerekir⁷⁰. 16 Mayıs gibi seçim sonuçları gelmeye

68 “Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul etti”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1950; “CHP ve DP Seçim Kanununu Birlikte Şiddetle Alkışladılar”, *Son Posta*, 17 Şubat 1950; “Seçim Tasarısı Dün Kanunlaştı”, *Demokrat İzmir*, 17 Şubat 1950 vd.

69 Cem Çakmak, “Türkiye’de 1950’li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 12 (3-4), 1985, s. 248.

70 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Ortaya Çıkışı*, Ankara: Türk tarih Kurumu, 1968, ss. 316-318.

başladığında DP'nin milletvekili sayısı üstünlüğü de anlaşılmaya başlanmıştı. Büyük Batı gazetelerinde bu durum olumlu demokrasinin kazanması olarak değerlendiriliyordu. *Hürriyet*'te "Bütün Batı demokrasimizi övüyor" başlıklı yayımlanan yazıdan Batı basınının seçim sonuçlarını yakinen takip ettiğini ve Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişimine demokratik gelişmenin önemli bir gelişmesi olarak baktıklarını anlayabiliriz. Türkiye'nin demokratik bir seçim sürecini başarıyla gerçekleştirmesi, özellikle savaş sonrası oluşan uluslararası siyasal ortamda ülkenin Batı dünyasıyla kurduğu ilişkiler açısından önemli bir gelişme olarak sunulmaktadır.

Sonuç

Çalışmamız, Türkiye'de 1945–1950 yılları arasında çok partili hayata geçiş sürecini, demokratikleşmenin normatif bir ilerleme anlatısı olarak değil; siyasal iktidarın meşruiyet krizine karşı geliştirdiği hegemonik bir yeniden yapılanma süreci olarak ele almıştır. Demokratikleşme, bu perspektifte yalnızca siyasal hakların genişletilmesi ya da seçim mekanizmalarının işler hale gelmesi anlamına gelmemekte; aynı zamanda rızanın yeniden örgütlenmesi, siyasal alanın sınırlarının yeniden çizilmesi ve muhalefetin sistem içine entegre edilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de çok partili hayata geçişin, görünürde siyasal çoğulculuğu mümkün kılan bir dönüşüm olmakla birlikte, iktidar ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan bir pasif devrim mantığıyla işlediğini ileri sürmüştür.

Çalışmanın temel bulgularından biri, demokratikleşme sürecinin yalnızca kurumsal reformlar üzerinden değil, söylemsel meşrulaştırma mekanizmaları üzerinden şekillendiğidir. 1945–1950 döneminde demokratikleşme, siyasal iktidarın kendisini modernleşmenin ve ilerlemenin taşıyıcısı olarak sunmasını mümkün kılan bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür. Bu süreçte demokratikleşme, yalnızca bir siyasal reform programı değil; devletin hegemonik kapasitesini yeniden üretmesini sağlayan bir söylemsel çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Demokratikleşme söylemi, hem iç kamuoyunda tek parti rejiminin meşruiyetini yeniden tesis etmiş hem de uluslararası alanda Türkiye'nin Batı dünyasıyla uyumlu bir siyasal kimlik geliştirdiği algısını güçlendirmiştir.

Bu bağlamda çalışma, Gramsciye hegemonya kavramının, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecini anlamada güçlü bir analitik çerçeve sunduğunu göstermektedir. Gramsci'nin hegemonya yaklaşımı, siyasal iktidarın yalnızca zor aygıtlarıyla değil, aynı zamanda sivil toplum alanında üretilen rıza mekanizmalarıyla sürdürüldüğünü vurgular. Basın, eğitim ve kültürel üretim gibi alanlar, hegemonik düzenin sürekliliğinde kritik bir rol

üstlenir. Bu çalışmada basın, özellikle Cumhuriyet Gazetesi örneği üzerinden, demokratikleşmenin yalnızca aktarıldığı değil, aynı zamanda anlamlandırıldığı ve sınırlarının belirlendiği bir hegemonya alanı olarak ele alınmıştır. Böylece demokratikleşme, siyasal düzenin dönüşümünü açıklayan nötr bir kavram olmaktan çıkarılarak, iktidarın rıza üretme stratejisinin merkezinde yer alan bir siyasal pratik olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır.

Bir diğer temel sonuç, demokratikleşmenin Türkiye’de “hak” temelli bir siyasal açılım olarak değil, “olgunluk” ve “düzen” temelli bir süreç olarak meşrulaştırıldığıdır. Demokratikleşme söylemi içerisinde “demokratik olgunluk” kavramı, halkın siyasal katılımını doğal bir hak olarak değil, belirli bir eğitim ve terbiye sürecinin sonucu olarak tanımlamış; böylece demokratikleşmenin hızını ve kapsamını sınırlayan bir işlev üstlenmiştir. Halkın siyasal özne olarak konumlandırılmasından ziyade, yönlendirilmesi ve olgunlaştırılması gereken bir kitle olarak ele alınması, demokratikleşmenin sınırlandırılmasını meşrulaştıran söylemsel bir araç olarak öne çıkmıştır. Benzer biçimde “sorumlu muhalefet” söylemi, muhalefetin meşruiyetini belirli koşullara bağlamış; muhalefetin dönüştürücü bir güç olarak değil, düzen içinde kalması gereken bir aktör olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Bu söylem, siyasal çoğulculuğu mümkün kılar gibi görünürken, aynı zamanda çoğulculuğun sınırlarını belirlemiş ve muhalefeti disipline eden bir hegemonik mekanizma üretmiştir. Böylece demokratikleşme, muhalefeti sistem dışına itmek yerine, muhalefeti sistem içine dahil ederek kontrol altına alan bir pasif devrimci mantıkla işlemiştir.

Bu süreçte düzen ve istikrar kavramlarının demokratikleşme söylemiyle birlikte kullanılması, demokratikleşmenin özgürleşme yönünü gölgede bırakmış; demokrasi, siyasal rekabetin genişlemesinden çok siyasal düzenin korunmasıyla uyumlu bir yönetim biçimi olarak sunulmuştur. Bu durum, demokratikleşmenin güvenlikçi ve devlet merkezli bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Siyasal çatışma, sert muhalefet ve radikal talepler, demokratikleşmenin doğal unsurları olarak değil, istikrarsızlık kaynağı olarak kodlanmıştır. Bu çerçevede “aşırılıklar” söylemi, siyasal alanın sınırlarını çizmiş ve belirli talepleri gayrimeşru hale getiren bir dışlama mekanizması oluşturmuştur.

Çalışmanın teorik düzeydeki en önemli katkısı, Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinin Gramsci’nin pasif devrim kavramı çerçevesinde yeniden okunmasıdır. Pasif devrim, reformların yukarıdan aşağıya biçimde yürütüldüğü, toplumsal taleplerin sistem içine çekilerek denetlendiği ve iktidar ilişkilerinin köklü biçimde dönüştürülmeden yeniden üretildiği süreçleri açıklamaktadır. Türkiye’de 1945–1950 döneminde demokratikleşme, bu anlamda radikal bir rejim değişimi yaratmaktan çok, hegemonik düzenin kriz koşullarında yeniden kurulmasını sağlamıştır. Reformlar hem içerde rızayı genişletmiş

hem de dışarıda meşruiyet üretmiş; ancak siyasal iktidarın temel yapısı büyük ölçüde korunmuştur.

Bu bağlamda çok partili hayata geçiş, Türkiye’de demokrasinin kuruluşundan ziyade, devletin hegemonik kapasitesini yeniden üretme biçiminde ortaya çıkan bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Siyasal çoğulculuk, devletin meşruiyetini güçlendiren bir araç haline gelirken, çoğulculuğun sınırları da iktidarın söylemsel stratejileri aracılığıyla belirlenmiştir. Bu durum, demokratikleşmenin Türkiye’de neden sıklıkla “kontrollü” ve “sınırlı” bir karakter taşıdığını anlamak açısından önemli bir analitik imkân sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de 1945–1950 yılları arasındaki demokratikleşme sürecinin, hegemonik bir meşrulaştırma söylemi üzerinden inşa edildiğini ve çok partili hayata geçişin pasif devrimci bir mantıkla işlediğini ortaya koymuştur. Demokratikleşme, bir yandan rejimin reformcu karakterini vurgulayarak rıza üretimini güçlendirmiş, diğer yandan siyasal çoğulculuğu disipline ederek iktidar ilişkilerinin sürekliliğini güvence altına almıştır. Bu çerçevede demokratikleşme, yalnızca bir siyasal açılım değil; aynı zamanda hegemonik düzenin yeniden kuruluşunu sağlayan bir ideolojik strateji olarak değerlendirilmelidir.

Bu bulgular, Türkiye’de demokratikleşmenin tarihsel sürekliliklerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. 1945–1950 döneminde şekillenen meşrulaştırma dili, demokratikleşmenin sonraki dönemlerde de sıklıkla “düzen”, “istikrar” ve “devletin bekası” gibi kavramlarla birlikte düşünülmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla çok partili hayata geçiş süreci, yalnızca bir siyasal dönüşüm momenti değil, aynı zamanda Türkiye’de demokratikleşmenin sınırlarını belirleyen hegemonik bir mirasın olduğu tarihsel bir eşik olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

- Ahmad, F. (1993) *The Making of Modern Turkey*. London ve New York: Routledge.
- Aksu, H. (2018) ‘Demokratikleşme ve Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar’, *International Social Sciences Studies*, 4(27), s. 5949.
- Bayra, E. (2022) ‘Liberal Demokrasinin Meşruiyet Krizine Bir Çözüm Önerisi olarak Akışkan Demokrasi’, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), s. 662.
- Canetti, E. (2006) *Kitle ve İktidar*. Çev. Gülşat Aygen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carnoy, M. (2001) ‘Gramsci ve Devlet’, *Praksis*, 3, s. 263–264.
- Cox, R. W. (1983) ‘Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method’, *Millennium: Journal of International Studies*, 12(2), s. 162–175.
- Çakmak, C. (1985) ‘Türkiye’de 1950’li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme’, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 12(3–4), s. 248.
- Çavdar, T. (1995) *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi I*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Çavdar, T. (1999) *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Doğanay, T. C. (2025) ‘Popülizm ve Popülist Söylemin Kriz Dönemlerinde Demokratik Siyasal Sisteme Etki Düzeyi Üzerine Araştırma’, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, s. 280–288.
- Dural, A. B. (2012) ‘Antonio Gramsci ve Hegemonya’, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), s. 313.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (1997) *Hapishane Defterleri*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Halifeoğlu, M. (2013) ‘Gramsci, Sivil Toplum–Devlet İkililiği ve Kuramsal Kökenler’, *Mülkiyeliler Dergisi*, 37(1), s. 163–188.
- Higley, J. ve Burton, M. G. (2006) *Elite Foundations of Liberal Democracy*. London: Bloomsbury Academic.
- Holden, B. (2007) *Liberal Demokrasiyi Anlamak*. Çev. Hüseyin Bal. Ankara: Liberte Yayınları.
- Ikenberry, G. J. (2001) *After Victory: Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton: Princeton University Press.
- Kurtbaş, İ. (2017) ‘Bir Klasik Elitizm Eleştirisi ve Yeni Bir Elitizm Modeli Önerisi’, *Turkish Studies*, 12(3), s. 394.
- Lewis, B. (1968) *Modern Türkiye’nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- O’Donnell, G. (1994) ‘Delegative Democracy’, *Journal of Democracy*, 5(1), s. 55–69.

- Özçelik, P. K. (2010) 'Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), s. 170.
- Özkan, M. (2020) 'Siyasal Temsil: Bir Kavramın Dönüşümü', *Felsefe Dünyası*, 71, s. 237.
- Pamuk, Ş. (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Sassoon, A. S. (2023) *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. Ed. Utku Özmakas. Çev. Mustafa Kemal Coşkun vd. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Satır, M. E. (2018) 'Siyasal Meşruiyetin Sağlanmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme', *Medya ve Demokrasi*, 30, s. 116.
- Şahin, E. ve Tunç, B. (2015) 'Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)', *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s. 41.
- Toker, M. (1990) *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Toker, M. (1998) *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Resmi Kaynaklar ve Gazeteler

- Cumhuriyet* (1945-1950).
- Cumhuriyet* (2 Kasım 1945).
- Cumhuriyet* (4 Aralık 1945).
- Cumhuriyet* (8 Ocak 1946).
- Cumhuriyet* (11 Temmuz 1946).
- Cumhuriyet* (25 Temmuz 1946).
- Cumhuriyet* (26 Temmuz 1946).
- Cumhuriyet* (12 Temmuz 1947).
- Ulus* (4 Aralık 1945).
- Ulus* (27 Nisan 1946).
- Ulus* (30 Mayıs 1946).
- Tanin* (25 Temmuz 1946).
- Resmî Gazete* (1950) *Seçim Kanunu*, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438.
- TÜİK (2012) *Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TBMM (1940) *Zabıt Ceridesi*, Dönem 6, Cilt 8.
- TBMM (1942) *Zabıt Ceridesi*, 11 Kasım 1942, Dönem 6, Cilt 28.

İnternet Kaynakları

- Canıklıoğlu, M. (2020) *Çağdaş Demokrasi ve Çağdaş Devlet Üzerine Düşünceler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi. Erişim adresi: <https://hukuk>.

deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/M.Caniklioglu5.pdf (Erişim tarihi: 12 Ekim 2025).

Keyman, F. (t.y.) *Hegemonya (Uluslararası İlişkiler)*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Ansiklopedisi. Erişim adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hegemonya_uluslararasi_iliskiler (Erişim tarihi: 10 Ocak 2026).

Oktay, C. (t.y.) *Meşruiyet ve Türleri*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Ansiklopedisi. Erişim adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/mesruiyet_ve_turleri (Erişim tarihi: 10 Aralık 2025).

Sadoğlu, H. (t.y.) *Seçim Sistemleri*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Ansiklopedisi. Erişim adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/secim_sistemleri (Erişim tarihi: 11 Aralık 2025).

Tekin, Y. (t.y.) *Demokrasi*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demokrasi> (Erişim tarihi: 10 Aralık 2025).

Cumhuriyet (2022) *Usta Gazeteci Nadir Nadi Kimdir? Nadir Nadi ve Cumhuriyet Gazetesi*. Cumhuriyet Gazetesi. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr> (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2022).

TBMM (1939) *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (29 Mayıs–3 Haziran 1939)*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Açık Erişim Sistemi. Erişim adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/d38b8692-ca2b-43c5-947f-77a754ff8404/content> (Erişim tarihi: 10 Aralık 2025).

Türkiye’de Siyasi Partilerin Yapay Zekâya Yaklaşımı: Programlar ve Seçim Beyannameleri Üzerinden Nitel Bir Analiz

Umut Turgut Yıldırım¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de siyasi partilerin yapay zekâya ilişkin yaklaşımlarını parti metinlerinde öne çıkan ortak temalar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Partileri karşılaştırmadan siyasal metinlerde yapay zekânın nasıl tanımlandığı, hangi işlev ve rollerle ilişkilendirildiği, hangi alanlarda ve ne tür kullanım biçimleriyle kurgulandığı ve YZ’ye ilişkin nasıl bir gelecek perspektifi ve risk farkındalığı geliştirildiği analiz edilmektedir. Verilerini amaçlı örneklem yaklaşımıyla seçilen partilerin programları ve 2023 yılı seçim beyannamelerinden toplayan çalışma, nitel içerik analizine dayalı tematik analiz tekniğiyle analiz sürecini yürütmüştür. Kodlama süreci MAXQDA 2020 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş ve analiz dört ana tema etrafında yapılandırılmıştır: Yapay zekânın tanımlanma biçimleri, kullanımına ilişkin yaklaşımlar, gelecek perspektifleri ve risk farkındalığı ve çekinceler. Bulgular yapay zekânın parti metinlerinde teknolojik ekosistemin bileşeni, öncü ve stratejik bir teknoloji olarak kavramsallaştırıldığını; çoğunlukla karar destek, öngörü ve denetim işlevleriyle kamu yönetimi, ekonomik yaşam ve veri analizi bağlamında ele alındığını; geleceğine ilişkin kurumsallaşma ve ulusal yol haritası oluşturulmasının önemsendiğini; buna karşın mahremiyet, etik, emek ve demokrasi eksenlerinde yönetilmesi gereken riskler üreten bir dönüşüm alanı olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2676-7157

1. Giriş

Dijitalleşme ve teknolojik dönüşümün hız kazandığı son yıllarda siyasi kurumlar hem kurumsal hem de faaliyetleri bakımından değişim ve dönüşüm sürecindedir. Bu sürecin olumlu/olumsuz etkileri literatürde tartışılmaktadır (Acemoğlu & Johnson, 2023; Vaccari, 2013). Fakat literatürün derinleşmesi (Coleman & Freelon, 2015), Barber’in (2001) altını çizdiği dijital siyasetin belirsizliği sorunsalını daha da karmaşık hale getirmektedir. Dijitalleşmenin siyasete etkileri görece yeni tartışılırken (Bremmer, 2010; Ünver, 2017) tamamen dijital tabanlı siyasi kurumların/oluşumların ortaya çıkışı, mevcut tartışmalara yeni alanlar açmaktadır. Örneğin Pirate Party, Italia a 5 Stelle, Democracia en Red, Podemos ve Elektronik Demokrasi Platformu (E-parti) gibi yeni elektronik partiler dünyanın çeşitli ülkelerinde kurulmuş, literatür bu siyasi oluşumların analizine de eğilmeye başlamıştır. Bu tipolojideki partiler henüz analiz edilirken (Kama-Işık ve Işık, 2021) Yapay Zekâ (YZ) teknolojileri ile birlikte teknoloji-siyaset ilişkisi daha girift bir hal almıştır. YZ teknolojilerinin geliştirilmesi ve nihayet siyasete dâhil olması dijitalleşme-teknoloji-siyaset ilişkisinde daha önce benzeri görülmemiş yeni pratikleri ve tartışmaları gündeme getirmiştir. Örneğin Danimarka’da YZ tabanlı bir teknolojiye dayanan Sentetik Parti (*Det Syntetiske*) adıyla bir parti kurulmuş ve bir sohbet robotu olan Lider Lars tarafından yönetilmeye başlamıştır (Üren, 2022).

Türkiye özelinde incelendiğinde de siyasi kurumların YZ’ye adapte olma, yanıt verme ve bu alanda politika geliştirme yönünde çeşitli adımlar attığı görülmektedir. Örneğin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) 2024 yılında YZ teknolojilerine ilişkin hukuki altyapısının belirlenmesi ve olası risklere ilişkin tedbir alınması amacıyla Yapay Zekâ Araştırma Komisyonunu kurması bu adımların örneklerinden biri olarak gösterilebilir (TBMM, 2024). TBMM tarafından 2025 yılında düzenlenen *Veriden Karara Ulusal Yapay Zekâ Zirvesi* de TBMM’nin YZ teknolojilerine ve siyasal-toplumsal etkilerine ilişkin farkındalığını göstermektedir (TBMM, 2025). Yasama organının yansira siyasi partiler de son yıllarda YZ teknolojilerini siyasi pratiklerinde kullanmaya başlamıştır. Örneğin, 2024 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yetkilileri aday belirleme süreçlerinde YZ’den yararlandığını açıklamıştır (CHP, 2024). Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yetkilileri de YZ araçlarını seçimlerde kullanacağını açıklamıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

YZ teknolojilerinin siyasi hayatla ilişkisinin yoğunlaştığı yakın dönemde akademik literatür de gün geçtikçe derinleşmektedir. Bununla birlikte, çalışmalar YZ ile siyaset ilişkisini demokrasi, teknolojik dönüşüm ve siyasal iletişim gibi konuları önceleyerek irdelemektedir (Demirci, 2025; Gitmez, 2025; Kurnaz,

2022; Sayın & Ceyhan, 2025; Şahnagil, 2023). Diğer taraftan YZ ile siyaset, yönetim ve yönetişim gibi konular ile çeşitli kurumların YZ teknolojilerine ilişkin yaklaşımları da literatürde tartışılmaya başlanmıştır (Efe & Özdemir, 2021; Farrel, 2025; Valladao, 2018). Fakat demokrasilerin olmazsa olmazı görülün partilerin (Akıncı, 2015: 45) YZ'yi nasıl kavramsallaştırdıkları ve yaklaşımlarını nasıl işledikleri incelenmemiştir.

Partilerin YZ'ye ilişkin yaklaşımlarının bilimsel bir metodolojiyle analizinin iki sebeple gerekli olduğu ileri sürülebilir. İlki, partilerin demokratik sistemlerdeki seçmeni bilgilendirme işleviyle ilişkilidir. YZ hakkında partilerin yaklaşımını ve politikalarını anlamlandırmak seçmenin siyasi tercihini şekillendiren bilişsel bilginin kaynağına ilişkin bir değerlendirme sunarak katkı sağlayacaktır. İkincisi de bir politika alanı olarak YZ'nin parti programları üzerindeki etkilerini incelemek suretiyle partilerin dijitalleşme tartışmalarına nasıl eklenildiğine ilişkin bir içgörü sunarak gelecekteki bilimsel çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple partilerin YZ'ye atfettikleri anlam, kullanım alanları, gelecek perspektifleri ve risk farkındalıklarını ortaya çıkarmak amacıyla partilerin metinlerine odaklanılmış, YZ'ye ilişkin analitik bir çerçeve sunarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışma, parti araştırmaları ile teknoloji yönetişimi literatürünü birbirine bağlayan bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmada temel olarak şu soruya odaklanılmıştır: *“Türkiye’de siyasi partilerin YZ’ye ilişkin yaklaşımında öne çıkan temalar nelerdir?”* Amaçlı örneklem yaklaşımıyla seçilen AK Parti, CHP, Demokrat Parti, Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), Gelecek Partisi, İYİ Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Saadet Partisi’nin parti programlarından ve 2023 yılındaki milletvekili genel seçim beyannamelerden doküman analizi tekniğiyle elde edilen veriler, MAXQDA 2020 programı aracılığıyla tematik analiz tekniğiyle incelenmiştir. Tümevarım yaklaşımından hareketle keşfedici kodlama süreçlerinin yürütüldüğü analiz sonucunda YZ'ye ilişkin yaklaşımların *“YZ’nin Tanımlanma Biçimleri”*, *“Partilerin YZ Teknolojilerinin Kullanımına İlişkin Yaklaşımı”*, *“Partilerin YZ’ye İlişkin Gelecek Perspektifleri”* ve *“Risk Farkındalığı ve Çekinceler”* olmak üzere dört ana tema etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, partilerin YZ'yi teknolojik ekosistemin bir parçası olarak gördüğü, öncü ve stratejik bir teknoloji olarak tanımladığı, kamu yönetimi, veri analizi ve ekonomik yaşamda karar destek, öngörü ve denetim işlevleriyle ele aldığı, YZ'ye ilişkin kurumsallaşma ve altyapı inşasına dayalı bir gelecek perspektifi sunduğu ve mahremiyet, etik ile demokrasi eksenlerinde yönetilmesi gereken riskler üreten bir dönüşüm alanı olarak kavramsallaştırdığı belirlenmiştir.

Girişten sonraki bölümde siyasi parti ve yapay zeka kavramları tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde demokrasilerde siyasi partilerin neden YZ’ye ilişkin politika geliştirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın metodolojisi, dördüncü bölümde detaylandırılmış, sonraki bölüm analiz sonucunda elde edilen bulgulara ayrılmıştır. Son olarak da çalışmanın bulgularının genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Siyasi Partiler ve Yapay Zekâ

Siyasi parti, geleneksel anlamda iktidarı seçmenin oylarını alarak denetim altına almaya çalışan bir organizasyon olarak tanımlansa da (Downs, 1957: 137) tanımı üzerinde henüz bir görüş birliği yoktur. Bir siyasi oluşumun parti olup olmadığı bakış açılarına göre değişmektedir. Fakat genel manasıyla partiler Özbudun’un (1983: 4) ifade ettiği gibi *“halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip topluluklar”* biçiminde tanımlanabilir. Kapani (2020: 174) de partileri *“bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar”* olarak tanımlamıştır. Daha kapsayıcı bir tanımda partiler şu şekilde tanımlanmıştır (Siyasi Partiler Kanunu, 1983):

Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmalarını ve açık propaganda ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar

Dolayısıyla partilerin yasal sınırlar içinde belirli bir ideolojik program ile iktidarı elde etme/etkileme amacı güden bireylerden oluşan siyasal organizasyonlar olduğu anlaşılabilir (Cansever ve Kiriş, 2021). Tanımlardaki çeşitliliğin siyasi sistemi içindeki görev, sorumluluk ve işlevler bakımından da söz konusu olduğu belirtilebilir. Vatandaş ile hükümet arasında bağ kurma, farklı çıkarları uzlaştırma, farklı toplumsal kesimleri temsil etme, bireylerin siyasal sosyalleşmesini sağlama, siyasal personel devşirme, devlet erklerini kontrol etme ve denetleme ve siyasal katılmayı arttırma gibi kritik işlevler demokratik rejimlerde genellikle partilerin payına düşmüştür ki (Heywood, 2007) bu işlevler parti ile seçmen arasındaki bağı kurar ve demokrasinin işleyişi için kritiktir. Dolayısıyla partilerin toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlere ilgisiz/tepkisiz ya da bu değişimlerden bağımsız kurumlar olduğu düşünülememektedir. Demokratik sistemler partileri halkın desteği/rızasını almaya şartlamış, iletişimsiz rıza üretimi de demokrasinin ilkelerine de ters düşüyorsa seçmenin ilgilenmediği ile ilgilenmek partiler için mecburi bir durum

olarak değerlendirilebilir. Rızanın üretilmesinden yönlendirilmesine işleyen süreçte partiler seçmen eğilimlerini, rutinlerini ya da fikirlerini bilmeye en azından tahmin etmeye odaklanmıştır. Dolayısıyla değişen toplumsal yaşam, değişen ya da değişmeye zorlanan partileri ve politikaları ortaya çıkarabilmektedir (Schumacher vd., 2013).

Son yıllarda toplumsal değişimin gerçekleştiği zeminlerden biri olarak YZ teknolojileri gösterilebilir. Geçerliliği göreceli bir iddia olarak insani zekâya sahip olma iddiasında somutlaşan YZ teknolojileri, bilgisayar ya da bilgisayar temelli sistemlerin insana özgü akıl yürütme, çıkarımda bulunma, genelleme yapma ve deneyimlerden öğrenme gibi ileri düzey bilişsel süreçleri yerine getirebilme yeteneğiyle tanınmaktadır (European Commission, 2025). Algoritma temelli çalışan çeşitli veri kaynaklarından elde edilen bilgiyle yeni anlamlar üretebilen, ilişki kurabilen ve yeni öğrenmeler yapabilen YZ insana özgü davranış pratiklerini referans alan teknolojiler olarak tanımlanmaktadır (Nabiyev, 2021). Doğasına ilişkin tanımların ötesinde YZ'yi bir bilim dalı olarak ele alan yaklaşımlar da mevcuttur. Buna göre makine öğrenmesi, derin öğrenme, çoklu işlem ve akıl yürütme sistemlerine dayalı çalışmaları inceleyen bir bilim dalı olarak değerlendirilmektedir (Çetin & Aktaş, 2021: 4227). Genel anlamında bu bilim dalının *“öğrenme, akıl yürütme, problem çözme, algulama ve dil anlama gibi görevleri yerine getirmek üzere insan zekâsına sahip makineler oluşturmaya odaklanan bilgisayar ve veri bilimi alanlarını”* kapsadığı ifade edilebilir (Michigan Technological University, 2025).

YZ'nin akıl yürütme, problem çözme ve öğrenme gibi insana benzer yetkinlikleri taklit edebilen sistemler geliştirmek amacıyla algoritma ve bilgisayar bilimlerinden yararlanan yeni teknolojiler kapsamına girdiği anlaşılmaktadır. Büyük hacimli verileri analiz edebilen bu sistemler algoritmalar aracılığıyla karmaşık örüntüleri de tespit edilebilmeleriyle gittikçe cazibe merkezi haline gelmektedir ve gün geçtikçe daha fazla insanın deneyimine ulaşmaktadır (European Commission, 2025). Stanford İnsan Merkezli Yapay Zekâ Enstitüsü'nün (The Stanford Institute for Human-Centered AI) 2025 yılı raporunda YZ'nin sosyal yaşamda neden olduğu çok boyutlu dönüşüm çeşitli eğilimler üzerinden ortaya koyulmuştur. Raporda zorlu ölçütlerde hızla yükselen performans, günlük yaşama artan entegrasyon, iş dünyasında rekor düzeyde yatırım ve kullanım, küresel model rekabetinin kızışması, sorumlu YZ uygulamalarındaki gelişmeler, toplumsal algıdaki bölgesel farklılıklar, teknolojinin giderek daha erişilebilir hâle gelmesi, hükümetlerin artan düzenleme ve yatırım hamleleri, eğitim alanında genişleyen fakat eşitsiz ilerleyen kapasite, endüstrinin model geliştirmedeki belirgin üstünlüğü, YZ'nin bilimsel keşiflerde ödüllere tescillenen etkisi ve buna karşın karmaşık akıl yürütmede devam eden sınırlılıkları vurgulanmaktadır (Maslej vd., 2025).

Dolayısıyla YZ’nin birey yaşamının yalnızca bir yönünün değil topyekün değişiminin iddiasında olduğu ileri sürülebilir.

Artan görünürlüklerine paralel olarak YZ teknolojilerine ayrılan finansal kaynaklar da artmaktadır. OECD.AI’nın (2025a) yayımladığı rapor 2023 yılında Avrupa Birliği (AB) genelinde YZ’ye toplam yatırım miktarının 257 milyar avroya ulaştığını belirtmektedir. Özel sektörün YZ yatırımları ise kamu yatırımlarını belirgin şekilde aşmış durumdadır ve toplam YZ yatırımlarının yaklaşık %73’ü bireysel girişimciler tarafından yapılmaktadır.

Ulus-devletler açısından YZ’ye ilişkin yaklaşımları genellikle yasama organları ya da hükümetler belirlemektedir. Bu anlamda belirlenen stratejinin genellikle siyasi bir tona sahip olduğu ifade edilebilir (OECD.AI, 2025b). Yol haritaları olarak da YZ’ye ilişkin strateji belgeleri yayımlanmaktadır. YZ’nin ne olduğu, nasıl bir gelişim gösterdiği ve etkilerinin ne olduğu ya da olacağı gibi başlıklar bu metinlerde ele alınmaktadır. Örneğin YZ’ye hazırlıkta lider olan (Oxford Insgihts, 2025) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) YZ’yi “*dünya genelindeki insanların refahını ve güvenliğini etkileyebilecek nitelikte, gelişmekte olan küresel bir teknoloji devriminin merkezinde*” yer alan bir teknoloji olarak tanımlayarak YZ’nin “*sorumlu bir biçimde geliştirilmesini ve toplum yararına bir güç olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla çalışmalar*” yürüttüğünü ve bu teknolojilerin yalnızca Amerikalıların değil tüm insanların güvenli, daha emniyetli ve daha müreffeh bir yaşam sürmelerine katkı sunacağını belirtmektedir (U.S. Department of State, 2025).

Çeşitli belgelerde YZ’ye değinen Birleşmiş Milletler (BM) de YZ’nin “*faydalarını en üst düzeye çıkarırken ilgili riskleri etkin bir şekilde yönetmek için küresel olarak koordine edilmiş bir yapay zekâ yönetişimine ihtiyaç duyulduğunu*” belirtmektedir. Bu amaçla Yapay Zekâ Üzerine Yüksek Düzeyli Danışma Kurulu’nu (*High-Level Advisory Body on AI*) kuran BM, mevcut durumu analiz ederek kapsayıcı ve kapsamlı bir yaklaşımı teşvik eden uluslararası yönetim stratejileri önermektedir (United Nations, 2025). AB de YZ alanındaki rekabette konumunu daha da güçlendirmek amacıyla öncelikle bir YZ Yasası’nı (*AI Act*) kabul etmiştir. Bu yasa YZ’ye ilişkin riskleri ele alan ve bu alandaki ilk kapsamlı hukuki çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Nisan 2025’te de Yapay Zekâ Kıtası Eylem Planı’nı (*AI Continent Action Plan*) kabul eden AB Yapay Zekâ Uygulama Stratejisi (*Apply AI Strategy*) ile stratejik sektörlerde YZ’nin benimsenmesini destekleyerek Avrupa’nın teknolojik egemenliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Eylem Planı ile YZ kapasitesinin geliştirilmesine ilişkin genel stratejik yönelimi belirleyen AB, Avrupa Yapay Zekâ Ofisi’ni (*European AI Office*) Komisyon bünyesinde Haziran 2024’te faaliyete geçirmiştir. Ofis üye devletlerle iş birliği içinde Yapay

Zekâ Yasası'nın uygulanması ve denetlenmesinde kilit bir rol üstlenmektedir (European Commission, 2025).

Uluslararası kuruluşların ve ulus-devletlerin YZ'yi tanımlayan, düzenleyen ve yönlendiren kapsamlı strateji belgeleri üretmesi, bu alandaki farkındalığa ve YZ'nin önemine dikkat çekmektedir. Fakat bu durumun yanı sıra YZ'nin bireysel kullanımı ve kamuoyundaki farkındalığının da son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir. 2022'teki ilk duyurusundan bu yana ChatGPT gibi YZ modelleri geniş bir kullanıcı tabanına ulaşmıştır. 2025 yılında haftalık 800 milyon, günlük ise 150 milyon kişinin ChatGPT'yi kullandığı belirtilmiştir (Meriluoto, 2026). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TUIK) (2025) yayımladığı verilerde ülkede hala YZ uygulamalarını kullanmayan nüfus daha fazla olsa da kullanım oranlarının artış eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda, partilerin birey-devlet arasında bir aracı kurum ve seçmeni bilgilendiren/devletin politikalarını etkileyen/seçmene aktaran bir aktör olduğu kabul edildiğinde toplumsal değişime neden olan ve birey yaşamında giderek daha fazla yer edinen YZ hakkında da bir yaklaşım geliştirmek durumunda oldukları ileri sürülebilir. Bu nedenle partilerin YZ'yi bir politika alanı olarak belirlemesinin gerekliliğinin demokrasinin partilere yüklediği görevlerle ilişkilendirilebilmesi mümkündür.

3. Demokrasi-Parti İlişkisinde Bir Politika Alanı Olarak Yapay Zekâ

YZ teknolojilerinin gelişmesiyle partiler de dâhil olmak üzere siyasi aktörler kurumsal yapıları ve politika süreçleri bakımından değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. YZ'yi bir siyasi politika alanı olarak görme ve YZ'ye ilişkin stratejiler belirleme sürecindedirler. Örneğin 2021 yılında yayımlanan Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (UYZS-2021-2025) 24 amaç ve 119 tedbir belirlemiş ve Türkiye'nin "*sürdürülebilir YZ ekosistemiyle küresel ölçekte değer üretmek*" amacının altını çizmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021: 6-7). 2024 yılında TBMM'de "*yapay zekânın kazanımlarına yönelik atılacak adımların belirlenmesi, bu alanda hukuki altyapının oluşturulması ve yapay zekâ kullanımının barındırdığı risklerin önlenmesine ilişkin tedbirlerin belirlenmesi*" amacıyla bir araştırma komisyonu kurulmuştur (TBMM, 2024). Ayrıca Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı Milli Teknoloji Genel Müdürlüğü de Milli Teknolojik ve Yapay Zekâ Genel Müdürlüğü olarak yeniden yapılandırılırken YZ'ye ilişkin farkındalığın arttığı gözlemlenmektedir (Anadolu Ajansı, 2025). Oxford Insight'ın (2025) hazırladığı Kamu Yönetiminde YZ Hazır Olma Endeksi'nde (*Government AI Readiness Index*) Türkiye 2025 yılında dünya ortalamasının üzerinde bir skor almıştır. Bu durum YZ'nin Türkiye'de giderek daha kurumsal yönetim meselesi olarak ele alındığına işaret etmektedir. Diğer

aktörler gibi partiler de YZ’ye ilişkin politika, strateji ve genel yaklaşımlarını oluşturmaya başlamıştır. Siyasetteki bu dönüşümü anlamının belirli bir yönü YZ’nin nasıl benimsendiği ile vatandaşa nasıl aktarıldığının incelenmesiyle mümkün olabilecektir.

Demokrasilerde devlet/hükümet ile toplum arasındaki ilişkiyi sağlayan partiler, siyasal rejimi etkileyen ve düzeni kuran siyasal kurumlar gibi anlamları da taşır (Durgun, 2016; Kamalak vd., 2015; Roskin vd., 2012; Sartori, 2005; Stokes, 1999; Okutan, 2022; Önder, 2019). Dolayısıyla Cansever ve Kiriş’in (2021: 2) de ifade ettiği gibi “*siyasal hayatın akışını anlamak ve değerlendirmek*” belirli anlamda partilerin incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Öte yandan siyasi bir girdinin analizi partiler açısından da elzemdir. Zira toplumdaki eğilimleri ya da sorunları tespit ederek tabandan yukarı doğru bir değerlendirme yapan partiler, siyasi kurumlar tarafından alınan kararları da seçmene iletme ve açıklama gibi görevler üstlenirler (Kışlalı, 1987: 251). Bu işlevleri yerine getirmeleri de kamuoyunu sürekli takip etmelerine ve seçmendeki eğilimleri tespit etmelerine bağlanabilir. Partiler siyasi kadroları yetiştirip görevlendiren organizasyonlar olduğundan hükümet ya da kamu kurumlarının yönetimini de üstlenirler. Bu işlevleri nedeniyle de günceli yakalamak ve karşılaştığı ya da karşılaşıacağı meselelere ilişkin sürekli hazır olmak durumundadırlar (Bevan vd, 2024; Green-Pedersen, 2019).

Partilerin demokratik sistemler için hayati kurumlar olduğu (Özbudun, 1983; Sartori, 2005) toplumsal yaşamın çoğu alanında ya da düzeyinde var olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Zira doğaları gereği hem yönetenleri hem de yönetilenleri kapsayan partiler, yerel ve ulusal düzeyde faaliyetler yürütebilmeleri ve sosyal yaşamdan ekonomik yaşama geniş bir ilişki ağı kurabilmeleriyle geniş bir etki kapasitesine sahiptirler. Bu yönleriyle kamuoyuna biçim veren örgütler olarak değerlendirilebilirler (Duverger, 1993: 15). Fakat parti-sistem-kamuoyu etkileşimi tek yönlü olmaktan ziyade karşılıklı bir nitelik de taşır. Siyasi sistemdeki girdiler de partilerin politika alanlarını ve bu alanlara yaklaşımlarını şekillendirmektedir (Budge, 1993: 695). Siyasi, toplumsal ve ekonomik alandaki değişimler, partilerde yeni koşullara uyum sağlamaya yönelik yaklaşımlara yol açabilmektedir. Siyaset bilimi açısından bu durum, politikaların nasıl ve hangi gerekçelerle değiştirildiğini inceleyen çalışmalara olan ihtiyacı arttırmaktadır (Fagerholm, 2015).

Akademik çalışmalar YZ’nin partiler ve partili siyaset üzerindeki etkilerini çeşitli açılardan incelemeye başlamıştır. Örneğin Battista (2024) YZ tabanlı teknolojilerin siyasi karar alma süreçlerini daha verimli kılacağını ileri sürmektedir. YZ tabanlı sohbet botlarının (*chatbots*), seçmenlerin siyasi görüşleri üzerinde geleneksel kampanya ve reklamcılığa kıyasla daha güçlü bir etki

yaratabileceği tartışılırken, YZ'nin seçmenlerin fikrini değiştirme yeteneğinin hayli dikkat çekici olduğu ve gelecekte seçim süreçlerinde oynayacağı kritik rollerin altı çizilmektedir (Kozlov, 2025). Bununla birlikte, üretken YZ araçlarının etkileri yeni tartışma alanıdır. Dolayısıyla çalışmalarda YZ'nin seçmen üzerindeki etkilerinin sınırlılığına da dikkat çekmektedir (Hewitt vd., 2024). Öte yandan YZ tabanlı Chatbotlar, mikro-hedefleme araçları, yankı odaları ve deepfake (sahte) içeriklerin bireylerin duygularına hitap eden kişiselleştirilmiş mesajlarla manipülasyonların önünü açtığı, bu nedenle demokratik süreçlere de zarar verebilecek araçlar olarak sayılabileceği ifade edilmektedir (Gençay & Katılmış, 2025: 655). Teorik tartışmalar devam ederken ifade edilebilir ki Saffulah ve Parveen'in (2022) de belirttiği gibi siyasetçiler geçmişe nazaran YZ teknolojilerini daha çok kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Farrel'in (2025: 387) ifade ettiği gibi siyasi, ekonomik, toplumsal ve teknolojik dönüşümleri daha iyi yansıtabilmek için gelecekte siyaset bilimciler ile diğer sosyal bilimcilerin mühendislerle ortak çalışmaya ihtiyaç duyacakları düşünülebilir. Zira bu ilişkinin kaçınılmazlığı dikkat çekmektedir.

YZ ile siyasetin ilişkisi kaçınılmaz ise partiler bu ilişkinin neresinde konumlanacaktır? Toplumdaki değişime nasıl cevap verecek ve YZ'yi seçmene nasıl aktaracaktır? Bu gibi sorular partilerin YZ'yi bir siyasi politika alanı olarak ele alması ve YZ'ye ilişkin çeşitli stratejiler geliştirmeleriyle cevaplanabilecektir. Demokrasiler yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenliyor, partiler de bu ilişkinin temel aktörü ise parti-seçmen ilişkisinde YZ'nin konumu, bu politikalar aracılığıyla anlaşılabilir. Diğer taraftan demokrasilerin "iyi" ya da "kötü" işlediğine dair değerlendirmelerin bir yönü de bu ilişkiye göre yapılmaktadır. Örneğin Dubbery (2022) demokratik bir sistemin performansının seçmenin bilgi düzeyiyle ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre demokrasi ancak yeterince bilgilendirilmiş seçmenler ile "iyi" bir yönetim sistemi olabilir.

Partilerin seçmenleri harekete geçirme, siyasi olarak eğitime, siyasal çıkarları bir araya getirme ve ifade etme, siyasi devşirme ve siyasi programındaki hedeflerini uygulama gibi işlevleri dikkate alındığında, YZ'nin bir politika alanı olarak belirlenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer ifadeyle, siyasal toplumsallaşmayı sağlama ve siyasal, sosyal ve ekonomik gündem hakkında seçmeni bilgilendirme işlevleri doğrultusunda (Okutan, 2022; Özbudun, 1987; Yolcu, 2025), partilerin YZ'ye ilişkin politika oluşturmalarının da gerekli olduğu sonucuna varılabilir. Yasama ve yürütme erklerini amaçlarını gerçekleştirmek üzere işlevselleştirilen (Kapani, 2020: 179-181) partiler iktidar ya da muhalefette olmalarına bakılmaksızın gündem oluşturmadan yasa yapımına ülkenin siyasi alanının belirleyicileri olarak konumlanmışlardır. Dolayısıyla partiler ile YZ arasında kurulan ya da kurulacak olan ilişkilerin

siyasi sistemin işleyişi ve geleceği gibi kritik alanlarda belirleyici olacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda demokratik partili siyaset-seçmen ilişkisi açısından da önem taşımaktadır.

4. Metodoloji

Çalışma Türkiye’deki siyasi partilerin güncel bir durum olarak YZ’ye ilişkin yaklaşımını parti programları ve seçim beyanmaları üzerinden sistematik biçimde analiz ederek öne çıkan ortak temaları belirlemeyi amaçlamaktadır. Analizde partiler arasında bir karşılaştırma yapmak yerine genel yaklaşıma odaklanılmıştır. Literatürde partilerin YZ’ye ilişkin yaklaşımı hakkındaki bilgi eksiliği, çalışmanın hem çıkış noktasını hem de önemini ortaya koymaktadır.

Parti metinlerinin, oluşturanların düşüncelerini yansıttıkları kabul edildiğinden (Aydoğan Ünal, 2023) partilerin herhangi bir konu bağlamında incelendiği analizlerde genellikle parti programları, basın açıklamaları, lider-partililerin açıklamaları ve seçim beyanmaları (Doğanay vd., 2016; Parlak, 2024; Şahin, 2014; Ulaş & Yılmaz, 2019) gibi metinler veri kaynağı olarak analiz edilmektedir (Çiçek, 2018; Çiftçi ve Ural, 2024; Kahraman ve Evre, 2008; Kaynar & Kalkan, 2020; Saylan & Aknur, 2023; Üste, 2006; Yılmaz, 2019; Yolcu, 2025). Literatürden hareketle bu çalışma da partilerin programlarına ve seçim beyanmalarına odaklanarak şu sorulara yanıt aramaktadır:

- Partilerin YZ’yi tanımlama biçimlerinde öne çıkan temalar nelerdir?
- Partilerin YZ teknolojilerinin kullanımına ilişkin yaklaşımında öne çıkan temalar nelerdir?
- Partilerin YZ’ye ilişkin gelecek perspektiflerinde öne çıkan temalar nelerdir?
- Partilerin YZ’ye ilişkin risk ve farkındalık alanlarında öne çıkan temalar nelerdir?

Bilimsel çalışmalarda nitel araştırmalarla gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi veri toplama tekniklerinden yararlanılarak sosyal olguların gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilmesini amaçlanır (Yıldırım & Şimsek, 2018: 41). Doküman analizi de yazılı belgelerin sistematik olarak incelenmesine dayanan bir teknik olarak anlam ve bilgi geliştirmek için kullanılmaktadır (Bowen, 2009: 27; Kıral, 2020). Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Verilerin elde edilmesi ve analizi sürecinde amaçlı örneklem yaklaşımıyla partiler belirlenmiştir. Çalışmanın kapsamına alınma ölçütleri, partilerin 28. Yasama Dönemi’nde TBMM’de temsil edilmesi ve parti programları ya da 2023 yılındaki seçim beyanmalarında YZ

kavramına ilişkin ifadelere yer verilmiş olması şeklinde tanımlanmıştır. Bu kapsamda AK Parti, CHP, Demokrat Parti, DEVA Partisi, Gelecek Partisi, İYİ Parti, MHP ve Saadet Partisi'nin programları ve beyannameleri incelenmiştir. Diğer partilerin metinlerinde YZ'ye ilişkin bir ifade tespit edilememiştir. CHP, Gelecek Partisi, Demokrat Parti, DEVA Partisi, İYİ Parti ve Saadet Partisi “*Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni*” ile girdiğinden ek olarak bu metin de incelenmiştir. Aşağıda Tablo 1’de hangi metinlerin incelendiği ve bu metinlere verilen kodlar yer almaktadır. Buradaki kodlar bulgular bölümünde referanslar için kullanılmıştır.

Tablo 1. İncelenen Parti Metinleri Hakkında Bilgiler

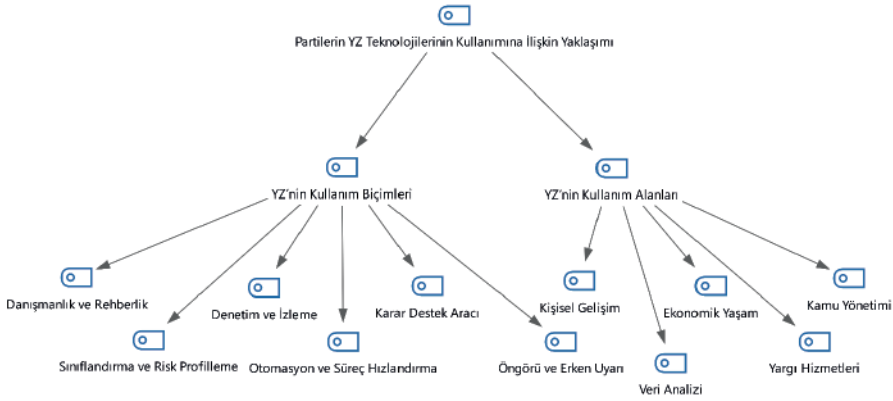
Kod	İncelenen Metin	Parti İsmi	Erişim Linki
1	<i>Türkiye yüzünlük için doğru adımlar seçim beyannamesi 2023</i>	AK Parti	https://akparti.org.tr/media/clni5h4t/turkiyeyuzyiliic%C4%B1-indogruadimlar2023secimbeyannamesi.pdf
2	<i>Ortak politikalar mutabakat metni</i>	CHP, Gelecek Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti, DEVA ve İYİ Parti	https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni/Open
3	<i>Güçlü Yurttaş Güvenli Gelecek Kazanan Türkiye-CHP Programı</i>	CHP	https://media.chp.org.tr/regulations/parti-programi.pdf
4	<i>Program</i>	DEVA Partisi	https://cdn.devapartisi.org/14/DEVA-PARTI%CC%87SI%CC%87-PROGRAMI2.pdf
5	<i>Program</i>	Gelecek Partisi	https://gelecekpartisi.org.tr/uploads/kurumsal/Gelecek_Partisi_Program.pdf
6	<i>1. Parti Programı 2. Türkiye Tarih Yazacak 2023 seçim beyannamesi özeti</i>	İYİ Parti	1. https://iyiparti.org.tr/kurumsal?q=PROGRAM 2. https://dursuncolak.com/2023-secim-beyannamesi.pdf
7	<i>1. Milli yükseliş iradesi (Program) 2. Geleceğin gücü Türkiye (Beyanname)</i>	MHP	1. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_partiprogrami_2024.pdf 2. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/beyanname_14_mayis_2023_opt.pdf
8	<i>Parti Programı</i>	Saadet Partisi	https://admin.saadet.org.tr/dosyalar/K-D-1751227555.pdf

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Doküman incelemesiyle toplanan veriler tematik analizle analiz edilmiş, analiz süreci MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı kullanılarak yürütülmüştür. Tümevarımsal bir analiz anlayışı doğrultusunda parti metinleri ele alınmış ve keşfedici kodlama süreci işletilmiştir. Çalışmanın yöntemine ilişkin sınırlılıklara değinmek gerekirse seçim beyannameleleri genellikle mevcut siyasi konjonktüre referansla hazırlanan metinlerdir. Dolayısıyla bu metinler seçimden seçime değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle çalışmanın analizi, partilerin tarihsel sürekliliğe sahip yaklaşımının tespitinden ziyade güncel haliyle öne çıkan temaları belirlemeyle sınırlı kalmaktadır.

5. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde parti programları ve 2023 seçim beyannameleleri üzerinde yürütülen nitel analiz sonucunda ulaşılan bulgular sunulmaktadır. YZ’ye ilişkin yaklaşımların dört ana tema etrafında şekillendiği tespit edilmiştir: “YZ’nin Tanımlanma Biçimleri”, “Partilerin YZ Teknolojilerinin Kullanımına İlişkin Yaklaşım”, “Partilerin YZ’ye İlişkin Gelecek Perspektifleri” ve “Risk Farkındalığı ve Çekinceler.”

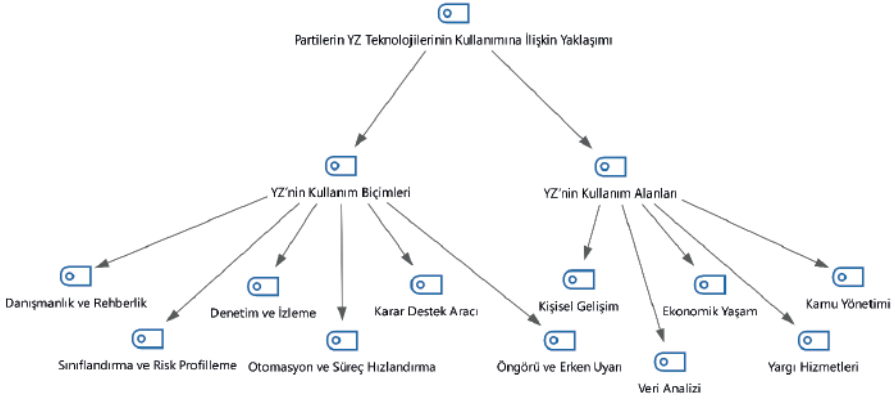
Şekil 1. Partilerin Yapay Zekâyı Tanımlama Biçimlerinin Ana Tema ve Alt Temaları

YZ’nin tanımına ilişkin yukarıda belirtilen ana tema, alt tema ve kodların öne çıktığı tespit edilmiştir. YZ’nin tanımlanma biçimleri ana teması, partilerin YZ’yi hangi kavramsal nitelemelerle tanımladığını ve YZ’ye hangi temel işlev/rolleri atfettiğini göstermektedir. Buna göre YZ’nin daha çok teknolojik ekosistemin bir bileşeni olarak tanımlandığı görülmüştür. AK Parti YZ’yi “... dijital dönüşüm, siber güvenlik, büyük veri” (1: 261) gibi ifadelerle birlikte işlerken; CHP YZ’nin “Gelişen teknolojiler... nesnelere interneti, robotik teknolojiler, biyoteknoloji ve uzay teknolojileri” ile birlikte zikretmiş ve “Çağın gelişen teknolojileri...” (3: 44, 77)

arasında saymıştır. Ayrıca CHP'nin (3: 77) YZ'ye ilişkin politikaların "... bütüncül bir ekosistem yaklaşımıyla..." geliştirileceğini ifade etmesi, teknolojik ekosistem vurgusunu öne çıkarmıştır. YZ'yi "...veri teknolojileri, akıllı şehir teknolojileri, sanal gerçeklik, yenilenebilir enerji teknolojileri..."(2: 122) ile birlikte değerlendiren Ortak Politikalar metni bakımından da YZ'nin diğer teknolojilerle birlikte politika alanı haline getirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla YZ'nin bağımsız ve özerk bir teknoloji alanı değerlendirilmediği ve dijital dönüşüm, büyük veri, siber güvenlik ve inovasyon gibi politikalarla bütünleşmiş bir unsur olarak ele alındığı ifade edilebilir.

YZ'nin "*veriye dayalı*" bir teknoloji olarak nitelendirilmesi, metinlerde öne çıkan bir diğer kod olarak verilebilir. İncelenen metinlerin genelinde YZ ile veri sözcüğü birlikte kullanılmış, YZ'nin veriye ilişkin yönüne dikkat çekilmiştir. CHP'nin "*Gelişen teknolojilerin veriye dayalı doğaları gözetilerek...*" (3: 77) ifadesi de net örneklerden biri olarak öne çıkmıştır. Öte yandan YZ'nin çığır açan, yenilikçi, stratejik ve öncü gibi sıfatlarla nitelenmesi de baskındır. Örneğin MHP "*...interneti, bulut teknolojisi, blok zincir ve yapay zekâ gibi yenilikçi teknolojilere...*" (7.2:152) ve "*...yapay zekâ, biyoteknoloji... gibi çağımızın stratejik teknolojilerinde*" (7.1: 110) ifadelerinde; AK Parti "*...yapay zekâ destekli otonom sistemler gibi yenilikçi ve çığır açan teknolojilere...*" (1: 259) ifadesinde ve CHP de "*...yapay zekâ ... gibi öncü teknolojiler...*" (3: 77) ifadesinde bu temanın altını çizmiştir. Bu anlamıyla YZ'nin yüksek öneme sahip teknoloji biçiminde tanımlandığı söylenebilir. YZ'nin geleceği belirleyen, rekabet ve kapasiteyi artıran bir teknoloji olarak nitelendirildiği ve mevcut teknolojik kalkınma anlatısının devamı niteliğinde sunulduğu çıkarımı da yapılabilir.

YZ'nin tanımlanmasındaki alt temalardan biri atfedilen işlevler ve rollerdir. Partiler YZ'yi daha çok yönetsel ve toplumsal süreçlerde etkisi yüksek bir kaldıraç, ekonomik/teknolojik dönüşümün itici gücü ve toplumsal refahı artıran dönüştürücü bir araç olarak nitelemiştir. Bu yaklaşım kamusal yarar, ekonomik büyüme, toplumsal refah ve fırsat eşitliği gibi referanslarda YZ'ye atfedilen rolün/işlevin verimlilik ile birlikte normatif hedeflerle örüldüğünü göstermektedir. Örneğin, CHP YZ'yi hem "*...kamusal yararı en üst düzeye çıkarmak için bir kaldıraç olarak...*" hem "*...hem ekonomik büyümenin itici gücü olarak...*" hem de "*...toplumsal refahı artıran dönüştürücü bir araç...*" (3: 77) tanımlamıştır. Saadet Partisi "*... robotik teknolojiler, akıllı üretim sistemleri gibi konularda dönüşümü tetikleyici...*" (8: 25) bir teknoloji olarak nitelemiştir. Dolayısıyla YZ'nin yönetsel kapasitenin artırılması ve toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için işlevsel bir enstrüman olarak ele alındığı ifade edilebilirken ekonomik amaçlarla birlikte sosyal politika ve adalet gibi alanlarla uyumlu bir biçimde işlediği de belirtilebilir.

Şekil 2. Partilerin Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımına İlişkin Yaklaşımının Ana Tema ve Alt Temaları

Partilerin YZ’yi kullanmaya ilişkin yaklaşımlarını ifade eden temalar, Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu temaların YZ’ye ilişkin tanımlamanın pratik politika alanlarına nasıl tercüme edildiğini göstermesi bakımından analitik olarak tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı ve genel anlamda partilerin YZ’yi kullanım amaçlarını yansıttığı ifade edilebilir. Buna göre YZ kullanımının iki temel eksen etrafında yapılandığını görülmüştür: Kullanım biçimleri ve kullanım alanları. İlkinde karar alma süreçlerinin dijital araçlarla desteklenmesi, idari işlemlerin hızlandırılması, izleme-kontrol kapasitesinin genişletilmesi, risklerin sınıflandırılarak öngörülmesi ve erken uyarı mekanizmalarının kurulması kodlarının öne çıktığı anlaşılmıştır. YZ, vatandaşla etkileşimi güçlendiren danışmanlık kanalları ve öğrenme süreçlerini kişiselleştiren eğitim uygulamalarıyla da ilişkilendirilmiştir. AK Parti’nin “*Afet ile mücadele için... hangi bölgelere yönlendirileceğinin belirlenmesini sağlayacak yapay zekâ özelliklerine sahip bir karar destek...*” ifadesi, karar destek vurgusunu açık biçimde ortaya koyarken; YZ’nin danışmanlık boyutu “*yapay zekâ uygulamaları dahil gelişmiş bir teknoloji altyapısıyla... çevrimiçi dijital danışmanlık verilmesini...*” öngören ifadesiyle aktarılmıştır. “*Hızır adlı Chat Bot uygulamasını...*” (1: 44, 226, 416) vurgusu da YZ’nin vatandaş etkileşimindeki kullanımına dikkat çekmektedir.

AK Parti’nin “*Yapay zekâ uygulamaları ile entegre edilmiş ...vergi uygulamalarımıza kolayca erişebildiği...*” (1: 219) ifadesi, YZ’nin otomasyon ve süreç hızlandırma bakımından idari işlemlere erişimi kolaylaştıran ve süreçleri bütünleştiren bir altyapı biçiminde işlevselleştirildiğini gösterirken; CHP’nin “*Yapay zekâ destekli dijital takip sistemleriyle...*” (3: 82) ifadesi dijital izleme kapasitesinin YZ ile güçlendirilmesine; İYİ Parti’nin “*...yapay zekâ ile trafik*

kontrolü...” (6.2: 24) vurgusu da YZ'nin izleme, denetim ve kontrol işlevlerini öne çıkarmıştır.

Gelecek Partisi'nin “...yapay zekâ uygulamaları ile sağlığın maruz kalacağı riskler ve fırsatları öngören...” (5: 25) ifadesi ile AK Parti'nin “...trafik verilerinin yapay zekâyla akıllı analizleri yapılarak geleceğe dönük kaza kara noktalarının belirlenmesi...” (1: 447) ifadeleri YZ'nin risk ve fırsat alanlarını veri üzerinden ayırttıran ve geleceğe dönük risk haritalaması üreten bir teknoloji olarak sunulduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda YZ'nin veriyi analiz etme ve algoritmik tahmin üretme kapasitesinden yararlanılması gerektiğine dikkat çekildiği söylenebilir. Ortak Politikalar metninin “...yapay zekâ kullanarak yangın tahmini...” (2: 165) yapılacağını belirtmesi de bu yaklaşımı doğrudan görünür kılmaktadır. Kent yönetimine ilişkin olarak DEVA'nın “Yapay zekâ ile ölçülebilir, denetlenebilir ve çözüm üretilebilir kentler için içerik...” (4: 115) ifadesi de öngörü yaklaşımını ölçülebilirlik ve denetlenebilirlik anlayışıyla bir araya getirmektedir. Benzer bir yaklaşım “Yapay zekâ destekli analizlerle, olayların oluşmadan engellenmesi...” (1:451) ifadesiyle AK Parti'de de görülmüştür.

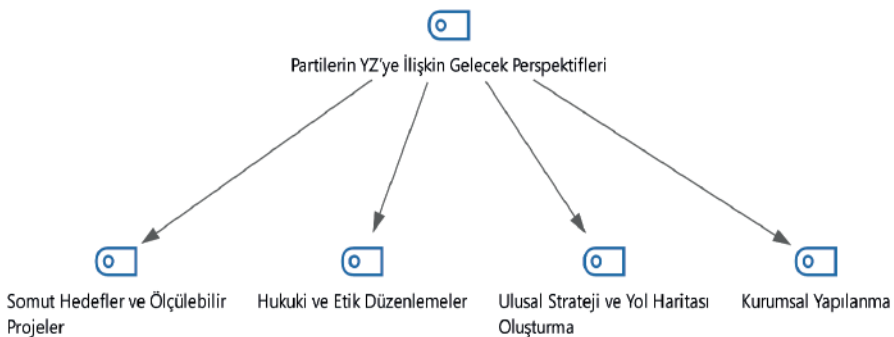
YZ'nin veri analizi alanında da kullanımının öne çıktığı ve YZ'nin kullanım biçimlerinden karar destek sistemi ile ilişkili biçimde aktarıldığı görülmektedir. Özellikle yönetsel ve kamusal kararlara ilişkin veri analiziyle nesnelliği artıran bir karar destek mekanizması olarak sunulduğu belirtilebilir. DEVA'nın “...kişilerin ve yöneticilerin sübjektif tercihleri yerine azami ölçüde yapay zekâ ile tespiti...” (4: 115) ifadesinde sübjektifliğin karşısına YZ'nin konulduğu anlaşılmaktadır. MHP YZ'nin veri analizindeki rolünü “Büyük veriyi bir değere dönüştürebilme stratejisi doğrultusunda nesnelere interneti, bulut teknolojisi, blok zincir ve yapay zekâ gibi...” (7.1: 108) cümlesiyle vurgulamaktadır. Ortak Politikalar metninde YZ'nin “İş arama, eşleştirme ve işe yerleştirmelerde blokzincir ve yapay zekâ gibi...” (2: 90) ifadeleriyle istihdam süreçlerinde; “...sosyal yardım türlerinin ve miktarının tespitinde blok zincir ve yapay zekâ teknolojilerinden...” (2: 191) ifadesiyle sosyal politika alanında karar destek aracı olarak işlendiği görülmektedir. CHP'nin “...yapay zekâ, büyük veri ve akıllı balıkçılık sistemleri ile deniz kaynaklarının daha verimli ve sürdürülebilir...” (3: 50) ifadesi doğal kaynak yönetiminde veri temelli karar alma sürecine işaret ederken; AK Parti'nin “Ürettiğimiz veriyi yalnızca korumak değil, işlemek, anlamlandırmak ve kullanılabilir hale getirmek üzere yapay zekâ...” (1: 262) vurgusu da benzer bir yaklaşıma karşılık gelmektedir.

Kamu yönetiminde YZ kullanımının hizmet sunumunun standartlaştırılması, politika uygulama süreçlerinin desteklenmesi ve kentsel yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi bağlamında öne çıktığı söylenebilir. Bu yaklaşım İYİ Parti'nin “Kamuya ait sistemlerde kullanılacak bilişim fonksiyonlarını standartlaştıracağız.

Yapay zekâ...” (6.2: 49) ifadesinde; AK Parti’nin “Eğitim politikalarının uygulanmasında yapay zekâ...” (1: 79) ifadesinde somutlaştırılabilir. Ayrıca AK Parti’nin kentsel yönetim alanında “Trafik yönetiminde dijitalleşme ve akıllı sinyalizasyonu...” (1: 447) vurgusu YZ’nin hizmet etkinliğini artırmaya yönelik bir teknoloji olarak konumlandırıldığının işaretleri arasında sayılabilmektedir.

YZ’nin yargı hizmetlerinde kullanımının öne çıktığı ve yargı süreçlerini destekleyen ve adli işleyişin etkinliğini artıran bir teknoloji olarak ele alındığı, çalışmanın bir diğer tespitidir. Örneğin AK Parti “Yargı hizmetlerine yardımcı olmak üzere yargıda yapay zekâ...” ile “Yapay zekânın; yargı görevi yapan...” (1: 377, 383) ifadelerinde YZ-yargı hizmetleri ilişkisini ortaya koymaktadır.

Metinlerde özellikle üretim süreçlerinin geliştirilmesi, teknolojik dönüşümün hızlandırılması ve piyasa düzenlemelerinin güçlendirilmesi bağlamında YZ’ye atıflar yapılmaktadır. Bu çerçevede YZ’nin üretkenliği artıran ve ekonomik rekabet kapasitesini destekleyen bir teknoloji olarak konumlandırıldığı da belirtilebilir. Saadet Partisi “...yapay zekâ uygulamaları ile geliştirilerek üretkenlik artışı...” (8: 16) ifadesiyle YZ’nin üretim süreçlerinde verimliliği artıran rolünü vurgulamaktadır. MHP’nin “Bilgi üretim teknolojileri, yazılım, yapay zekâ... üretime dönüştürülmesine önem ve öncelik verilmelidir” (7.2: 155) ifadesi YZ’nin teknoloji üretimini ekonomik çıktılara dönüştüren bir araç olarak ele alındığına işaret etmektedir. Gelecek Partisi de ekonominin dönüşümünü YZ destekli dijitalleşme süreciyle şu şekilde ilişkilendirmektedir “Ekonomimizin yapısını kuantum bilişim teknolojileri, yapay zeka ve nesnelerin interneti uygulamaları ile...” (5: 80). Bunlara ek olarak AK Parti’nin YZ’nin ekonomik yaşamda düzenleyici ve kurumsal kapasiteyi güçlendiren bir unsur olarak ele aldığı “...piyasa gözetimi ve denetimi konusunda yetkili kurumların etkin bir koordinasyon...” (1: 228,) ifadesinde görünür kılınmaktadır.

Şekil 3. Partilerin Yapay Zekâya İlişkin Gelecek Perspektiflerinin Ana Tema ve Alt Temaları

Partilerin YZ'ye ilişkin gelecek perspektiflerinin belirli politika ve yönetim alanları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Öne çıkan alt temalar, YZ'nin geleceğinin kurumsal yapılanma, ulusal strateji ve yol haritası oluşturma, hukuki ve etik düzenlemeler ile somut hedefler ve ölçülebilir projeler üzerinden kurgulandığını göstermektedir. Bu tematik yapı, YZ'nin partilerce uzun vadeli kalkınma ve yönetsel dönüşümün önemli bir bileşeni olarak ele alındığı biçiminde yorumlanabilir.

YZ'ye ilişkin gelecek perspektiflerinin daha çok somut hedefler, stratejik planlama ve kurumsal kapasite oluşturma ekseninde şekillendiği görülmektedir. Bu durum YZ'nin küresel rekabet, teknolojik kalkınma ve ekonomik dönüşüm hedefleriyle ilişkilendirerek uzun vadeli politika alanı olarak kurgulandığına işaret etmektedir. AK Parti'nin "...yapay zekâ uygulamalarının verimliliği zirveye taşıyacağı ve ülkemizin teknoloji geliştirme konusunda küresel bir merkez haline geleceği..." (1: 250) ifadesi; CHP'nin "Yapay zekâ teknolojisinin nitelikli istihdam hedefimize ve ulusal rekabet gücümüzün artırılmasına..." (3: 77) ve "Yerli yapay zekâ sisteminin küresel ölçüğe taşınması..." (3: 78) ifadeleri de benzer vurguları taşımaktadır.

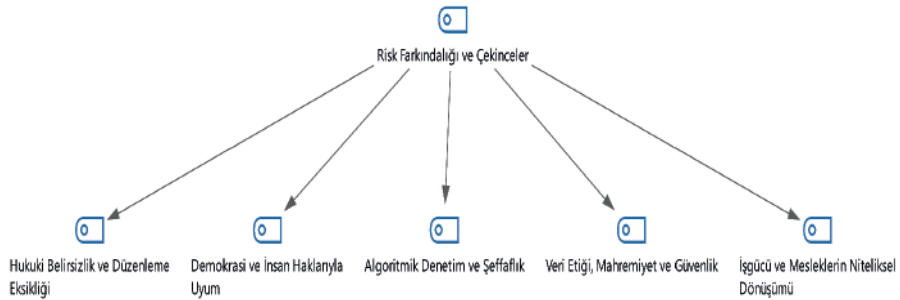
Somut proje hedeflemeleri AK Parti, CHP, MHP ve DEVA'nın metinlerinde belirginleşmektedir. Örneğin, MHP YZ ekosisteminin geliştirilmesine yönelik kurumsal yapı ihtiyacını "Bilişim Vadisi Projesi geliştirilerek...yapay zekâ teknolojisindeki gelişmelerin yakalanabilmesi, gelişmiş ülkeler arasında yaşanan büyük rekabete dâhil olunabilmesi ve güçlü bir ekosistem için Yapay Zekâ Çalışmaları Merkezi kurulacaktır" (7.1: 110) ifadesiyle ortaya koymaktadır. DEVA da "Kent Bilgi Sistemi projelerini hayata geçireceğiz" (4: 115) ve "Türkiye'de yapay zekâ ve büyük veri ile akıl üreten dijital teknoloji çözümlerinin yaygınlaşmasında bulut bilişim altyapı teknolojilerinin daha etkin kullanımına ..." (4: 59) ifadeleriyle altyapı geliştirmesine dikkat çekmektedir. İYİ Parti "...Yapay Zekâ ve Otonom Sistemler Şebri..." (6.2: 38) hedefini ortaya koyarken; Ortak Politikalar metni "Toplam 40 km² alan üzerine Yapay Zeka ve Otonom Sistemler şebri kuracağız" (2: 106) ifadesiyle somut projeler önermektedir.

MHP'nin "...yapay zekâ alanında yürüteceği çalışmalar için yol haritası..." (7.2: 239) ifadesi, stratejik planlama ve yol haritası oluşturma temasıyla ilişkilendirilebilirken; Gelecek Partisi de "...yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti alanlarında faaliyet gösteren firmaların ölçek büyütürük yurt dışı pazarlara açılmasını sağlayacak" (5: 101) ifadesiyle yaklaşımını özetlemektedir. Ortak Politikalar metnindeki "...yetenekli yapay zekâ araştırmacılarımızı ülkeye çekmek..." (2: 20), "...yapay zekâ şirketlerinin kuracakları bölgesel merkezler ile..." (2: 101) ve "Yapay Zekâ Küresel Ortaklığı ve EuroHPC gibi uluslararası kurum, organizasyon ve ortaklıklarda..." (2: 104) ifadeleri de YZ'nin uluslararası iş

birliği amacıyla stratejik teknoloji alanı olarak ele alındığını göstermektedir. İYİ Parti’nin “...*Yapay Zekâ Savunma Hattı Projesi ile Yapay Zekâ ile Siber Savunma Projesi’ni başlatacağız*” (6.2: 49), AK Parti’nin “*Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025*” ile “*Yapay zekâ alanının GSYH’ye katkısını yüzde 5’in üzerine çıkaracak, bu alanda 50.000 kişi istihdam edilmesini, lisansüstü düzeyde 10.000 mezun sayısına ulaşmayı ve uluslararası kuruluşların yapay zekâ endekslerindeki sıralamalarında Türkiye’nin ilk 20 ülke arasında yer almasını sağlayacağız*” ile “*Yerli yapay zekâ dil modellerimizi geliştireceğiz*” (1: 264-265, 268-269) ifadeleri de gelecek perspektifleri temasında ulusal stratejilerin ve somut hedeflerin öne çıktığını göstermektedir.

YZ’nin parti metinlerinde hukuki ve etik düzenlemeler boyutuyla da ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda DEVA “...*yapay zekâ uygulamalarının ortaya çıkaracağı yeni yaklaşımları...değerlendirmek için yasal mevzuatı ve alt yapıyı oluşturmaya*” (4: 82) ifadesiyle mevcut bir eksikliği zikrederken; Gelecek Partisi’nin “*Etik değerler çerçevesinde yüksek bilgi ve teknolojiye faydalanan...*” (5: 25) ifadesi ile AK Parti’nin “...*yapay zekâ etiği, veri mahremiyeti, dijital demokrasi gibi konularda...*” (1: 264) vurgusu, YZ’nin etik ve hukuki boyutlarına dikkat çekmiştir.

Gelecek perspektiflerinde kurumsal yapılanmanın da kritik bir politika alanı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Örneğin MHP “...*Yapay Zekâ Çalışmaları Merkezi*” kurulmalıdır” (7.2: 153); Ortak Politikalar metni “*Yapay Zekâ Etik Kurulu oluşturacağız*” (2: 104) ifadeleriyle kurumsal mekanizmaların kurulmasını öngörmüşlerdir. İYİ Parti “*Yapay Zekâ Savunma Sanayi A.Ş.’yi kuracağız*” (6.2: 49) ifadesiyle sektörel kurumsallaşmaya işaret ederken AK Parti “...*dijitalleşmiş “Geleceğin Vergi Daireleri’ni*” (1:219) oluşturma hedefini ortaya koymuştur. CHP de “*Yapay zekâ ve algoritmaların emek üzerindeki etkisini denetlemek üzere bağımsız bir kurumsal yapı oluşturulacaktır*” (3: 73) ifadesiyle YZ’nin toplumsal etkilerini denetleyecek kurumsal yapı ihtiyacını vurgulamıştır.

Şekil 4. Partilerin Yapay Zekâya İlişkin Risk Farkındalığı ve Çekincelerinin Ana Tema ve Alt Temaları

Analiz sonucunda YZ'nin yalnızca fırsatlar üreten bir dönüşüm alanı olarak değerlendirilmediği çeşitli toplumsal, hukuki ve yönetsel riskleri beraberinde getiren bir teknoloji olarak ele alındığı ileri sürülebilir. YZ'ye ilişkin risk farkındalığının özellikle hukuki belirsizlikler, demokrasi ve insan haklarıyla uyum, algoritmik denetim ve şeffaflık, veri etiği ve mahremiyet ile işgücü ve mesleklerin dönüşümü ekseninde parti metinlerinde ele alındığı dikkate alındığında YZ'nin kontrollü, denetlenebilir ve toplumsal etkileri gözetilerek yönetilmesi gereken bir teknoloji alanı olarak konumlandırıldığı ifade edilebilir. Risk farkındalığının önemli bir boyutunu işgücü piyasasında ortaya çıkabilecek dönüşümler oluşturmaktadır. Bulgular, YZ'nin üretim ve hizmet süreçlerinde otomasyonu artırarak meslek yapılarında değişime yol açabileceği ve bu sürecin kısa vadede istihdam riskleri doğurabileceği yönünde bir farkındalık bulunduğunu göstermektedir.

DEVA teknolojik dönüşümün işgücü üzerindeki etkilerini “*Robotlar ve yapay zekâ uygulamaları işleri ve meslekleri dönüştürmekte, bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan kısa vadedeki işsizlik artışı insanları tedirgin etmektedir*” (4: 41) ve “*Sanayi ve hizmet sektörlerinde, dijitalleşme ve yapay zeka uygulamalarının neden olacağı otomasyon ve iş alanlarındaki hızlı dönüşümün yaratacağı uyum ihtiyacını...*” (4: 43) ifadeleriyle ortaya koymuştur. Benzer biçimde Gelecek Partisi de teknolojik gelişmelerin istihdam politikalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini “... özellikle teknolojik yeniliklerin yaşamımızı ve çalışma ortamımızı değiştirdiğine şahit oluyoruz... yapay zekâ ve dijital finans gibi teknolojik gelişmeler ve artan işsizlik dikkate alınmadan düzenlenecek politikalar eksik kalır” (5: 85) ifadesiyle vurgulamıştır.

YZ'ye ilişkin risk farkındalığında öne çıkan diğer temalar algoritmik denetim ve şeffaflık, hukuki belirsizlik-düzenleme eksikliği ve veri etiği ile güvenliği olarak belirlenmiştir. Bu durum, partilerin YZ teknolojilerinin kontrolsüz kullanımının yönetsel ve toplumsal riskler üretebileceğine yönelik farkındalık geliştirdiğini düşündürmektedir. Örneğin, MHP YZ'nin denetlenebilir altyapılar üzerinden yürütülmesi gerektiğini “...öğrendiği yapay zekâ teknolojilerine, karanlık oda süreçlerine uygun altyapılar oluşturulmalıdır” (7.2: 150) ifadesiyle dile getirmiştir. Millet İttifakı metninde “*Yapay Zekâ Etik Kurulu*” (2: 104) oluşturulması önerilerek YZ uygulamalarının etik çerçevede denetlenmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. CHP teknolojik sistemlerin şeffaf ve hesap verebilir olması gerektiğini “*Teknolojilerin etik, şeffaf ve hesap verebilir biçimde geliştirilmesi sağlanacaktır...denetimsiz algoritmalara geçit verilmeyecek, yapay zekâ sistemlerinin ve karar alma süreçlerinin şeffaf, anlaşılır, hesap verebilir olması sağlanacaktır*” (2: 77) ve “*Algoritmik önyargılara karşı mücadele edilecek...*” (2: 78) ifadeleriyle ortaya koymuştur. İYİ Parti'nin “...verileri Türkiye’de saklayacak şekilde kamu bilişim güvenli bulut sistemi...” (6.2: 49) vurgusu ise

veri güvenliği ve mahremiyet konularının YZ’ye ilişkin yaklaşımda önemli bir risk alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Son olarak risk farkındalığının demokrasi ve insan haklarıyla uyum boyutunda da ele alındığı görülmektedir. Örneğin Ortak Politikalar metninde “*Avrupa Konseyi Yapay Zeka Konvansiyonu çalışmalarını yakından takip ederek, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü esasına dayalı yaklaşımın ülkemizde de benimsenmesini sağlayacağız*” (2: 108) ifadesiyle YZ politikalarının uluslararası normlar doğrultusunda şekillendirilmesi hedeflenmiştir. CHP, teknolojik gelişmelerin siyasal sistem üzerindeki etkilerini yönetmenin demokratik yönetişimin bir parçası olduğunu “*Dijitalleşme, yapay zekâ ve internet teknolojisinde yaşanan gelişmelerin demokrasi üzerindeki etkilerinin yönetilmesi, demokrasi vizyonumuzun önemli bir parçasını oluşturmaktadır*” (3: 21) ifadesiyle vurgulamıştır.

6. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Partiler bakımından teknolojik değişimin kapsamında yalnızca siyasal iletişimin dijitalleşmesi değil kurumsallaşma, bilgi üretme, sınıflandırma ve karar verme pratikleri ile yeni politika alanları da yer almaktadır. Yeni politika alanlarından biri olarak da YZ öne çıkmaktadır. Fakat partilerin YZ’ye yaklaşımının homojen bir yapıda olmadığı, rekabetçi bir gündem seçiminin söz konusu olduğu ifade edilmelidir. Zira TBMM’de temsilcisi bulunan birçok partinin metinlerinde YZ’ye ilişkin ifadeye yer verilmemiştir. Sebeplerden biri olarak güncellenmeyen parti programları gösterilebilir. Öte yandan YZ’ye yer vermemek atfedilen önemle ilişkilendirilebilse de bu durumun tespiti öznel bir değerlendirme endişesini taşımaktadır. Fakat partiler henüz YZ’nin seçmen açısından bir getirisi olmadığı düşüncesiyle de bu konu hakkında sessiz kalmış olabilir. Seçmenin konuya sınırlı ilgisi, partilerin metinlerinden YZ’yi uzak tutmuş olabilir. Metinlerinde YZ’yi bir politika alanı haline getiren partiler arasında da yaklaşım farkları bulunmaktadır. Örneğin, AK Parti ve CHP YZ’yi daha kapsamlı işlemişlerdir. CHP, bir adım ötede konuyu parti programına alarak “*Çağın Gelişen Teknolojileri ve Yapay Zekâ*” başlığı altında müstakil bir konu olarak ele almıştır. Dolayısıyla Türkiye’de YZ’nin partiler açısından kurumsallaşmış politika ya da ana akım politika başlığı haline henüz gelmediği anlaşılmaktadır.

YZ’nin partilerce nasıl tanımlandığı, hangi kullanım biçimleriyle ele alındığı, geleceğe yönelik hangi perspektiflerle ilişkilendirildiği ve hangi risk alanları üzerinden ele alındığı dikkate alındığında, partilerin ağırlıklı olarak YZ’yi olumlu yönleriyle öne çıkardığı ifade edilebilir. Bu kapsamda yalnızca teknolojinin kendisine yönelik politika geliştirilmemesi, YZ’nin kamusal hayat

içinde pratikleştirilmesine ilişkin önerilerin sunulması dikkat çekmektedir. Ekonomik kalkınma, bürokratik rahatlama, refah artışı ve teknolojik atılım gibi alanların YZ ile ilişkilendirilmesi, partilerdeki olumlu yaklaşımın yansımaları olarak öne çıkmıştır. Buna karşın etik, denetim ve demokratik değerler noktasındaki eleştirilere yer verilmiştir. Fakat bu endişelerin ikinci planda kaldığı izlenimi doğmuştur.

Partilerin yaklaşımında öne çıkan dört ana tema, YZ'nin teknolojik bir yenilik alanı anlamının ötesine geçtiğine siyasi, ekonomik, sosyal ve yönetsel yönleri olan stratejik bir dönüşüm alanı olarak çerçevesine ve kamusal hizmetlerin sunumunda kullanıldığına ya da kullanılması gerektiğine ve belirli riskler karşısında kontrollü bir yönetim yaklaşımının geliştirilmesinin gereğine işaret etmektedir. YZ'nin teknoloji ekosisteminin bileşeni olarak hem teknolojik kalkınma anlatısına eklenildiği hem de kamu yararı ve eşitlik gibi normatif hedeflerle birlikte anlamlandırıldığı görülmüştür. Parti metinlerinin YZ'nin danışmanlık ve rehberlik sunan, denetim ve izleme kapasitesini güçlendiren, karar destek süreçlerini besleyen ve sınıflandırma ile risk profillemesi yoluyla belirsizliği azaltan bir araç olarak kullanılmasını öncelendiği anlaşılmıştır. Bu yaklaşım ile YZ'nin bürokratik işlemleri rasyonelleştiren ve idari etkinliği artıran bir mekanizma biçiminde kullanılmasının yararlılığına dikkat çekilmiştir. Kullanım alanları bakımından da YZ'nin veri analizi, kamu yönetimi, yargı ve ekonomik faaliyetlerde kullanımının vurgulandığı görülmüştür. Bu bağlamda YZ'nin teknokratik yönüyle ele alındığına ve kavramın daha çok depolitizasyon zemininde işlendiğine işaret etmektedir.

Partilerin YZ'ye ilişkin gelecek perspektiflerinin kurumsal kapasite inşası, ulusal ölçekte planlama ve ölçülebilir proje hedefleri etrafında topladığı görülmektedir. Bu perspektifte YZ, ülkenin rekabet gücü ve kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilen stratejik bir alan olarak ele alınırken etik kullanım ilkeleri ve hukuki zeminin güçlendirilmesi gerekli olan bir yönetim unsuru olarak vurgulanmıştır. Dolayısıyla YZ'nin yeni gerilim alanları açabilen bir dönüşüm alanı olarak okunduğu da görülmektedir. Risk farkındalığı ve çekinceler, emek piyasasında uyum baskısı ve istihdam kaygısı ile veri güvenliği, demokrasiyle uyum, algoritmik kararların denetlenebilirliği ve demokratik ilkelerle uyum gibi alanlar gerilim alanları olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, partilerin YZ'ye ilişkin bir yönetim boşluğuna dikkat çektiği belirtilebilir. Öte yandan, literatürde YZ-siyaset ilişkisinde sıklıkla işlenen manipülasyon, mikro-hedefleme ya da yankı balonu gibi meselelerin partilerin yaklaşımında geri kaldığı tespit edilmektedir. Özellikle seçim sistemleri, seçmen iletişimi, siyasi kampanya gibi doğrudan partileri ilgilendiren faaliyet alanlarında YZ'ye ilişkin bilinçli ya da değil bir suskunluk dikkat çekmektedir. Bu durumu, partilerin seçici problemlleştirme eğilimiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Zira

YZ’yi devlet kapasitesi ve hizmet sunumu üzerinden konuşan metinler, seçim rekabetinin adil koşulları alanında daha ihtiyatlı kalıyor gibi gözükmektedir.

Sonuç olarak incelenen parti programları ve seçim beyannamelerinin YZ’yi kamu yönetiminden ekonomik rekabete, toplumsal refahtan yönetim mekanizmalarına kadar geniş bir alanda siyasi gündemin parçası haline getirdiği anlaşılmaktadır. Fakat YZ’yi siyasi ihtilafın konusu olmaktan çok teknik yönetim kapsamına alma eğilimi dikkat çekmektedir. Özellikle doğrudan siyasi faaliyetle ilişkili alanlara değinilmemesi, seçici bir yönetim anlayışının geliştiğine işaret etmektedir. Tüm değerlendirmeler neticesinde, metinlerin YZ’yi gündemin parçası haline getirmesinin önemli bir eşik olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bu sahiplenmenin etkin politika çıktılarına dönüşmesi için bütçe, kurum, insan kaynağı ve denetim mimarisi gerekliliği aşikâr. Henüz gelişen bir alanı olmasıyla açılanabilecek bir durum olarak akademik analizlerin de partilerin YZ’ye ilişkin yaklaşımları üzerinde sınırlı ilgisi söz konusudur. Bu konuda politika önceliklerinin neler olduğu ve yeni politika başlıklarının seçmene ne şekilde taşındığı üzerinde belirsizlikler devam etmektedir. Gelecekteki analizlerin parti söylemleri ile uygulamaya yansıyan politika çıktıları arasındaki ilişkiyi incelemesi, literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca karşılaştırmalı ülke analizleri, seçmen algıları ve politika uygulama süreçlerini içeren çok yönlü çalışmaların geliştirilmesi YZ’nin siyasi sistemler üzerindeki etkilerinin daha bütüncül biçimde anlaşılmasına imkân tanyacaktır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Johnson, S. (2023). *İktidar ve Teknoloji*. (Çev. C. Duran), İstanbul: Doğan Kitap.
- Akıncı, A. (2015). Demokrasi ile Siyasal İstikrar ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Turkish Studies*, 10 (10), 41-60. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8556>
- Anadolu Ajansı (2019). *AK Parti Seçim Çalışmalarında "Yapay Zeka"Yı Kullanacak*. Erişim tarihi: 05.10.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-secim-calismalarinda-yapay-zekayi-kullanacak/1379733>
- Anadolu Ajansı. (2025). *Kamu Yapay Zekâ Genel Müdürlüğü Kuruldu*. Erişim tarihi: 26.12.2025 <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/aktuel/kamu-yapay-zek%C3%A2-genel-mudurlugu-kuruldu/1819790>
- Aydoğan Ünal, B. (2023). Automated Text Analysis Methods and Application Areas in Political Science. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(1), 190-208.
- Barber, B. R. (2001). The Uncertainty of Digital Politics: Democracy's Uneasy Relationship with Information Technology. *Harvard International Review*, 23(1), 42-47. <http://www.jstor.org/stable/42762661>
- Battista, D. (2024). Political Communication in The Age of Artificial Intelligence: An Overview of Deepfakes and Their Implications. *Society Register*, 8(2), 7-24.
- Bevan, S., Borghetto, E., & Seeberg, H. (2024). Do Different Parties Respond to Different Problems? A Comparative Study of Parliamentary Questions Across Multiple Countries. *Journal of European Public Policy*, 31(7), 1856-1878. <https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2193583>
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bremmer, I. (2010). Democracy in Cyberspace: What Information Technology Can and Cannot Do. *Foreign Affairs*, 89(6), 86-92. <http://www.jstor.org/stable/20788719>
- Budge, I. (1993). Parties, Programs and Policies: A Comparative and Theoretical Perspective. *The American Review of Politics*, 14 (Winter), 695-716.
- Cansever, N. ve Kiriş, H. M. (2021). *Yöneten Sağda Rekabet ve Dönüşüm 1990'lar Siyasetinde Anavatan Ve Doğru Yol Partileri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- CHP. (2024). *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Özgür Özel, Soruları Yanıtladı: "Yapay Zekayı Dışlayan Bir Anlayış Olmaz"*, Erişim tarihi: 05.10.2025, <https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-genel-baskani-ozgur-ozel-sorulari-yanitladi-yapay-zekayi-dislayan-bir-anlayis-olmaz>

- Coleman, S. ve Freelon, D. (2015). Introduction: Conceptualizing Digital Politics. Stephen Coleman ve Deen Freelon (Ed.). *Handbook of Digital Politics* (ss. 1-13). Edward Elgar Publishing, Inc.
- Çetin, M., ve Aktaş, A. (2021). Yapay Zeka ve Eğitimde Gelecek Senaryoları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4225-4268. <https://doi.org/10.26466/opus.911444>
- Çiçek, A. C. (2018). Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayatın ‘Garanti Belgesi’: 12 Temmuz Beyannamesi’nin Söylem Analizi. *Current Research in Social Sciences*, 4(2), 83-96. <https://doi.org/10.30613/curesosc.378441>
- Çiftçi, A. & Ural, M. N. (2024). Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1078-1108.
- Demirci, M. (2025). Yapay Zekânın Demokrasiye Yönelik Etkisinin İncelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(50), 1550-1574. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.1589894>
- Doğanay, Ü., Karaaslan Şanlı, H., Özdemir Taştan, İ., & Demirci, K. (2016). Siyasal Parti Liderlerinin Demokrasi Kavrayışı: Seçim Konuşmaları Üzerine Bir İnceleme. *Mülkiye Dergisi*, 40(3), 115-158. <https://izlik.org/JA69CD74BU>
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150. <https://www.jstor.org/stable/1827369>
- Dubbery, J. (2022). *Artificial Intelligence and Democracy Risks and Promises Of AI-Mediated Citizen-Government Relations*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Durgun, S. (2016). Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri. Yüksel Taşkın (ed), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (ss. 335-354). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. Ergün Özbudun (Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Efe, A., & Özdemir, G. (2021). Yapay Zekâ Ortamında Kamu Yönetiminin Geleceği Üzerinde Bir Değerlendirme. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 3(1), 34-60. <https://izlik.org/JA67LP22GG>
- European Commission. (2025). *Artificial Intelligence*. Erişim tarihi: 05.11.2025, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/artificial-intelligence>
- Fagerholm, A. (2015). Why Do Political Parties Change Their Policy Positions? A Review. *Political Studies Review*, 14(4), 501-511. <https://doi.org/10.1111/1478-9302.12078>
- Farrell, H. (2025). AI as Governance. *Annual Review Political Science*, 28, 375-392. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-040723-013245>
- Gençay, Y. & Katılmış, C. (2025). Yapay Zekâ Çağında Popülizmin Yükselişi: Dijital Algoritmalar ve Siyasal Manipülasyon. *İmgelem- Yeni Medya Çalışmaları Özel Sayı*, 649-684.

- Gitmez, E. (2025). Yapay Zekâ Çağında Demokrasi: Fırsatlar Ve Tehditler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 783-815. <https://izlik.org/JA58MH54NL>
- Green-Pedersen, C. (2019). *The Reshaping of West European Party Politics: Agenda-setting and Party Competition in Comparative Perspective*. Oxford University Press.
- Hewitt, L., Broockman, D., Coppock, A., ... Hamidian, M. (2024). How Experiments Help Campaigns Persuade Voters: Evidence from a Large Archive of Campaigns' Own Experiments. *American Political Science Review*, 118(4), 2021-2039.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*, Bekir Berat Özipek vd. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, L. ve Evre, B. (2008). Türkiye'deki Siyasi Parti Programlarında 'Demokrasi' Kavramlaştırmaları: Karşılaştırmalı Perspektifle AKP ve CHP Örnek Olayı. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 63-80.
- Kama-Işık, S ve Işık, A. (2021). Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79(2), 673-698 <https://doi.org/10.26650/mecmua.2021.79.2.0008>
- Kamalak, İ., Gül, H. & Sallan Gül, S., (2015.) Demokrasi, Siyasal Rejim Ve Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Toplam ve Demokrasi*, 9 (19), 127-148.
- Kapani, M. (2020). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Serbest Akademi.
- Karakoç Keskin, E. (2025). Türkiye'de Yapay Zekânın Dezenformasyon Karnesi: Yapay Zekâ İle Üretilen Dezenformasyona İlişin Doğruluk Kontrollerinin İçerik Analizi. *TRT Akademi*, 10(23), 104-139.
- Kaynar, M. K. ve Kalkan, N. (eds.). (2022). *Cumhuriyet Dönemi Partiler: Seçimler Beyannameler (1923-1980)*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kışlalı, A. T. (1987), *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Kozlov, M. (2025). AI Chatbots Can Sway Voters With Remarkable Ease-Is It Time To Worry? *Nature*, Erişim tarihi: 04.11.2025, <https://www.nature.com/articles/d41586-025-03975-9#ref-CR1>
- Kurnaz, A. (2022). Dijital Siyasetin Yükselişi ve Yapay Zekâ. M. H. Korkusuz ve E. Kutluk (Ed.), *Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zekâ Tartışmaları* (ss. 1-26), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Maslej, N. vd. (2025). Artificial Intelligence Index Report 2025, AI Index Steering Committee, *Institute for Human-Centered AI*, Erişim tarihi:

- 05.10.2025, Stanford University, Stanford,CA. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.07139>
- Meriluoto, J. (2026). ChatGPT Statistics 2026. Erişim tarihi: 02.01.2026 *Superlines*, <https://www.superlines.io/articles/chatgpt-statistics>
- Michigan Technological University. (2025). *What is Artificial Intelligence (AI)?* Erişim tarihi: 02.10.2025 <https://www.mtu.edu/computing/ai/>
- Nabiyev, V. V. (2021). *Yapay Zekâ*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- OECD. AI (2025a). *Data From AI Investment*. Erişim tarihi: 05.10.2025 <https://oecd.ai/>
- OECD. AI (2025b). *AI in Government*. Erişim tarihi: 01.10.2025 <https://oecd.ai/en/gov/issues/overview>
- Okutan, M. Ç. (2022). Siyasal Partiler, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 11.10.2025 https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/siyasal_partiler
- Oxford Insights. (2025). *Government AI Readiness Index 2024*. Erişim tarihi: 15.10.2025 <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>
- Önder, T. (2019). Türkiye’de parti sistemi: Tarihsel bir analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 511-534.
- Özbudun, E. (1983). *Siyasal Partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: No-471.
- Parlak, İ. (2024). Popülizm-Milliyetçilik Ekseninde ‘Değer’siz Kimlik Siyaseti: Erdoğan’ın Seçim Konuşmalarında Öteki. *Doğu Batı-Türkiye’de Siyasal Hayat*, 109, 187-216.
- Roskin, M. G, Cord, R. L, Medeiros, J. A ve Jones, W. S. (2015). *Political Science: An Introduction*. Pearson Education.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Dijital Dönüşüm Ofisi. (2021). *Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021-2025)*, Erişim tarihi: 04.10.2025, <https://bilgem.tubitak.gov.tr/wp-content/uploads/sites/8/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025-1.pdf>
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. ECPR Press.
- Sayın, O., & Ceyhan, A. İ. (2025). Siyasal İletişimde Yapay Zekâ ve Veri Odaklı Dönüşüm. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 6(1), 29-49. <https://izlik.org/JA72DW93PB>
- Saylan, İ., & Aknur, M. (2023). Türkiye’deki Muhalefet Partilerinin Suriyeli Mültecilere yönelik Söylemleri: Güvenikleştirme ve Geri Gönderme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 259-283. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1255254>
- Schumacher, G., de Vries, C. E., & Vis, B. (2013). Why Do Parties Change Position? Party Organization and Environmental Incentives. *The Journal of Politics*, 75(2), 464-477.

- Siyasi Partiler Kanunu (1983), Kanun No: 2820. Erişim tarihi: 05.10.2025, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>
- Stokes, S. C. (1999). Political Parties and Democracy. *Annual Review of Political Science*, 2, 243-267. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.243>
- Şahin, K. (2014). AKP, CHP ve MHP'nin 2007 Genel Seçim Kampanyalarına Yönelik İdeolojik Bir Analiz. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 1004-1022.
- Şahnagil, S. (2023). Yapay Zekânın Yönlendirici Etkisi Işığında Dijital Siyaset. *Ege 10th International Conference on Social Sciences Bildiriler Kitabı*, İzmir. <https://www.researchgate.net/publication/377150368>
- TBMM (2024). *Meclis Haberleri- TBMM genel kurulunda, yapay zekayla ilgili araştırma komisyonu kurulması kabul edildi*, Erişim tarihi: 05.10.2025, <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=b6c9a6c7-d544-42f1-8b16-01924ea8ae5f>
- TBMM. (2025). TBMM'de veriden karara ulusal yapay zekâ zirvesi, *Meclis Haberler*, Erişim tarihi: 05.10.2025, <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=bdef1337-325d-4d8b-b815-0196af9a4ebd>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). *Yapay zekâ istatistikleri 2025*. Erişim tarihi: 06.10.2025 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yapay-Zeka-Istatistikleri-2025-57945>
- U.S. Department of State. (2025). *Artificial Intelligence (AI)*. Erişim tarihi: 21.10.2025, <https://2021-2025.state.gov/artificial-intelligence/>
- Ulaş, M., & Yılmaz, A. (2019). Cumhuriyet İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 79-94. <https://izlik.org/JA63BR82HN>
- United Nations. (2025). *Global Issue-Artificial Intelligence-*. 21.10.2025, <https://www.un.org/en/global-issues/artificial-intelligence>
- Ünver, H. A. (2017). Digital Challenges to Democracy: Politics of Automation, Attention, And Engagement. *Journal of International Affairs*, 71(1), 127-146. <https://www.jstor.org/stable/26494368>
- Üren, Ç. (2022). Danimarka'da Sentetik Parti'ye liderlik eden yapay zekâ, vaatlerini açıkladı, *Independent Türkçe*, Erişim tarihi: 21.10.2025 <https://www.indytrk.com/node/565076/bi%CC%87li%CC%87m/danimarkada-sentetik-partiye-liderlik-eden-yapay-zeka-vaatlerini-a%C3%A7%2520a%C4%B1klad%C4%B1>
- Üste, R. B. (2006). Türkiye'de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 332-349.
- Vaccari, C. (2013). *Digital Politics in Western Democracies: A Comparative Study*. Johns Hopkins University Press.

- Valladao, A. G. A. (2018). Artificial Intelligence and Political Science, *OCP Policy Center Policy Paper*. Erişim tarihi: 20.10.2025 https://www.policycenter.ma/sites/default/files/OCPPC-PP1807_0.pdf
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, B. (2019). Türkiye’de Siyasal Partilerin 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri Seçim Bildirgelerinden Hareketle Sivil Topluma Bakışları. *Journal of Turkish Studies*, 14(1), 863-872, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14779>
- Yolcu, T. (2025). Bağımlılıkla Mücadelede Siyasal Partilerin Politika Önerileri: 2023 Seçimlerine Yönelik İnceleme. *TESAM Akademi Dergisi*, 12(1), 481-513. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1399311>

Türk Anayasa Tarihinde Yürütmeyi Güçlendirme Eğilimi: Siyasi Rejim ve Hükümet Sistemleri Çerçevesinde Yürütmenin Düzenleme Yetkisinin Dönüşümü

Mücahit İsmail Coşkun¹

Özet

Bu bölüm, Türk anayasa tarihinde hükümet sistemlerinin dönüşümünü yürütmeyi güçlendirme eğilimi ve yürütmenin düzenleme yetkisi ekseninde incelemektedir. Çalışmada 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları ayrı dönemler hâlinde ele alınmakta; her anayasal düzende siyasi rejimin niteliği, hükümet sisteminin yapısı ve yasama-yürütme ilişkilerinin kural koyma yetkisine nasıl yansıdığı değerlendirilmektedir. Temel sav, Türk anayasa tarihinin yalnızca hükümet sistemi değişiklikleri üzerinden değil, aynı zamanda yürütmenin düzenleme alanının genişlemesi üzerinden de okunabileceğidir. Bu çerçevede meşruti monarşiden meclis hükümeti sistemine, karma modele, parlamenter rejime ve nihayet yürütmenin daha baskın hâle geldiği anayasal düzenlere uzanan çizgi tartışılmaktadır. Çalışma, olağan dönemlerde yasamanın asli kural koyucu konumu ile yürütmenin türev düzenleme yetkisi arasındaki ilişkinin zaman içerisinde nasıl değiştiğini; muvakkat kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, kanun hükmünde kararname ve anayasal değişiklikler üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. Böylece Türk siyasi hayatında demokratikleşme ile yürütmenin güçlenmesi arasındaki gerilim, anayasa hukuku ve siyaset bilimi perspektifinden ortaya konulmaktadır.

1 Doktora Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, mucahitismailcoskun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6033-4801

1. Giriş

Anayasa metinlerinin birey hak ve özgürlüklerini göstermesi ve siyasi iktidarı sınırlandırması dışında bir diğer özelliği ise anayasal devlet organlarını tanımlaması ve yetkilendirilmesidir. Devlet organları arasındaki ilişki bize hükümet sisteminin biçimini göstermektedir. Bu kapsamda çalışmamızda çeşitli anayasalarımızda öngörölmüş olan hükümet sistemleri yasama-yürütme-yargı ilişkileri kapsamında tespit edilerek ortaya konacaktır. Ayrıca çalışmamızın bir diğer ayağı da yürütmenin ve yasamanın düzenleme alanı üzerine kurulu olacak olup; bu kapsamda yürütmenin ne şekilde güçlendirildiğinin tespitini içerecektir. Keza, düzenleme yapma veya kural koyma yetkisi kuvvetler ayrılığına dayanan demokratik rejimlerde yasama organına ait bir yetkidir. Buna karşın, yürütme de yasama tarafından konmuş olan kurallara dayanarak daha detaylı kurallar koyabilmesi yine idarenin işlerliği açısından bir gerekliliktir. Ancak yürütmeye genel anlamda asli ve ilk-el kural verme olağan dönemlerde tanınan bir yöntem değildir. Olağanüstü yöntemlerde ise yürütme bu yolla başvurabilir. O nedenle yürütmenin düzenleme yetkisi hükümet sistemi konusu ile doğrudan alakalı olup birlikte değerlendirilmesi gereken konulardandır. Çalışmamızda da öncelikle her bir anayasa döneminde öngörölmüş olan hükümet sistemine ve sonrasında o dönemde öngörölmüş olan yürütmenin düzenleme yetkisine ilişkin kurum ve kurallara yer verilecektir. Türk anayasa tarihinde ve siyasetinde hükümet sisteminin dönüşümü süreç içerisinde yürütme güçlendirme eğiliminin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu sürecin 2017 anayasa değişiklikleri ile beraber tamamlandığını görmekle birlikte, bu çalışmada 2017 anayasa değişikliklerine kadar giden süreç incelenmiştir. 2017 Anayasa değişiklikleri sonucunda ihdas edilmiş olan hükümet sistemi ve yürütmenin düzenleme yetkisi daha geniş başka bir konuyu içermesinden dolayı bu çalışma da değinilmemiştir.

2. 1876 Anayasası Dönemi Siyasi Rejimi ve Hükümet Sistemi

1876 Anayasası Osmanlı'nın ilk anayasa olması hasebiyle önemlidir. Ancak, bu anayasa kurucu meclis tarafından ya da yasama organının özel bir çoğunlukla yaptığı bir anayasa değildir; padişahın ilanı ile ortaya çıkan bir anayasa olması itibariyle *ferman anayasa* niteliğindedir.² Anayasanın ilanı ile anayasal rejime geçiş olsa da bu padişahı sınırlayan bir nitelikte bir rejim değildi.³ Bu nedenle anayasanın yürütülmesi ve uygulanması bakımından padişahın tam bir etkisi vardı. Bu bağlamda, en azından I. Meşrutiyet döneminin siyasal sistemine egemen olan aktör tam anlamıyla yürütme yani padişah etkin olmuştur. Başka

2 Mümtaz Soysal (2011), *Anayasaya Giriş*, s. 85.

3 Mustafa Erdoğan (2016), *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 34.

bir ifadeyle, dönemin siyasi rejimi yürütmenin üstünlüğüne dayanan meşrutî bir sistem olarak ifade edilebilir. Siyasi rejimle ilişkili olarak hükümet sistemi ise kuvvetler birliğine dayanan yarı meşrutî bir sistem olarak görülebilir. I. Meşrutîyet döneminde tam anlamıyla bir parlamento merkezli bir hükümet sisteminden ziyade yürütme merkezli bir hükümet sistemi olduğunu görmekteyiz. Çünkü yürütmenin ya da padişahın ne parlamento karşısında bir sorumluluğu vardı ne de yürütmeye düalist bir yapı vardı. Ayrıca meclisin yürütmeyi denetleme yetkisi de yok denecek kadar azdı.

1876 Anayasasının ilk haline baktığımızda, egemenlik yetkisinin kime ait olduğu anayasada doğrudan belirtilmese de sistemin işleyişi ve yetkileri bakımından yaklaşıldığında asli organın yürütme yani padişah olduğu⁴ ve dolayısıyla egemenliğin padişaha ait olduğu görülmektedir.⁵ 1876 Anayasasında egemenliğin Tanrı'nın vekilinde olduğu doktrinine dayanan bir yapıda olması dolayısıyla halk egemenliğinin söz konusu olmadığı söylenebilir. Ayrıca çağdaş anayasa öğretisini temel bir ilkesi olan kuvvetler ayrılığı ilkesi de yoktu. Aksine yasama gücü padişahta toplanıyor, meclis yalnızca padişahın direktiflerini yerine getiren bir organ olarak öngörülüyordu.⁶ 1876 Anayasasında yürütme ve yasama yetkisinin kullanılmasında temel belirleyicinin padişah olmasından dolayı kuvvetler birliğinin olduğu söylenebilir. Hükümet sistemi konusu tartışmalı olmakla birlikte, yarı meşrutî bir sistem⁷ veya batı örnekleri ile benzer olmayan bir meşrutî monarşi⁸ olarak ifade edilmektedir.

Yasama yetkisi, *Meclis-i Umumi* isimli meclise verilmişti. Bu meclis, *Heyat-i Ayan* ve *Meclis-i Mebusan* olmak üzere iki meclisli bir yapıya sahipti. Ancak padişahın yasama yetkisinin kullanılmasında ve meclisin oluşumunda çok büyük bir etkisi vardı. Heyet-i Ayan meclisinin üyeleri padişah tarafından atanmaktaydı. Ayrıca yasamanın temel işlevi olan kanunların yapılmasında temel belirleyici padişah olmuş;⁹ padişahın müsaadesi ile ancak kanun teklifi verilebilmiş veya her iki meclis tarafından onaylanan bir kanun tasarısı dahi padişahın onayına tabi tutulmuştur.¹⁰ Dolayısıyla yasama organının sistem içindeki konumu padişah ve dolayısıyla yürütme erkine bağlı bir şekilde

4 Recep Narter ve Semih Batur Kaya (2020), Hukuk İhdası Rejiminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, s. 32.

5 Bülent Tanör (2017), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 136.

6 Niyazi Berkes (2020), Türkiye'de Çağdaşlaşma, ss. 333-334.

7 Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 149.

8 Ergun Özbudun (2016), Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 26.

9 Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, ss. 136-137.

10 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 26.

varlık kazanabilmiştir.¹¹ İşlevsel ve oluşumsal bakımdan yasama, padişaha yani yürütme organına bağımlı tutulmuştur.¹²

Yürütme organının başı ve kendisi, Padişah olmuştur. Padişah, bakanlar kurulunun başkanını, üyelerini bizzat kendisi atmakta veya görevden almaktadır.¹³ Bunun dışında padişahın yürütme alanına ilişkin birçok yetkisi vardır. Bu yetkiler *padişahın kutsal hakları* cümlesi ile ifade edilmiştir.¹⁴ Yani hem kural koyma açısından hem de yürütme işlevinin temel belirleyicisi ve temsilcisi padişah olmuştur.¹⁵ Padişahın bu kadar geniş yetkileri birde ayrıca sorumsuzluk ile de taçlandırılmıştır.¹⁶ Bu kapsamda düşünüldüğünde 1876 Anayasası anayasacılık felsefesinin temelinde olan yürütme sınırlandırma anlayışından çok hükümdarın iradesini şarta bağlayan bir yapıya sahiptir.¹⁷

II. Abdülhamit, 1878'de meclisi tatil etme yetkisini kullanarak parlamentoyu dağıtmış ve böylece 1876 Anayasası ve rejimi askıya alınmıştır.¹⁸ Anayasalı ve parlamentolu siyasi rejim son bularak mutlak monarşiye dayanan rejime geri dönmüştür. 30 yıl sürecek bu dönemin siyasi rejimi, taşıdığı özellikler itibariyle *sultancı rejim*¹⁹ olarak görülebilir. Dönemin hükümet sistemi ise yürütmenin mutlak egemenliğine dayanan monarşik bir yapıdadır.

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber siyasi rejim değişikliği yaşanarak; tam anlamıyla bir anayasal monarşi²⁰ veya meşrutiyet rejimi kurulmuştur. Jön Türklerin etkisiyle 1909 yılında anayasa önemli değişiklikleri yürürlüğe konmuştur. Bu değişiklikler²¹ ile beraber Padişahın yetkileri hatırı sayılır bir şekilde daraltan ve daha özerk ve bağımsız bir meclisin oluşması ve

11 Bülent Yücel (2018), *Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri*, ss. 146-148.

12 Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 35.

13 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, ss. 136-137.

14 Bkz. 1876 Anayasasının 7. ve 27. maddesi hükümleri.

15 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 138; Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, s. 26; Erdal Şahin (2021), *Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri*, ss. 6-7.

16 Narter ve Kaya, *Hukuk İhdası Rejiminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*, s. 32.

17 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 333.

18 Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 40.

19 Juan J. Linz (2021), *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (Ergun Özbudun, Çev.), ss. 157-161.

20 Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, ss. 50-51.

21 Hükümet sisteminin değişimi bakımından şu değişiklikler önemlidir:

1-Yürütme tarafından atanan bakanların meclise karşı sorumlu olduğu kabul edildi.

2-Padişahın fesih yetkisi daraltıldı.

3-Yasa önerme konusunda padişahın denetimi kaldırılıyor.

işlevini yerine getirmesi sağlayan²² bu değişiklikleri ve dönemin uygulamalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- *Yürütme tarafından atanan bakanların meclise karşı sorumlu olduğu kabul edildi.*
- *Padişahın fesih yetkisi daraltıldı.*
- *Yasa önerme konusunda padişahın denetimini kaldırılıyor.*
- *Padişahın meclis açma-kapama yetkisi kısıtlanmıştır.*
- *Güçler ayrılığı ilkesi fiilen uygulanmaya başlanmıştır.*
- *Güven oyu ve gensoru mekanizması anayasada yer almamasına rağmen bu dönemde uygulanmış; ilk kez bir hükümet güven oyu isteminde bulunmuş ve ilk kez bir hükümet gensoru ile düşürülmüştür.²³*
- *Bu dönemde padişahın iradesinden bağımsız olarak ilk defa, 1923 tarih ve 5 no.lu karar ile yürütme organı kurulmuştur.²⁴*

Parlamento, siyasal sistem içerisinde daha görünür bir hâl almıştır; hükümet sistemi daha parlamenter bir nitelik kazanmıştır.²⁵ Bu değişiklikler ile meşruti monarşi anayasal olarak sağlanmış oldu.²⁶ Bu değişiklikler ile ayrıca siyasal sistemde parlamentonun etkisi oldukça artmış ve parlamenter hükümet sistemine geçişin ana hatları düzölmeye başlanmıştır.²⁷ Bu siyasi rejim değişikliği demokratikleşme bakımından önemli olsa da uzun sürmemiş; 1 yıl sonra İttihat ve Terakki'nin yapısı ve dönemin şartları gereği rejim bir diktatörlüğüne veya otoriter bir rejime bürünmüştür.²⁸ İttihat ve Terakki siyasi iktidarı ele geçirmesinin ardından muhalefeti sindirmek suretiyle otoriterleşme eğilimi göstermiş; anayasal olarak meşrutiyet rejimi olsa da, bu dönemde rejim askeri bir oligarşi olmuştur.²⁹ Ancak demokratikleşme bakımından siyasal sistemde parlamentonun etkisinin artması, siyasal iktidarın anayasa ile sınırlandırılması oldukça önemlidir. Sonuç olarak, Osmanlı anayasacılığı modernleşme çabasının bir ürünü olarak görülebilecekse de iktidarı sınırlandırmasındaki başarısızlık

22 Bu değişiklikler için bkz. Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 149.

23 Fazıl Sağlam (2023), Türk Anayasa Hukuku Ders Notları, ss. 17-20.

24 Faruk Yılmaz ve Ahmet Yusuf Yılmaz (2022), Türk Anayasa Tarihi 1808-2022, ss. 93-94.

25 Soysal, Anayasaya Giriş, ss. 88-89.

26 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 27; Yücel, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri, s. 148.

27 Yücel, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri, s. 152.

28 Oktay Uygun (2020), Demokrasi, s. 258.

29 Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s. 51.

ve kurumların sürekliliğini sağlanamaması nedeniyle otoriter bir rejim her dönemde kendini göstermiştir.³⁰

2.1. Düzenleme Yetkisi

Bu dönemde yasamanın düzenleme yetkisi oldukça sınırlı olmuştur. Çünkü gerek kanunların yapımında gerekse yasama organının oluşumunda padişahın çok büyük etkisi vardı. Zaten anayasada da yasama (teşri) kavramına yer verilmemişti fakat kanunları çıkarmakla görevli organ olarak Meclis-i Umumi yetkili kılınmıştı. Ancak bu yetkide padişah lehine oldukça sınırlı bir durumdaydı. Bununla birlikte, Kanun-i Esasi kanun-nizamname arasında bir ayırım yaparak, kanun yapıcı olarak meclisi tanımından dolayı yasama yetkisinden bağımsız bir düzenleme yetkisinin ortaya çıkışı için elverişli bir zemin hazırlamıştır denebilir.³¹ Ayrıca 1909 yılında anayasanın tekrar uygulanmaya başlamasıyla birlikte padişahın kanun çıkarılmasına ilişkin son söz hakkının alınmasıyla beraber kural koyma yetkisi bakımından önemli bir paylaşımın yapıldığının bir göstergesi olmuştur.³²

1876 Anayasasının 7. maddesinde yürütmenin düzenleme yetkisi tanımlanmıştır. Bu anlamda yürütmeye nizamnameler çıkarma yetkisi verilmiş ve bu nizamnamelerin kısmen de olsa kanunlara dayandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Böyle bir düzenlemenin olması kanun-nizamname arasında bir hiyerarşinin kurulmasında önemli bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. 1909 yılında anayasanın tekrar yürürlüğe konmasıyla beraber yürütmenin düzenleme yetkisi 7. madde bağlamında sınırlanmış, bu yetkinin yürütme işlevine ilişkin olduğu ve kanunların yürütülmesi amacıyla çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır.

Bu dönemde yürütmenin başka bir düzenleyici işlemi de Kanun-i Esasinin 36. maddesinde düzenlenen ve Kanun Hükmünde Kararnamelere benzeyen muvakkat kanun uygulamalarıdır. Bu hüküm ile yürütme organına, olağanüstü dönemlerde belirsiz süreli bir kanun gücünde düzenleme yapma yetkisi verilmektedir. 1909 yılında yapılan değişiklikle meclisin bir kanadı olan Meclis-i Mebusuna ilk toplantıda tevzi edilmesi gerektiği maddesi eklenmiştir. Meclis-i Mebusan ilk toplantıda ilgili muvakkat kanunun ya kanunlaştırmakta ya da yürürlükten kaldırmaktadır. Muvakkat kanunlar Heyeti Mebusan tarafından onaylanıncaya kadar idari tasarruf, onaylandıktan sonra yine kanun niteliğinde kabul edildiği ifade edilmektedir. Anayasanın 36. maddesi ile KHK çıkarma

30 Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s. 61.

31 Burak Öztürk (2009), Fransız ve Türk Hukukunda İdarenin Düzenleme Yetkisinin Kapsamı, ss. 54-55.

32 Şahin, Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, s. 8.

yetkisinin padişaha tanınmış olması padişah açısından parlamentodan bağımsız bir şekilde kanun koyma gücünü elde ettiğinin göstergesidir.

Sonuç olarak, 1876 Anayasasında yasamanın ve yürütmenin düzenleme yetkisi yer almış fakat bu metinlerin siyasi ve çeşitli sebeplerle uygulanamaması nedeniyle yasama-yürütme arasındaki düzenleme yetkisi tam oturtulamamış ve süreç böylece sonlanmıştır denebilir. Bu dönemde hükümet sistemi kuvvetler ayrılığına dayandırılmadığı; padişahın(yürütmenin) diğer organlar karşısında tahakküm kurduğu bir modele sahip olmuştur. Anayasanın rafa kalkması ile eski mutlak monarşik tekrar tesis edilmiştir. İttihat ve Terakki'nin etkisi ile anayasal demokrasiye 1909 yılında tekrar dönülse de kuvvetler ayrılığına dayanan etkin bir hükümet sistemi kurulamamıştır.

3. 1921 Anayasası Dönemi Siyasi Rejimi ve Hükümet Sistemi

1921 Anayasası hazırlanışı ve yapılışı itibarıyla ilk ve tek demokratik anayasamız olarak kabul edilir.³³ 1921 Anayasasının en yenilikçi ve devrimci özelliği egemenlik ile ilgili olmuştur. Bu anayasa ile beraber milli egemenlik ilkesi anayasal düzenin içeresine konsensüs³⁴ sağlanarak sokulmuş ve kişiye dayanan bir monarşik yapının kabul edilemeyeceği ortaya çıkmıştır.³⁵ Ulus egemenliğine dayanan bir devlet şeklinin benimseneceği artık açıkça ortaya konmuştur.³⁶ Bu ilkenin ortaya konması ile beraber geçiş dönemindeki devletin biçimsel anlamda hem fiilen hem de hukuken cumhuriyet olduğu ve olacağı ortaya konmuştur.³⁷ Zaten 1918-1920 arası süreç *kongre iktidarlari* olarak adlandırılır ki bu dönemde halkın yönetime katılımı ile iktidarı kullanımı bakımından demokratikleşmeye yaptığı katkı yadsınamaz. Bu dönemde milli egemenliğe dayanan bir siyasi rejimin kurulacağı belli olmuş; bu süreçte yeni kurulacak devletin siyasi ve hukuki yapısı ile ilgili temeller atılmıştır.³⁸

Milli egemenlik ilkesi ile beraber siyasal iktidar ve devlet bir yandan seküler yapıya bürünmeye başlarken bir yandan da siyasi iktidarın sınırlandırılmasının önü açılmıştır.³⁹ 1921 Anayasası hükümet sistemi bakımından kuvvetler

33 Taha Akyol (2021), Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 159.

34 Ömür Sezgin'in belirttiği üzere, hâkimiyet-i milliye konusunda o dönemin meclisinde bulunan hem inkılapçı hem de muhafazakâr grup arasında bir uzlaşma vardır; bkz. Ömür Sezgin (2005), Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, ss. 22-23.

35 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 28; Yücel, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri, s. 157.

36 Soysal, Anayasaya Giriş, s. 183.

37 Taha Parla (2016), Türkiye'de Anayasalar, s. 21.

38 Uygun, Demokrasi, ss. 259-263.

39 Narter ve Kaya, Hukuk İhdası Rejiminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, s. 40.

birliğine dayanan meclis hükümeti⁴⁰ sistemini⁴¹ benimsemişti. Bu dönemde TBMM'nin toplanması ile birlikte artık yasama yetkisi hükümdardan alınmış; yasama yetkisi ve görevi bakımından tek yetkili mercii meclis olmuştur. Ayrıca parlamento merkezli bir hükümet sistemine geçildiğine ilişkin hükümler de anayasada doğrudan yer almaktaydı. Yürütmenin yasama organı içerisinde çıkması esasına geçilmeye başlanmış; bakanlar için *nazır* yerine *vekil* sözcüğünün kullanılması bile anayasa hukuku açısından yürütme gücünün bir parçası olan vekillerin meclis adına bu görevi icra edeceğinin bir göstergesi olarak görülebilir.⁴²

Hükümet sistemine genel olarak bakacak olursak, kural koyma faaliyeti bakımından tam anlamıyla yetkili organ meclis olmuştur. Çünkü olağanüstü bir zamanda; bir savaş zamanında meclisin mutlak egemenliği sağlanması gerekmiştir.⁴³ Yürütme işlevi ve fonksiyonu bakımından yine meclis sorumlu tutulmuştur. Devlet başkanlığı makamı öngörülmemekle birlikte, devlet başkanın üstlenmesi gereken birtakım yetkiler meclis başkanı tarafından yürütülmesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte, yürütme işlevini meclis adına yerine getirmek üzere bir bakanlar kurulu mekanizması kurulmuş, ancak bakanlar kurulunun oluşumu ve yönlendirilmesi tam anlamıyla meclise bırakılmıştır. Bu olağanüstü durumda bile meclis, dönemin bakanlar kuruluna oldukça saygı göstererek yetkilerini sınırlı bir şekilde kullanmıştır. Ayrıca anayasal olarak her ne kadar meclis hükümeti sistemi benimsense de uygulamada görülen sapmalar ve demokratik denetim mekanizmasının bir şekilde işletilmesi nedeniyle parlamenter rejime benzer bir biçimde hükümet sisteminin yürüdüğü görülmektedir.⁴⁴

3.1. Düzenleme Yetkisi

1921 Anayasası ilk elden kural koyma yetkisini doğrudan meclise vermektedir. Bu anlamda kural koyma yetkisi açısından yasama organının tam yetkisi vardı. İdarenin kanunlar çerçevesinde kurulması ve faaliyet göstermesini ifade eden kanuni idare ilkesinin temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Anayasasının da 7. ve 11. maddelerinde belirtildiği üzere kanun olmayan yerde yürütme faaliyeti yapılamayacağını ifade eden hüküm de bu durumu doğrular niteliktedir.

40 Tolga Şirin'in tanımı için bkz. Tolga Şirin (2023), Meclis Hükümeti, ss. 20-21.

41 Burada kullanılan hükümet sistemi kavramı dar anlamdadır; bkz. Şirin, Meclis Hükümeti, s. 16.

42 Soysal, Anayasaya Giriş, s. 181.

43 Şahin, Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, s. 9.

44 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 29.

1921 Anayasası ile beraber önceki anayasa döneminde görülen ve kanun hükmünde kararnamelere benzeyen muvakkat kanun kurumu kaldırılmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde anayasada yer alması da bakanlar kurulu, kanunların uygulanmasını sağlamak üzere nizamnameler adıyla düzenleyici işlemler yapmışlardır. Bunların çıkarılmasına olan ihtiyaç ise pratik nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu anlamda zamanla kanunların yürütülmesinden sorumlu organ olarak bakanlar kurulu görülmeye başlanmıştır. Hatta bazı konularda kanunların yürütülmesinden sorumlu organ olarak bakanlar kurulu olduğunu gerekçe göstererek meclis karar almamış ve böylece yürütmeye münhasır yetki alanı tanımıştır.

Sonuç itibariyle 1921 Anayasasının kabul etmiş olduğu hükümet sistemi kuvvetler birliğine ve Rousseaucu bir anlayış üzerine kurulu bir hükümet biçimidir. Ancak uygulamada yasama-yürütme ilişkiler bir parlamenter rejimde olması gerektiği gibi yürütmesinden dolayı da bakanlar kurulu daha özerk faaliyetler yürütebilmiştir. Sonuç itibariyle 1921 Anayasasının oluşturmak istediği hükümet biçimi halkın iradesinin tecelli ettiği bir meclise karşı hiçbir makam veya organ anlayışına dayanmaktaydı denebilir.

4. 1924 Anayasası Dönemi Siyasi Rejimi ve Hükümet Sistemi

1924 Anayasasında milli egemenlik ilkesi korunmakla birlikte millet adına egemenlik hakkını meclisin kullanacağı kabul edilmiştir. Bu bakımdan temsili demokrasiye bir atıf yapmaktadır. Yasama yetkisi ve yürütme kudreti Büyük Millet Meclisine ait olduğu kabul edilmiştir. Yasama yetkisinin meclis bizzat kendisi kullanırken yürütme kudretini ise meclisin seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun seçtiği bakanlara kurulu üyeleri aracılığıyla kullanılacağı kabul edilmiştir. Yani hükümet sistemi kuvvetler birliği dayanmasına rağmen fonksiyonlar ayrılığına da benimsendiğini görüyoruz. Güçler birliği ilkesi yumuşatılmış ama tamamen ortadan kalkmış değildir. Bu anlamda bir yandan yasama ve yürütme yetkisinin mecliste toplanması bakımından meclis hükümeti sistemine benzer, bir yandan da yürütme ve yasama fonksiyonlarının ayrılması bakımından ise parlamenter rejime benzemektedir. Bu nedenle dönemin hükümet sistemi parlamenter ve meclis hükümeti sistemi arasında karma bir rejim olarak ifade edilmektedir. Bu dönem için her iki hükümet sisteminden bazı özellikleri alması ve yumuşatılmış bir kuvvetler birliği ilkesinin benimsenmesi nedeniyle de yasamanın üstünlüğüne dayanan kuvvetler birliği sistemi de denebilmektedir.

1924 Anayasasının belirli bir siyasal rejimi dayatmamıştı ancak demokrasi felsefesi ile hazırlanmıştı. Ancak bu demokratik rejim hayali uzun bir süreçten sonra kısmen başarılı oldu denebilir. 1924 Anayasası döneminde, Türkiye Cumhuriyeti birçok siyasal rejime tanıklık etmiştir. 1920-1931 yılları arasında Türkiye'nin siyasal rejimi otoriter tek parti rejimi olmuştur.

1931-1946 yılları arasında ise bu tek parti otoriter rejimi totaliter rejimlerin bazı özelliklerini taşıyan daha katı bir rejim olduğu ifade edilir. Ancak her iki dönem için de otoriter tek parti rejimi olarak ifade edilebilir.⁴⁵ Tek parti rejiminin niteliği otoriter olsa da, totaliter bir rejim olarak görülmemelidir. Keza, dönemin siyasi elitleri de Türk devriminin gerçekleştirilmesinde kendilerini öncü görüyor ve bu tür bir rejimin geçici nitelikte olduğunu biliyorlardı.⁴⁶ Buna karşın 1946-1960 yılları arası dönem ise Türkiye Cumhuriyeti siyasi rejimi demokrasi olsa da çeşitli nedenlerden ötürü seçimsel demokrasi⁴⁷ şeklinde siyasi rejim tezahür etmiştir.⁴⁸ Farklı dönemlerde farklı siyasal rejimlerin etkisinin göstermesi hükümet sistemini de etkilemiş. Tek partili siyasal rejimin uygulandığı dönemde her ne kadar anayasal olarak yürütme yasamaya tabi bir organ olarak gözüke de uygulamada tam tersi şekilde olmuş; yürütme yasama üzerinde oldukça etkili olmuştur.⁴⁹ Buna karşılık çok partili siyasal rejimin etkili olduğu dönemde ise yasama organının egemenliği oldukça artmış, bu durum iktidar partisi lehine olmuştur. Mecliste çoğunluğu bulduran parti her türlü işlemi sınır tanımaksızın yapabilme yetki ve kapasitesine kavuşmuştur.⁵⁰ Demokrat parti döneminde uygulanan bu türden çeşitli politikalar nedeniyle rejim otoriter bir karaktere sahip şekli bir demokrasi olmuştur. Ayrıca TBMM'de oluşan tablo, bunun çoğunlukçu demokrasi modelini yansıtan bir niteliğe sahip olduğunu da göstermektedir. Milli irade kavramı yüceltilerek toplumun bir bölümünün iktidarı mutlaklaştırılmaya çalışılmıştır.⁵¹

Yasama yetkisi bizzat Büyük Millet Meclisi tarafından yerine getirilecekti. Ancak bu dönemde meclisin birtakım özellikleri de vardı. Öncelikle II. TBMM dönemi bir kurucu meclis niteliğindedi. Bu nedenle anayasayı değiştirme yetkisi vardı. Diğer bir özelliği ise gerek meclis hükümeti sisteminden gerekse kuvvetler birliği ilkesinden dolayı meclis olağan yasama yetkisine sahipti ve bu yetkiyi devredemezdi. Diğer bir özelliği ise yürütme organının yapması gereken birtakım icrai ve idari yetkiler meclise verilmişti. Bu bakımdan dönemin meclisi oldukça geniş yetkilere sahipti. Yani 1924 anayasasının lafzına bakılarak, yasama

45 Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, ss. 95-116.

46 Uygun, Demokrasi, ss. 268-275.

47 Bunun nedenleri için bkz. Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, ss. 128-151.

48 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, ss. 77-155.

49 Yücel, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri, ss. 161-164; Pişkinpaşa Köklü, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmelerinde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, ss. 66-67.

50 Ömer Anayurt (1997), "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri", ss. 673-694; Pişkinpaşa Köklü, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmelerinde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, ss. 67-69.

51 Uygun, Demokrasi, s. 277.

organı oldukça etkindir. Yasamanın bu derecede etkili olması aynı zamanda hükümet sisteminin yasamaya bağlı olarak ortaya çıktığının da bir göstergesidir.

Meclisin yürütme gücünün asli sahibi olduğu belirtilmesine rağmen bu yetkinin cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği icra heyeti tarafından kullanılacağı kabul edilmiştir. Bu anlamda yürütme ikili (düalist) bir yapıya sahiptir. Bir tarafta sembolik yetkileri ve sorumsuz bir Cumhurbaşkanı var iken, diğer tarafta meclise karşı sorumlu ve daha icrai görevleri gerine getirmekle sorumlu bakanlara kurulu vardır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu yürütme işlevini yerine getiren temel organ olmuş ve bu bakımdan yürütme bir anlamda meclisten bağımsız olarak parlamenter rejime özgü bazı özellikler de kabul edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- *Bakanlar kurulunun oluşumuna ilişkin yöntem tıpkı parlamenter rejimde olduğu gibi oluşturulmuştur. Yürütmenin oluşumu cumhurbaşkanının meclis içinden seçeceği bir başbakan ile başbakanın yine meclis içinden seçeceği üyelerden oluşur ve bu üyeler cumhurbaşkanının onayına sunulur. Bununla birlikte parlamentoya karşı sorumlu olmasından dolayı meclise bir program sunması ve güvenoyu alması kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere yürütmenin oluşumu parlamenter rejime benzemektedir.*
- *Yine parlamenter rejime uygun olarak Cumhurbaşkanının karşı imza kuralı ve bakanların kolektif ve siyasal sorumlulukları kabul edilmiştir.*
- *1921 Anayasasında mevcut olan meclisin icra hususunda için yol göstereceği ve gerektiğinde tebdil edeceği ilişkin ifade, 1924 anayasasında yer bulmamıştır. Yine bu durumda parlamenter sisteme yaklaşan bir yönü olduğunu göstermektedir.*

1924 Anayasasının getirmiş olduğu hükümet sisteminin bir sonucu olarak yasamanın üstünlüğü kabul edilmiş ve asli ve ilk elden kural koyma yetkisi mutlak olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine tanınmıştır. Bu nedenle asli kural koyma yetkisinin ilk elden meclise ait olması ve herhangi bir alanda istisna olmamasından dolayı 1921 anayasası döneminde başlangıcı olan kanuni idare ilkesi bu anayasa döneminde de bir kural olarak devam etmiştir. Bir başka deyişle, idareninim kuruluşunda ve faaliyetlerini yerine getirirken bir kanuna dayanarak bunları gerçekleştirilmesi kuralı bu dönemde de devam etmiştir. Bu anlamda 1924 anayasası, yürütmenin oluşumu, merkezi idare ve onun uzantısı olan taşra kuruluşlarının oluşturulmasını kanunilik kuralına bağlamıştır.

Yine aynı şekilde milli egemenlik ilkesi de devam etmiş ve egemenliğin ulus adına meclis tarafından kullanılacağı ilkesi kabul edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak yasama yetkisinin devredilemez bir yetki olduğu 1924 anayasasının

doğrudan 6. maddesinde ve dolaylı olarak yasama yetkisinin kapsamının belirtildiği 26. maddesinde belirtilmiştir.

4.1. Düzenleme Yetkisi

Düzenleme yetkisinin kökleşmesi veya başlangıç noktası 1924 anayasası ile başlamıştır denebilir. 1924 Anayasasında yürütmenin düzenleyici bir işlemi olan tüzük çıkarabilme yetkisi vermiştir. 1924 Anayasasının 52. maddesine göre, “Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanışını göstermek yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere içinde yeni hükümler bulunmamak ve Danıştay’ın incelemesinden geçirilmek şartıyla tüzük çıkarır.” Görüldüğü üzere yürütmenin bir parçası olan bakanlar kuruluna kanunlara dayanarak ve Danıştay’ın denetimine tabi tutularak genel bir düzenleyici işlem olan tüzük (nizamname) çıkarma yetkisi verilmiştir. 1924 Anayasasında yürütmenin tüzük çıkarma yetkisi dışında bir düzenleme yetkisi tanımlanmamakla birlikte anayasanın çeşitli hükümlerinde belirtilen belli konular özelinde kanun ile düzenleme alanı yaratılması dolaylı olarak yürütmenin düzenleme alanının sınırlamakta ve yasamaya münhasıran kanun alanı oluşturmaktadır. Bu şekilde düzenleme yetkisinin kapsamının da belirlendiği söylenebilir. Bu yetkinin verilmesiyle beraber de yürütmenin düzenleme yetkisi anayasa tarihi açısından bir başlangıç noktası olmuştur.

Yürütmeye kanunları uygulamak üzere tüzük çıkarma yetkisi pratikte ve kurumsal açıdan bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Kurumsal olarak, anayasanın 52. maddesinin üçüncü fıkrasında tüzüklerin kanunlara aykırılığının çözüm yeri olarak Türkiye Büyük Millet Meclisini öngörmesinden kaynaklanmıştır. Tüzüklerin kanunlara aykırılığının çözüm yeri olarak meclisin öngörülmesi tüzüklerin niteliği konusunda tartışmaları başlatmıştır. Tüzüklerin bir yasama işlemi mi yoksa bir yürütme işlemi mi olduğu tartışılmıştır. Pratik anlamda sorun kaynağı ise idareye böyle bir yetki anayasada tanınmamasına karşın talimatname isminde düzenleyici işlemler çıkarması ile ortaya çıkan bir problemi doğurmuştur. Ayrıca tüzüklerin yeni bir kural koymadan ve kanunlara dayanarak veya uygulamasını göstermek üzere çıkarılması ve talimatnamelerin anayasaya aykırı olmayarak, yürütmenin içkin yetkisi kabul edilmesi; yasama ile yürütme arasında kural koyma yetkisinin dikey paylaşımı olarak da görülebilir.

Bu problemlerle beraber dönemin ekonomik, siyasi krizlerinin yanı sıra 2. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle yürütmeye bazı kanunlar çerçevesinde geniş düzenleme yetkisi verilmiştir. Bu anlamda yürütme bu kanunlar çerçevesinde ve kanuna dayanarak dahi olsa kural koyma yetkisi açısından çok geniş bir alana sahip olmuş ve bir yasa koyucu gibi hareket etme kabiliyetine erişmiştir.

Bu kanunlardan ilki 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunudur. Bu kanunun 1. maddesinde⁵² yürütmeye bu konu özelinde çok geniş bir alanın açılması tartışmalara neden olmuştur. Yani bir kanuna dayanılarak yürütmeye kararname çıkarma yetkisi verilmesi, yürütme için adsız düzenleyici kararname uygulaması anlamına gelmektedir.⁵³ Ayrıca belirtilen yetkinin sınırsız ve belirsiz olması bakımından kanun ile kural başlangıcı yapan bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan yasama yetkisinin devredilemezliği ilkesine de aykırı olduğu da açıktır.⁵⁴

Türk Parasının Korunması Kanunu dışında 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu da yürütme organına geniş düzenleme yetkisi sunmaktadır. Ayrıca bu kanunlar ile de sınırlı kalınmamış, yürütme gücünde işlem yapabilme yetkisi veren birçok kanun görülmüştür.⁵⁵ Bu kanunların yürütmeye geniş çapta bir kural koyma yetkisi vermesi aslında muvakkat kanun mekanizmasının eksikliğinden veya yokluğundan kaynaklandığı da ifade edilmektedir.⁵⁶ Bu kanunların kanun hükmünde kararname niteliğinde olmadığı kabul edilmekle birlikte benzer yönlerinin de olduğu belirtilmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte, anayasada öngörülmediği halde, bu kanunlara dayanılarak yapılan yasa gücündeki bu kararname yasama yetkisinin devredilemezliği ilkesi bağlamında anayasaya aykırı yatay yetki paylaşımını beraberinde getirmiştir denebilir.⁵⁸

Sonuç olarak 1924 anayasası döneminde dönemin koşullarıyla gelişen ve yürütmeye geniş düzenleme yetkisi verilmesi ve üstüne anayasa yargısının eksikliği ile beraber uygulamada ve kurumsal anlamda bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Fakat bununla birlikte yasama-yürütme ilişkileri ve yetkileri bakımından da bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlamda bir yandan yürütmeye tüzük çıkarma yetkisi verilmesiyle düzenleme yetkisinin anayasa tarihi açısından kökleşmesi sağlanırken bir yandan da yasamanın münhasır

52 1567 sayılı kanunun 1.maddesi “Kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım ve satımının ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşlarla bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı veya memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk parasının kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazına Bakanlar Kurulu salahiyetlidir.”

53 Şahin, Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, s. 14.

54 Arıkan, Türk Anayasa Hukukunda Yasama Yetkisinin Devredilemezliği İlkesi, s. 86.

55 Yürütme gücündeki diğer kanunlar ve öğretisel tartışmalar için bkz. Arıkan, Türk Anayasa Hukukunda Yasama Yetkisinin Devredilemezliği İlkesi, ss. 78-88.

56 Denizhan, Türk Anayasa Hukukunda Kanun Hükmünde Kararnameler, s. 94.

57 Detaylı inceleme için bkz. Denizhan, Türk Anayasa Hukukunda Kanun Hükmünde Kararnameler, ss. 94-109.

58 Şahin, Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, ss. 13-16.

bir kanun alanı oluşmaya başlayarak, yürütmenin düzenleme yetkisininin de sınırları belirlenmiştir.

5. 1961 Anayasası Döneminde Siyasi Rejim, Hükümet Sistemi

Ulusal egemenliğin kaynağının halk olduğu, 1961 anayasasında da kabul edilmiştir. Aynı şekilde temsili demokrasi anlayışı yine bu dönemde devam etmiştir. 1961 anayasasında egemenlik artık sadece meclis tarafından değil, yürütme ve yargı organı tarafından da kullanılmaktadır. Bu bakımdan 1961 anayasası ile bölünmüş egemenlik hakim olmaya başlamıştır. Bu anayasada egemenliğin kullanıcısı durumundaki yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış; teorik olarak her birinin özerk bir kurum olduğu ve her bir organın birbirini denetlemesi esası kabul edilmiştir. Bu anlamda artık anayasal olarak da (yumuşak) kuvvetler ayrılığı sistemine geçildiği söylenebilir. Yumuşak kuvvetler ayrılığının bir sonucu olarak da parlamenter hükümet sistemi benimsenmiştir. Bu bakımdan bakanlar kurulu meclisin içerisinde çıkarak birlikte kendini görevini yerine getirecek, meclis yasama fonksiyonunu yerine getirecek yargı organı ise her iki organ karşısında da bağımsız olacaktır. Görüldüğü üzere devlet iktidarı her üç erk arasında bölünmüş; yatay bir bölüşüm ve paylaşım sağlanmıştır.

1921 ve 1924 Anayasaları döneminde meclisin üstünlüğüne dayanan anayasal sistem, 1961 anayasası anayasanın üstünlüğüne dayanması kuralını en önemli ve birincil özellik olarak getirmiş ve bunun üzerine inşa edilmiştir. 1961 anayasası ile beraber anayasa tüm devlet veya iktidar organlarının üstünde bağlayıcı ve üstün olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca anayasanın bu üstünlüğünü ve bağlayıcılığını sağlamak ve denetlemek amacıyla kanunların anayasaya uygunluğunu kontrol edecek Anayasa Mahkemesi kurulmuş, böylece Türkiye Cumhuriyeti anayasa yargısı ile tanışmıştır. Anayasa Mahkemesi ile beraber anayasanın üstünlüğünün güvencesi ve müeyyidesi sağlanmıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası getirmiş olduğu demokratik rejimde hukuk devletinin tam anlamıyla uygulanması ve çoğunluğun despotizminin önüne geçilmek amacıyla kurumlara büyük önem vermiştir.

1961 Anayasasında yasama yetkisi Türkiye Büyük Meclisi'ne ait olduğu ve bu yetkinin devredilemez olduğu kabul edilmiştir. 1961 Anayasası yasama düalist bir yapıya büründürmüştü; yasama organı kendi içinde Millet Meclisi ve Senato olarak ikili bir yapıya sahip olmuştur. Yani 1961 anayasası ile beraber meclisin tek yapı halini sona ermiştir. Fakat meclislerin özellikleri bakımından yasama fonksiyonu bakımından etkin olan Millet Meclisi olmuş, Senato ise yürütme denetleyici bir organ olarak öngörülmüştür.⁵⁹

59 Pişkinpaşa Köklü, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmelerinde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, s. 79.

Yürütme parlamenter sistemlerde olduğu gibi sembolik ve törensel yetkileri olan ve görevleri bakımından sorumsuz Cumhurbaşkanı ile siyasi ve kolektif sorumluluğu bulunan Bakanlar Kurulu olmak üzere düalist bir yapıdadır. Cumhurbaşkanı, meclis tarafından seçilmektedir. Başbakan ise yine meclis üyelerince seçilir ve Cumhurbaşkanı'nca atanmaktadır. Bakanlar ise başbakan tarafında meclis içeresinden veya meclis dışından seçilerek Cumhurbaşkanı'nca atanarak hükümetin oluşumu sağlanır.

Anayasada yürütmeye ilişkin bölümün üçüncü başlığı altında İdare düzenlenmiştir. Burada TRT ve Üniversiteler gibi özerk kurumlar oluşturulmuştur. Ayrıca yerel yönetimlerin oluşumunun seçimle yapılması ve seçilenlerin uyuşmazlıklarında yargı organları'nca çözüme kavuşturulması maddeler ile merkeziyetçiliğin yumuşatılarak dikey bir bölüşüm sağlanmıştır.

1961 Anayasasında yürütmeyi görev olarak tanımlanmıştır. Böyle bir tanımlamanın yapılması yürütme karşısında meclisin üstünlüğünü göstermektedir. Ayrıca 6. madde ile “Yürütme görevi kanunlar çerçevesinde (...) yerine getirilir” hükmü de meclisin üstünlüğünün yanı sıra yasamanın asli, genel ve ilk-el düzenleme yapma yetkisine sahip olduğu, buna karşı ise yürütmenin ise tabi ve türev bir yetki olduğu söylenebilir. Yani yürütmenin varlık gösterebilmesi için mutlaka bir kanundan yetki alması gereklidir. Ayrıca 1961 Anayasası ile beraber kanuni idare ilkesi ayrı bir hükümde kuralara bağlanmıştır.

Meclisin üstünlüğünün ve asliliğini gösteren başka bir hüküm ise 5. madde de belirtilen yasama yetkisinin devredilemezliği hükmü olmuştur. Görüldüğü üzere 1921 ve 1924 Anayasaları dönemlerinde var olan meclisin üstünlüğü ilkesi bu dönemde de korunarak devam etmiş ayrıca anayasa yargısı ile de güvence altına alınmıştır. 1961'den 1971'e kadar, yani yürütmeyi güçlendirme eğiliminin baş göstermesine kadar olan sürede asli kural koyma yetkisi bakımından kanun tekeli devam etmiş ve bu dönem yasallık mekanizmasının en gelişkin örneği yaşanmıştır.⁶⁰

5.1. Düzenleme Yetkisi

1961 Anayasası ile 1924 Anayasası döneminde yaşanan bazı teorik ve pratik sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Tüzüklerin niteliği konusu idari yargı yerlerinde çözüme kavuşturulacağı belirtilerek yürütmenin düzenleyici işlemi olduğu kabul edilmiştir. Pratikte karşılaşılan bir sorun olan bakanlar kurulunun talimatname çıkarma yetkisi de 1961 anayasasının 113. maddesi

---

60 Şahin, Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnemeleri, s. 21.

bağlamında bakanlar kuruluna yönetmelik çıkarma yetkisi verilerek çözüme kavuşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, 1961 Anayasasında yürütmenin düzenleyici işlemleri 107. madde ile tüzükler ve 113. madde ile yönetmelikler olmak üzere iki türlü düzenleyici işlem öngörülmüştür. Ancak bu işlemlerin hem kanunlar çerçevesinde yerine getirilmesi yani kanuna dayanması hem de kanuna aykırı olmaması gerekliydi. Bu nedenle anayasanın bu hükümlerine dayanılarak kanun olmayan yerde düzenleme yetkisinin olamayacağı ve bu yetkinin kanunlara uygun şekilde kullanılması kuralı kabul edilmiştir. Yani anayasaya göre yürütmenin düzenleme yetkisinin ikincil ve türev bir yetki olduğu yürütmenin yaptığı işlemler bakımından da vurgulanmaktadır.

Ayrıca Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Bu dönemde yüksek mahkeme kural koyma yetkisinin dikey paylaşımını yasama yetkisinin devredilemezliği ilkesi ile bağdaştırarak değerlendirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere 1961 Anayasası döneminde yüksek mahkeme, yürütmenin bir alanda düzenleme yapabilmesi için o alanın mutlaka genel ilke ve esaslarının kanununda belirtilmesi, teknik ve ayrıntıların ise idareye bırakılması kuralını içeren içtihadını devam ettirmiştir. Aynı şekilde tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici işlemlerin ancak kanuna dayanarak ve kanuna aykırı olmayacak şekilde yürütme tarafından çıkarabileceğini kabul etmiştir.

Bu dönemde görülen yasallık mekanizmasının gelişmesi ve yürütmenin düzenleme yetkisinin sınırlandırılması bakımından bir başka örnekte anayasada ve özellikle temel hak ve özgürlükler bakımından ayrıca yasa kayıtlarına yer verilmiş olmasıdır. Bu anlamda anayasada temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, vergi ve cezaların konulması gibi birçok alanda kanun kaydı getirildiği gözükmektedir.

Sonuç olarak 1961 Anayasası döneminde yürütmenin düzenleme yetkisinin sınırlarının belirlenmesi ve kanunilik mekanizmasının oluşturulması bakımından oldukça önemli olmuştur. Kanunilik ilkesinin gelişimi ve yürütmenin sınırlandırılması, öğretti de ifade edilen görüşler, anayasa hükümleri ve yüksek mahkemenin geliştirdiği içtihatlar ile desteklenmiştir.

1971 Anayasa Değişikliği ve Kanun Hükmünde Kararnameler 1973 yılında ihdası ile yürütme güçlendirme eğilimi başlamıştır. 1961 Anayasasının ilk halinde kanun hükmünde kararnamelere yer verilmemiştir. Ancak 1971 yılında çeşitli gerekçelerle yapılan anayasa değişikliği ile beraber yürütme organına kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi verilmiştir. 1961 Anayasa'nın 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla yapılan değişikliğin 64. maddesi

ile beraber kanun hükmünde kararnameler kabul edilmiştir. 64. maddenin gerekçesi ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Parlamentar rejimlerde, kanun yapmanın belli usullere uyulmak zorunluluğu sebebiyle, bir zaman aldığı ve gecikmeler meydana getirdiği bir gerçektir. Değişen iktisadi ve sosyal şartların gereği olarak, bazı hukuk kurallarının bu usuller dışında yürürlüğe konulabilmesi çağdaş Devlet anlayışının tabii bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasanın 5. maddesi hükmünün prensibini bozmamak ve her halde önceden yasama meclislerince esasları bir kanunla tesbit olunan sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla Hükümete kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisinin verilmesi ve bu yetkiyi düzenleyen hükmün, Türkiye Büyük Millet Meclisinin genel olarak görev ve yetkilerini belirleyen 64. maddesine eklenmesi uygun görülmüştür.”⁶¹

Bu açıklamadan da görüldüğü üzere kanun hükmünde kararnameler yürütmenin güçlendirilmesi ve bu güçlendirilmeyle beraber de ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesi amacıyla yapılmıştır. Ancak 1971 sonrasında 10 yıllık süreçte bakanlar kurulunun yapmış olduğu kanun hükmünde kararname uygulamaları ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesi amacı oldukça sınırlı kalmış, başka amaçlar bakımından kullanılmaya başlanmıştır.

1961 Anayasasının Millet Meclisinin görev ve yetkilerini belirleyen 64. maddesine 5 fıkra eklenmiştir.

Bunlar şu şekildedir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi bir Yetki Kanunu» ile belli konularda Bakanlar Kuruluna Kanun hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verebilecektir. Yetki Kanununda çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi gerekir.

b) Kararnameler Resmî Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girecek ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onamasına sunulacaktır. Yürürlük tarihi olarak daha sonraki bir tarih de tesbit olunabilecektir.

c) Yetki kanunları ve bunlara dayanılarak çıkarılacak kararnameler İç Tüzüklerin kanunların görüşülmesi hakkındaki kurallarına göre ve ancak diğer kanun tasarı ve tekliflerinden önce ve ivedilikle görüşülüp karara bağlanacaktır.

61 Cumhuriyet Senatosu 1661 no'lu Komisyon Raporu, <https://www5.tbmm.gov.tr/>

d) Yayınlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunulmayan kararname bu tarihte, Türkiye Büyük Millet Meclisince reddedilen kararname ise ret kararının Resmî Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkacak, değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri ise bu değişikliklerin Resmî Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlüğe girecektir.

e) Kanun hükmünde kararnamelerle Anayasanın birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel hak ve hürriyetlerle dördüncü bölümünde yer alan siyasi hak ve ödevleri düzenlenemeyecektir.

f) Kanun hükmünde kararnameler de Anayasa Mahkemesinin denetimine tâbi olacaktır.⁶²

Bu hüküm ile beraber yürütme organının bir parçası olan Bakanlar Kuruluna belli konular özelinde kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmektedir. Ancak yetki kanunu ile kanun hükmünde kararnamenin ne amaç ile çıkarılacağı, kapsamı ve ilkelerinin, kullanım süresinin ve yürürlükten kaldırılabilir kanun hükümlerinin belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca kanun hükmünde kararnamelerin denetim yeri olarak Anayasa Mahkemesi öngörülmüştür. Görüldüğü üzere yürütme böyle bir yetki verilmesine karşılık sınırlayıcı hükümler de yer almış, yasamanın yetkisi yok sayılmamıştır. Zaten kanun hükmünde kararnamelerin meclisin görev ve yetkilerini belirleyen 64. maddesinde düzenlenmiş olması bunu göstermektedir.

Bu dönemde Kanun Hükmünde Kararnamelerin yürütmenin yürütme işlem mi olduğu yoksa yasama işlemi mi olduğu birçok yazar tarafından tartışılmıştır. Öğretide bazı yazarlar KHK'leri yürütmenin genişletilmiş düzenleyici işlemi olarak kabul ederken bazıları ise KHK'leri yasama işlemi olarak kabul etmiştir. Ancak 1961 Anayasasının bu dönemi için KHK'lerin; yetki kanununa dayanılarak yürütme organı tarafından çıkarılmaları; bu yetki kanun da meclise yetkinin alınma amacı, kapsamı, ilkeleri, süresi ve hangi kanun hükümlerinin kaldırılabilirliğine ilişkin birçok bilginin iletilerek bu işlemin yapılması nedeniyle yürütmenin düzenleyici işlemi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Sonuç olarak, 1961 Anayasasının temelde iki niteliğinin öne çıktığı görülmektedir. Bir taraftan yurttaş hak ve özgürlükleri genişletilip devletin sosyal ve hukuk devletine ilişkin kurum ve kurallar öngörülmekte bir taraftan da birtakım vesayet kurumları (MGK, Genel Kurmay Başkanı) getirilmekteydi. 1961 Anayasasının kurum ve kuralları incelendiğinde tam anlamıyla Westminster tipi parlamenter sistem kurulmaya çalışılmıştır. Anayasal sistem içerisinde yer

62 Millet Meclisi 419 no'lu Komisyon Raporu, <https://www5.tbmm.gov.tr/>

alan denge ve denetleme unsurları ile kuvvetler ayrılığına dayanan siyasi rejim oluşturulması itibarıyla de batı tipi bir parlamenter demokratik rejim kurulmaya çalışıldığı söylenebilir. Buna karşın sistem içerisinde yer alan Milli Güvenlik Kurulu'nun sivil siyasete etki edecek düzeyde tasarlanmış olması tem anlamıyla demokrasinin tecelli etmesinin önündeki engel olarak karşımıza çıkmıştır. 1971 yarı askeri darbesi ile beraber ise temel hak ve özgürlükler bireyler aleyhine daraltılırken özellikle Kanun Hükmünde Kararnameler ile yürütme organın güçlendirilmesi amacı güdülmüştür. Bu anlamda meclis ve bakanlar kurulu arasında yasama yetkisi bakımından yatay paylaşımı anayasal olarak da sağlanmaya başlamıştır. Ancak bu paylaşım yukarıda da görüldüğü üzere ancak yasamanın bilgisi ve onayı dahilinde yürütme tarafından yapılabilmektedir. Yine bu dönemde yaşanan Anayasa değişikliği ile üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış, belli bir miktarda vergi, resim ve harçların yürütme organı tarafından düzenlenmesi konusunda takdir yetkisi tanınmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. Bu gelişmeler de aslında gittikçe yürütme daha baskın olduğu bir siyasal ve hukuki yapının oluşturulacağına ipuçları olarak okunabilir ki öyle de olmuştur.

6. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Rejim ve Hükümet Sistemi

1982 Anayasası döneminde yasama-yürütme ilişkileri oldukça değişkenlik göstermiş, karmaşık olmuştur. Çünkü bu dönemde yasama ve yürütme alanına ilişkin birçok anayasa değişiklikleri yapılmış hatta 2017 anayasa değişikliği ile beraber hükümet sistemi değişmiştir. O nedenle bu kısımda 1982 anayasasının ilk hali ve sonrasından geçirmiş olduğu değişikliklere değinilecektir.

1982 Anayasası ile beraber anayasacılıktan; yürütmenin sınırlandırılması ve temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi bakımından geri adım atılmıştır.⁶³ Bu bakımdan 1982 Anayasası demokrasi ve hukuk devleti ile insan hakları felsefesine en aykırı Cumhuriyet Anayasası olarak ifade edilir.⁶⁴ 1982 Anayasası çoğulcu-özgürlükçü bir yapıyı tamamen reddetmemekle birlikte yapısı itibarıyla devlet merkezli bir anayasadır denebilir. 1961 Anayasasına tepki olarak, 1982 Anayasası yapısı, içeriği ve ruhu itibarıyla daha otoriter bir rejim yapısını getirmektedir.⁶⁵ Ancak ileriki yıllarda yapılan (1995, 2001, 2004) anayasa değişiklikleri ile bu kısmen de olsa yumuşatılmıştır.⁶⁶ Yine aynı anayasa döneminde yapılan 2007, 2010 ve 2017 Anayasa değişiklikleri ile Anayasa garantist bir anayasa olma özelliğini kaybetmiştir.⁶⁷

63 Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s. 187.

64 Detaylı bir inceleme için bkz. Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, ss. 191-244.

65 Sağlam, Türk Anayasa Hukuku Ders Notları, ss. 47-48.

66 Uygun, Demokrasi, s. 282.

67 Osman Korkut Kanadoğlu ve Ahmet Mert Duygun (2021), Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 20.

1961 Anayasası ile 1982 anayasası arasındaki en büyük fark güçlendirmekte olduğu organ bakımından olmuştur. Bu anlamda 1961 anayasası parlamenter sistemin ana unsurlarından olan meclisi yürütme organı karşısında güçlendirmesine karşın 1982 anayasası ise tercihini yürütme organı lehine yapmıştır. Yani 1971 Anayasa değişiklikleri ile yürütme güçlendirme eğilimi 1982 anayasasında artarak devam etmiştir.

1982 Anayasasında yürütmenin güçlendirilmesinin ilk örneği anayasanın lafzından kaynaklanmıştır. 1982 Anayasasında yürütme *görev ve yetki* olarak nitelendirilmiştir. Oysaki 1961 Anayasasında yürütme kanunlar çerçevesinde yerine getirilen *görev* olarak tanımlanmaktaydı.⁶⁸

1982 Anayasasında yürütmenin güçlendirilmesinin iki boyutu olduğu söylenebilir. Bir boyutu merkezileşmenin sağlanması, merkezi devlet yapısının güçlendirilmesidir. Merkezi devlet yapısının güçlendirilmesi TRT ve üniversiteler gibi özerk kurumların tasfiyesiyle sağlandı. Aynı şekilde merkezi devletin yerel yönetimler ve yerinden yönetimler üzerindeki vesayet yetkisi artırılarak sağlanmıştır.

1982 Anayasası ile beraber yürütmenin güçlendirilmesinin ikinci boyutu Cumhurbaşkanının statüsünün, konumunun değiştirilerek yetkilerinin artırılmasıdır. Ancak bunun için 1982 anayasasının getirmiş olduğu hükümet sistemine bakmamız gerekmektedir.

1982 Anayasası yürütme gücünü Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanılacağını kabul etmiştir. Yani yürütme Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu olmak üzere ikili (düalist) bir yapıya sahip olmuştur.

Parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız olması ve kriz durumlarında arabulucu bir rol oynaması esastır. 1982 Anayasası da cumhurbaşkanını tarafsız ve partiler üstü bir konuma sahip olması sağlamıştır. 1982 Anayasasında bu konuya önceki dönemlerde yaşanan olaylardan dolayı ayrıca bir önem atfedilmiş, böylece Cumhurbaşkanlığı makamına siyasetçileri frenleyecek ve dengeleyecek bir çeşit vesayet makamı olarak tasarlanmıştır.

1961 ve 1982 Anayasaları Cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız olmasına yönelik birtakım hükümler koymuştur. Buna ilişkin ilk hüküm Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin meclis seçimleri ile çakıştırılmayacak biçimde yedi yıl olarak öngörülmüş olmasıydı.⁶⁹ Cumhurbaşkanının tarafsızlığına sağlamaya yönelik bir başka hükümde anayasanın bir kişinin ikiden fazla kez

68 Tanör, İki Anayasa 1961-1982, s. 104.

69 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, ss. 305-317.

seçilmesini yasaklaması olmuştur.⁷⁰ Yine buna ilişkin başka bir hüküm ise Cumhurbaşkanı'nın andını düzenleyen 103. maddesinde *Cumhurbaşkanı'nın görevinin tarafsızlıkla yerine getirileceği* ifadesinden anlaşılmaktadır.⁷¹

1982 Anayasasının ilk metninde Cumhurbaşkanını seçme yetkisi TBMM'ye tanınmıştı. Cumhurbaşkanlığı seçimi birinci ve ikinci turda üye tamsayısının üçte iki, üçüncü ve dördüncü turda salt çoğunluğun aranması şeklinde olmaktadır. Burada da Cumhurbaşkanının çoğunlukla uzlaşmaya dayalı olarak seçilmesi ve böylece tarafsız olarak görevini yerine getirmesi öngörülmüştür. Cumhurbaşkanı, meclis içinden çıkan adaylardan seçilebilmekteydi. Bununla birlikte milletvekillerinin beşte birinin yazılı imzasıyla dışarıdan aday gösterilebileceği de kabul edilmişti. Seçilen Cumhurbaşkanının eğer meclisin içinden çıkmış ise milletvekilliği sıfatının son bulması ve partisi ile ilişkisi kesilmesi kabul edilmişti. Bu açıklamalardan görüldüğü gibi Cumhurbaşkanının seçilmesi yöntemi, parlamenter sistemlerde olduğu gibi oluşturulmuştur.

Parlamenter sistemin bir gereği olarak Cumhurbaşkanının karşı imza kuralı kabul edilmesinden dolayı siyasal olarak sorumsuz olması 1982 Anayasası tarafından da kabul edilmişti. Ancak bu kuralın cumhurbaşkanının tek taraflı olarak yaptığı işlemlerden dolayı geçerli kılınmadığını da ifade etmek gerekir. Bunun yanında yine parlamenter sistemin bir sonucu olarak devlet başkanının cezai sorumsuzluğu da kabul edilmiş, cumhurbaşkanının sadece vatan hainliği durumunda yargılanabileceği ve bundan dolayı ceza alabileceği öngörülmüştü.

1982 Anayasası Cumhurbaşkanının yetkilerini 104. maddede uzunca ve geniş kapsamlı bir şekilde belirtmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerini yasamaya ilişkin, yürütmeye ilişkin ve yargıya ilişkin olmak üzere üç alanda olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhurbaşkanı'nın yasamaya ilişkin görevleri; yasama yılının ilk günü TBMM'de konuşma yapmak, kanunları yayımlamak; tekrar görüşmek üzere meclise göndermek gibi tarafsız ve sembolik devlet başkanı sıfatıyla yaptığı işlemler olarak görülmektedir. Cumhurbaşkanı'nın Anayasa Mahkemesi üyelerini seçmek, Danıştay üyelerinin dörtte birini seçmek; Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini seçmek; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nı ve Yargıtay Cumhuriyet Savcısı'nı seçmek; Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek gibi yargı alanına ilişkin birçok yetkisi vardır. Cumhurbaşkanının yargı alanına ilişkin görevleri ise parlamenter sistemde sembolik bir devlet başkanının ötesinde yetkileri olduğu ve devlet hayatının belirleyici unsuru haline geldiğini göstermektedir.

70 Serap Yazıcı (2017), Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, s. 130.

71 Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, s. 131.

Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin ise birçok yetkisi vardır ve bunların hangilerinin tek başına kullanılacağı hangilerinin bakanlar kurulu ile kullanılacağı zaman içinde tartışma konusu olmuştur. Ayrıca cumhurbaşkanına tanınan bu yetkiler parlamenter sistemde var olan sembolik ve tarafsız bir cumhurbaşkanı için olması gerekenin çok ötesindedir. Bu yetkiler 1982 Anayasasının 104. Maddesinde tek tek belirtilmiştir.

1982 Anayasasında Bakanlar Kurulunun Başbakan ve Bakanlardan oluştuğu belirtilmiş ve Bakanlar Kurulu'nun meclis üyeleri arasından veya meclis dışından milletvekili olma yeterliliği bulunan kişiler arasından atanacağı kabul edilmiştir. Yani bakanlar kurulunun oluşumu ve seçilme yöntemi parlamenter sisteme göre dizayn edilmiştir.

1982 Anayasası ile başbakanın konumunu güçlendiren ve bakanlar kurulunun gerçek lideri haline getiren hükümlere yer verilmiştir. Başbakanın konumunun güçlendirilmesi parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi sonucunda yerleşik batı demokrasilerinde olduğu gibi bir hal alması sağlanmıştır. 1982 Anayasası parlamenter sistemlerde olduğu gibi güven oyu mekanizmasını da kabul etmiştir.

1982 Anayasası yine parlamenter sistemlerde olduğu gibi yasama-yürütme ilişkileri bakımından birbirlerinin hukuki varlığına son verebilecek hükümlere yer vermiştir. Bu hükümlere göre gensoru önergesiyle yasama organı yürütmedeki bir bakanı veya başbakanı düşürebilmekteydi ve buna karşı Cumhurbaşkanı da belli şartlar altında TBMM seçimlerini yenileyebilmekteydi. Sonuç olarak anlaşılıyor ki; 1982 Anayasasının ilk şeklinde yürütme ve yasamanın işbirliği ve etkileşim içinde olduğu bir parlamenter sistem oluşturulmuştur.

1982 Anayasasının yarattığı güçlü cumhurbaşkanlığı makamı hükümet sisteminin niteliğini tartışmaya açmıştır. 1982 Anayasası güçlü bir Cumhurbaşkanı makamı öngörmesi bakımından saf parlamenter sistem tarifine uymamaktaydı. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmemesi, Cumhurbaşkanı'nın siyasi ve cezai sorumluluğu bulunmaması ve Cumhurbaşkanı'nın fesih yetkisi bulunmaması yönüyle de yarı başkanlık sistemine tanımına da uymamaktaydı. Bu yönüyle 1982 anayasası karma, melez bir sistem olarak görünmektedir.

1982 Anayasasının hükümet sisteminin niteliği, Duverger'in yarı başkanlık sistemi tanımından hareketle açıklanabilir. Duverger, yarı başkanlık sistemini parlamenter sistem evreleri ile başkanlık sistemi evreleri arasında gidip gelme olarak tanımlanmaktaydı. Buna göre parlamento çoğunluğu ve başkan aynı siyasi eğilimlere sahip ise sistem daha çok yarı başkanlık sistemi gibi işlemekte ve eğer başkan ve parlamento çoğunluğu farklı siyasi eğilimlere

sahip ise sistem daha çok parlamenter sistem gibi işlemekteydi. Bu tanımdan hareketle Serap Yazıcı da 1982 Anayasasının yaratmış olduğu sistemin buna benzer bir şekilde açıklanabileceğini ifade etmektedir.⁷² Ergun Özbudun ise, 1982 Anayasasının hükümet sisteminin niteliğini 1958 Fransız Anayasasıyla kıyaslama yaparak bir açıklama yapmaktadır. Buna göre Cumhurbaşkanının yetkileri bir parlamenter sistemdekinden fazla olmakla birlikte, 1958 Fransız Anayasasında cumhurbaşkanına tanınan yetkiler kadar da ileri gitmemiş, parlamenter sisteme yakın bir sistem kurulmuştur. Bu nedenle Özbudun, bu sistemi zayıflatılmış parlamentarizm olarak ifade etmektedir.⁷³ Bu melez sistem içinde devlet başkanı ve parlamento çoğunluğunun farklı siyasi eğilimlerde olduğu hallerde Cumhurbaşkanı ile parlamento çoğunluğu arasında ve Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu arasında çatışma ihtimali kuvvetli olarak ifade edilmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın farklı siyasi eğilimlere sahip olmadığı durumlarda bile bu çatışma görülmüştür.⁷⁴

1982 Anayasa yapıcıları seçilmiş organlara güvenmemekteydi. Bu güvensizliğin bir sonucu olarak seçilmiş organlara karşı vesayet denetimi yapacak olan cumhurbaşkanlığı, YÖK gibi kurumlar anayasada yer almıştı. Özellikle cumhurbaşkanlığı makamının, vesayet denetimi yapacak başlıca unsur olarak tasarlandığı söylenebilir. Ayrıca cumhurbaşkanlığı makamı üzerinde yapılan bu statüsel ve yetkisel değişikliklerin temelinde Cumhurbaşkanı'nın her zaman için asker kökenli (vesayet kurumu olarak) olacağı fikri de yattığı söylenebilir. Bu anlamda meclis dışarısından aday gösterilerek Cumhurbaşkanı seçilebilmesi, silahlı kuvvetlerin kullanılmasına izin verme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na ait olması gibi bazı maddelerin aslında asker kökenli olmasının önünü açıcı hükümler olarak görülmektedir.

1982 anayasasının 104. Maddesinde cumhurbaşkanının görev ve yetkileri uzunca bir şekilde sıralanmıştır. Bu geniş kapsamlı yetkiler bir parlamenter sistemde cumhurbaşkanına verilebilecek yetki ve görevlerin çok ötesindedir.

1982 Anayasası Cumhurbaşkanına yüksek mahkeme üyelerinin bir kısmını veya tümünü seçme gibi önemli bir yetki de vermişti. Cumhurbaşkanına, atfedilen bu yetki ile politik ve devlet hayatındaki rolü daha da belirginleşmiş; Cumhurbaşkanlığı makamı politika yapıcı bir unsur haline gelmiştir. Serap Yazıcı, "*Cumhurbaşkanının hükümetle çatışma içinde olduğu zamanlarda, Anayasa Mahkemesi aracılığıyla parlamento çoğunluklarının yasama yetkilerini, Danıştay aracılığıyla da hükümetin yürütmeye ilişkin tasarruflarını kendi tercihlerine*

72 Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, s. 147.

73 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, ss. 324-325.

74 Serap Yazıcı (2013), "1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı", Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan, ss. 231-255.

uyumamaları nedeniyle engelleyebileceğini” ifade etmektedir. Bu durumun açıkça “*parlamenter demokrasi ve hukuk devleti esaslarıyla bağdaşmayan, gerçek bir vesayet düzenine yol açtığına*” işaret edilmektedir.⁷⁵

1982 Anayasasının Cumhurbaşkanlığı makamını, vesayet makamına dönüştüren düzenlemeleri, Cumhurbaşkanının yargıya ilişkin görevleri ile de sınırlı kalmamıştır. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanını, Devlet Denetleme Kurulu üyelerini atamakla ve Kurulu harekete geçirmekle yetkili kılmıştır. Ayrıca 1982 Anayasası Cumhurbaşkanına, yüksek öğretim kurumları üzerinde merkezi denetimi sağlamak amacıyla oluşturulan Yükseköğretim Kurulu üyelerinin seçiminde de önemli görevler vermiştir. Bu tür düzenlemelerin de cumhurbaşkanlığı makamının vesayet rolünü güçlendirdiği ifade edilmektedir. 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanına tanıdığı yetkiler, bir parlamenter sistemdeki sembolik devlet başkanının da olması gerekenin çok ötesindedir. O nedenle hükümet sistemi bağlamında parlamenter sistemden gerçek bir sapma olarak yorumlanmaktadır.

1982 Anayasasının Cumhurbaşkanına, 104. madde ve diğer düzenlemeler ile geniş yetkiler verdiğini söylemiştik. Fakat buna karşılık, Anayasanın 105. maddesi ile de Cumhurbaşkanının karşı imza kuralına tabi olmasının bir sonucu olarak sorumsuz olacağı da kabul edilmiştir. Yani Cumhurbaşkanının bakanlar kurulu ile yaptığı işlemlerden dolayı Anayasa Mahkemesi dahil hiçbir organa başvurulamayacağı kabul edilmiştir. Bu durum kamu hukukunun *yetkide ve sorumlulukta paralellik* ilkesinin de bir ihlalini oluşturmaktadır.⁷⁶

Anayasanın yarattığı güçlü cumhurbaşkanlığı makamının bir sonucu da bu makam için yapılan seçimlerin devlet elitleriyle hükümetleri karşı karşıya getirmesidir denebilir. Bu çatışmanın en büyük örneği 11. Cumhurbaşkanlığı seçimi döneminde yaşanmıştır. Bu çatışma sonucunda Anayasa Mahkemesi, ordu ve muhalefet bir tarafta diğer tarafta ise hükümet karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda ise Anayasa Mahkemesi Türk hukuk tarihimiz açısından bir olumsuzluk teşkil edecek bir yargısal aktivizm kararına imza atmış; Türk ordusu ise bunun sonucunda Türk demokrasi tarihi açısından olumsuzluk teşkil edecek e-muhtıra ile bizi tanıştırmıştır. Sonucunda ise 2007 anayasa değişikliği ile var olan parlamenter sistemimiz çok daha sorunlu hale gelmiş ve belki de 16 Nisan referandumu sonucu köklü değişikliğe giden zemini hazırlamıştır.

Serap Yazıcı, “2007 halkoylaması sonucu kabul edilen ve yürürlüğe giren anayasa değişikliklerinin en önemli yanlarını Cumhurbaşkanı seçme yetkisinin halka tanınması, görev süresinin 7 yıldan 5 yıla düşürülmesi ve bir kişinin iki kez

75 Yazıcı, “1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı”, ss. 231-255.

76 Yazıcı, “1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı”, ss. 231-255.

seçimine olanak sağlayacak hükümler getirmesidir” şeklinde ifade etmektedir. Bu hükümler ile beraber 1982 anayasasının getirmiş olduğu melez hükümet sistemi daha sorunlu bir hale gelmiştir.

Görüldüğü üzere, 2007 Anayasa değişikliğinin en önemli sonucu cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine olanak vermesi olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerine özgü bir durumdur. Bu değişiklikle bizim sistemimizin de ilk bakışta yarı- başkanlık sistemine yaklaştığı söylenebilir. Ancak yine de Fransa'da olduğu gibi cumhurbaşkanının sistemin temel unsuru olduğu söylenemez.⁷⁷ Keza anayasa değişikliği ile sadece cumhurbaşkanının seçim yöntemi değiştirilmiş, görev ve yetkilerine dokunulmamıştır. Sonuç olarak, bu değişiklik ile hükümet sisteminin niteliğinin değiştiği söylenemez.

6.1. Düzenleme Yetkisi

1982 Anayasasının ilk hali ile mevcut durumu arasında hükümet sistemi bağlamında farklar vardır. Bu nedenle yasama ve yürütmenin ilişkileri ve düzenleme yetkisi 2017 Anayasa değişiklikleri ile beraber değişmiştir. Burada 1982 Anayasasının ilk halinde yer alan yasama ve yürütmenin düzenleme yetkisine tarihsel olarak değinilecektir.

1982 Anayasasında yasama yetkisi ve dolayısıyla asli kural koyma yetkisi, 1961 Anayasasında olduğu gibi TBMM'ye verilmiştir. Yine 1961 Anayasası döneminde ki gibi yasamanın devredilemezliği ilkesine yer verilmiştir. Bu anlamda yasama bakımından 1982 Anayasası, 1961 anayasasının mirasını devam ettirmiştir. Kanunilik ilkesi veya yasallık mekanizması ise yukarıda da belirtildiği üzere anayasanın çeşitli hükümleri ile kurulmuştur. Öğretide ve yüksek mahkemelerin içtihatları ile de desteklenmiş ve gelişmiştir. Bazen de Anayasa Mahkemesinin 2013'de verdiği kararda olduğu gibi yönü yürütmenin lehine değişmiştir. Ancak yürütme bakımından 1971 Anayasa değişikliği ile başlayan yürütmenin gücünün artırma eğilimi, 1982 Anayasası döneminde artarak devam etmiştir. Yine de 1982 anayasası döneminde yürütmenin düzenleme yetkisinin türevsel niteliği kural olarak devam etmiştir.

Anayasanın çeşitli hükümleri bağlamında da yürütmenin düzenleme yetkisinin türevsel ve ikincil bir yetki olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda anayasanın 115. maddesi ile tüzüklerin 124. maddesi ile ise yönetmeliklerin kanunlara uygulamak, göstermek üzere ve kanunlara aykırı olmama şartıyla çıkarabileceği ifade edilmektedir.

---

77 Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, s. 325.

Bununla birlikte, 1961 anayasasında yürütme sadece kanunları uygulamakla yükümlü görev olarak tanımlanırken, 1982 anayasasında yürütmenin görev ve yetki olarak tanımlanması yürütmenin düzenleme yetkisinin niteliğini de tartışmaya açmıştır. Öğretide genel olarak yürütmenin düzenleme yetkisinin türevsel niteliğinin değişmediği ve 1961 anayasası dönemindeki gibi devam ettiği ifade edilmektedir. Yani yürütme organı bir kanuna dayanarak ve kanunlara uygun olarak ancak düzenleme yetkisini kullanabileceği söylenebilir.

Genel kural böyle olmakla beraber, anayasada düzenleme yetkisinin özerk düzenleme yetkisi olarak görülebileceği bir alan vardır. Anayasanın 107. maddesinde düzenlenen ve Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılması öngörülen cumhurbaşkanlığı kararnamele Anayasanın 107. maddesi şu şekildedir: “Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir.” Bu hükümden de görüldüğü üzere Cumhurbaşkanı'na bir kanuna dayanmasına gerek olmaksızın idarenin ve yürütmenin bir parçası olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kurumunun kuruluşu, teşkilatlanması ve personelinin düzenlenmesi öngörülmüştür. Ancak sadece bu konu ile sınırlı kalmak üzere cumhurbaşkanına bu yetki tanınmıştır. Bu durum ise kanuni idare ilkesi ile bağdaşmamakla birlikte, yürütme yetkisinin türevsel niteliğinin istisnası ve bunun yansırı yasama ilkesinin genelliğinin de istisnası olarak kabul edilmiştir.

1982 Anayasasında idarenin düzenleyici işlemleri belirtilmiştir. 115. madde ile Bakanlar Kurulu tarafından “kanunları uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek” üzere tüzük çıkarabileceği ifade edilmektedir. Aynı şekilde 124. madde ile ise Başbakanlık, bakanlıklar ve kamu tüzel kişilerinin “kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak ve bunlara aykırı olmamak şartıyla” yönetmelik çıkarabileceği kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere 1982 anayasası belirli yetki ve usul kuraları çerçevesinde yürütmenin genel düzenleyici işlemlerini tanımlamıştır.

1982 Anayasasından doğrudan tanınmamakla birlikte idare adsız düzenleyici işlemler ismi altında tebliğ, yönerge, direktif, sirküler gibi işlemler yapmaktadır. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay da idarenin yönetmelik ve tüzükler dışından kalan bu adsız düzenleyici işlemlerini idarenin düzenleme yetkisi kapsamında kabul etmiştir. Sonuç olarak bu dönemde idarenin düzenleme yetkisi tüzükler, yönetmelikler ve adsız düzenleyici işlemler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu işlemlerin tümü yürütmenin türevsel niteliği bağlamında değerlendirilmekte ve sınırları kanun tarafından belirlenmektedir.

1982 Anayasasında kanun hükmünde kararnamele düzenlenmeden önce 1961 anayasasından var olan haliyle bazı değişiklikler yapılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi 1961 anayasasını ortadan kaldıran kanuna dayanarak 12 Ocak 1982

tarhinde çıkarttığı bir karar ile 64. maddede bazı değışiklikler yapmıştır. Bu değışikliklerle ile beraber 1961 anayasası döneminde öngörülen kanun hükmünde kararnamelerin ilkelerinin ve yürürlükten kaldırılacak olan kanun hükümlerinin yetki kanununda gösterilmesi usulü kaldırılmakta ve ayrıca mali konulara ilişkin cezaların konulması kanun hükmünde kararnamelerin kapsamına alınmaktadır.

1982 Anayasası döneminin hazırlanması sürecinde danışma meclisinde Anayasa Komisyonunu adına konuşan üyeler kanun hükmünde kararnamelerin çıkarma yetkisinin verilmesinin amacının hızlı alınması gereken olayların üzerine gidilmesi şeklinde ifade etmektedir. Bunun dışında 1982 anayasasının 91. maddesinde düzenlenen kanun hükmünde kararnamelerin kabul edilme gerekçesinde kurumun düzenleme amacı doğrudan belirtilememiştir. Danışma meclisi 1961 anayasası döneminde 64. madde ile belirtilen kanun hükmünde kararname verme yetkisinin bazı eksikliklerini ve tereddütlü noktalarının giderilmesi şeklinde ifade etmiştir.

1982 Anayasası yürütmenin güçlendirme eğiliminin bir yansıması olarak kanun hükmünde kararname kurumunu güçlendirerek devam ettirmiştir. Anayasanın 91. maddesi ile olağan dönem kanun hükmünde kararnameleri, 122. madde ile ise olağanüstü dönemde kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi düzenlenmiştir. Bilindiği üzere 1961 anayasasında yalnızca olağan dönemlerde kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vardı. 1982 Anayasası ile bu durum değışmiş, olağanüstü durumlarda ve daha geniş çapta kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi düzenlenmiştir. Ayrıca 1961 anayasasının düzenlemiş olduğu kanun hükmünde kararnameler ile 1982 anayasasında düzenlenen kanun hükmünde kararnameler arasında farklar vardır. Bu farklar genellikle yürütme organının lehine olan düzenlemeler olmuştur. Bunlardan ilki 1982 anayasasında düzenlenen kanun hükmünde kararnamelerin yetki yasasında yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin belirtilmesine gerek yoktur. Bir başka yenilik ise verilecek yetki süresi içerisinde kaç tane kanun hükmünde kararname çıkaracağıın yetki kanununda belirtilmesidir. Başka bir yenilik ise Bakanlar Kurulunun istifası, düşürülmesi veya yasama döneminin bitmesinin belli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine neden olmayacağı hükmü getirilmiş; KHK'nin süre bitiminden önce TBMM tarafından onaylanması sırasında yetkinin son bulduğu veya süre bitimine kadar devam ettiğinin belirtilmesi de öngörülmüş olmasıdır. Ayrıca 1982 anayasasının 91. maddesinde kanun hükmünde kararnamelerin yetki kanununda belirli bir konu özelinde çıkarılmasını öngören bir düzenlemeye yer vermemiştir ancak bazı konuları istisna tutmuştur. Yetki kanununda yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin belirtilmesine gerek olmaması ve yine yetki kanununda belirli bir konu bakımından bir sınırlama olmaması bakanlar kurulu yetkisinin genişlemesi

ve kanun hükmünde kararnamelerin yetki kanunu ile belirginleşmesi ilkelerini zayıflaması anlamına geldiği ifade edilmektedir.

1982 Anayasasında öngörülen biçimiyle kanun hükmüne kararnamelerin niteliği çokça tartışılmıştır. Bu anlamda kanun hükmünde kararnamelerin tanımı farklı dönemlerde değişik şekillerde yapılmış ve niteliğine ilişkin temel üç görüş ortaya atılmıştır. Bazı yazarlar, kanun hükmünde kararnameleri “biraz daha genişletilmiş düzenleme yetkisi” şeklinde ifade etmektedir. Bazı yazarlar ise kanun hükmünde kararnameleri “yetki verme” şeklinde tanımlamaktadır. Bu yazarların dayandıkları temel nokta ise meclis tarafından verilen bu yetkinin geri alınabilme kapasitesine sahip olması şeklinde ifade edilmektedir. Gözler ve bazı yazarlar ise kanun hükmünde kararnamelerin “yasama yetkisinin devri” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca anayasanın 7. maddesinde yasama yetkisinin devredilemezliği kuralı ile kanun hükmünde kararnama çıkarma yetkisinin özel hüküm ve genel hüküm ilişkisi bakımından açıklanmakta ve iki hüküm arasında herhangi bir çatışma oluşturmayacağı ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere kanun hükmünde kararnamelerin tanımı veya niteliği üzerinde öğretilde bir fikir birliği oluşmamıştır. Ancak bu fikir ayrılığının sebebi kanun hükmünde kararnamelerin fonksiyonel anlamda yürütme işlemi mi yoksa yasama işlemi olduğu üzerine olmuştur. Aksi halde kanun hükmüne kararnamelerin organik bakımından yürütme işlemi olduğu ve içeriği bakımından da yasama işlemi olduğu konusunda da görüş birliğinin var olduğu söylenebilir.

Anayasa Mahkemesi ise 1982 anayasasında öngörülen şekliyle kanun hükmünde kararnameleri bir yasama işlemi olarak kabul etmiştir:

“Anayasa’da öngörüldüğü biçimi ile KHK’ler yapısal (organik-uzvi) bakımdan yürütme organı işlemi, işlevsel (fonksiyonel) yönden ise yasama işlemi niteliğindedirler. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi verdiği yetkiyi bir yasa ile her zaman geri alabileceği gibi kendisine sunulan KHK’leri aynen kabul etmek ya da reddetmek zorunda olmayıp dilediğinde değiştirerek de kabul edebilir. Bakanlar Kurulu’na KHK çıkarma yetkisinin verilmesi, yasayla düzenlenmesi gereken konuların yasama alanından çıkarılıp yürütme organının düzenleme alanına sokulması sonucunu doğurmaz. Bu nedenle, Bakanlar Kurulu’na KHK çıkarma yetkisinin verilmiş olması Anayasa’nın 7. maddesinde öngörülen yasama yetkisinin devredilemezliği ilkesini ortadan kaldırmaz.”⁷⁸

Görüldüğü üzere Anayasa Mahkemesi kanun hükmüne kararnameleri fonksiyonel anlamda yasama işlemi olarak kabul etmekte ve anayasanın 7.

78 Anayasa Mahkemesi Kararı, 24.10.1995, E. 1995/36, K. 1995/56.

maddesinde belirtilen yasama yetkisinin devredilemezliği ilkesinin ihlalini oluşturmadığını ifade etmektedir.

Sonuç olarak 1982 anayasasında kanun hükmünde kararname kurumu yürütme lehine güçlendirilerek devam ettirilmiştir. Olağan dönem kanun hükmünde kararnamelerin hukuki niteliği gerek öğretilerde gerekse AYM tarafından tartışılmıştır. Olağan dönem kanun hükmünde kararnameleri dışında olağanüstü kanun hükmünde kararnamelerin yasama organının sunulması kabul edilse dahi yetki yasasına gerek duymadan ve temel hak özgürlüklerin kanun ile düzenlenmesi kuralından muaf bir şekilde düzenlenmesi de yürütmeye olağanüstü dönemlerde verilen düzenleme yetkisinin genişlemesini göstermektedir. Ancak kanun hükmünde kararname kurumu 2017 Anayasa değişikliği sonrasında başkanlık sistemine geçiş ile beraber kaldırılmıştır.

6.2. 5.2. 2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Siyasi Rejim, Hükümet Sistemi ve Yürütmenin Düzenleme Yetkisi

2007 Anayasa değişikliği sonrasında Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmeye başlanmış, Cumhurbaşkanının halk nezdinde meşruiyeti kuvvetlenmiştir. AKP iktidarı 2007 yılı sonrası adım adım “milli irade” kavramını popülist bir şekilde kullanarak çoğunlukçu bir otoriter rejime yönelmeye başlamıştır. Sonrasında yaşanan 2010 Anayasa değişikliği, gezi olayları, 2013 yolsuzluk ve rüşvet iddialarına karşılık ifade ve basın özgürlüğünün baskı altına alınması bu otoriterleşmenin bir göstergesidir.⁷⁹ 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi tekrar yapılmış, Cumhurbaşkanı, Başbakan karşısında daha etkin bir rol üstlenerek başbakanın pasif bir rol üstlenmesi sağlanarak bir “fiili durum” oluşturulmuştur. Özellikle 2016’den sonra özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi karşıtı bir dalga siyasete hâkim olmuş ve bu da 2017 Anayasa değişikliği ile sonuçlandırılmıştır.⁸⁰ Bu fiili durumu ortadan kaldırmak amacıyla 2017’de hükümet sisteminin değişikliğini içeren anayasa değişikliği teklifi ortaya getirilerek oylanmış ve kabul edilmiştir. 2017 sonrasında hükümet sistemi değişmiş. Türk Tipi veya Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi denilerek saf başkanlık sistemi olan ABD’ye benzemeyecek şekilde, kendine has bir sistem tasarlanmıştır. “2017 Anayasa değişikliği ile getirilen Cumhurbaşkanlığı sistemiyle, devlet yetkileri tek elde toplanarak kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü gibi çağdaş demokrasilerin benimsediği temel ilke ve kurumlar işlevsizleştirilmiştir.”⁸¹ Bu yönüyle 2017 Anayasa değişikliği sonrası hükümet sistemi türev başkanlık sistemi olarak adlandırılabilir.

79 Erdoğan, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, ss. 307-310.

80 Uygun, Demokrasi, s. 282.

81 Uygun, Demokrasi, s. 282.

2017 Anayasa değişikliği sonrası siyasi rejimin tespiti ise farklı perspektiflerden bakılarak yapılabilir. Siyasi rejim ile hükümet sistemi farklı kavramlar olmakla birlikte ikisi arasında yakın ilişki bulunur. Bu nedenle hükümet sisteminin yapısı içerisinde bulunana kurum ve kurallar çerçevesinde siyasi rejim kurumsal olarak tespit edilebilir. Yürütme ve yasama arasındaki güç dengesinin bozulması, bağımsız ve tarafsız olması gereken yargının yürütmenin güdümüne girmesi, yargıdaki siyasallaşma, geniş kararname yetkisi dolayısıyla parlamentonun işlevsizleştirilmesi veya yürütmenin alternatif bir yasama organı olması gibi erkler arasındaki ilişkiler incelendiğinde anayasada yeni öngörülen rejim *havaleci demokrasi* olarak tanımlanabilir.⁸² Ayrıca yeni rejimi savunan aktörlerin denge ve denetleme amacıyla kurulmuş olan kurumlara karşı gösterdiği tavır ile demokratik rejimi bir parçası olan muhaliflere karşı gösterilen tepkiler de incelendiğinde; yeni rejimin aktörlerinin denge ve denetime ilişkin kurum ve kuraları yoz ve gereksiz görmesi dolayısıyla rejim, *popülist otoriter rejim* olarak da görülebilir.⁸³

Tablo 1. Türk Anayasa Tarihinde Yürütme Güçlendirme Eğiliminin Anayasal Dönemler Bakımından Karşılaştırmalı Görünümü

Anayasa Dönemleri	Devlet Şekli	Yönetim Yapısı	Siyasi Rejim	Hükümet Sistemi		Yürütmenin Düzenleme Yetkisi
1876 Anayasası	Teokratik Monokrasi	Karma Yapılı Devlet	Meşrutiyet & Sultancı Rejim	Kuvvetler Birliği	Meşrutiyet-Mutlak Monarşi	Muvakkat Kanun ve Nizamnameler
1921 Anayasası	Cumhuriyet	Adem-i Merkeziyetçi Üniter	Geçiş Dönemi Rejimi	Kuvvetler Birliği	Meclis Hükümeti	Nizamnameler
1924 Anayasası	Cumhuriyet	Merkezi Üniter Devlet	Otoriter Tek Parti&Seçimsel Demokrasi	Kuvvetler Birliği ve Fonksiyonlar Ayrılığı	Karma Hükümet Sistemi-Parlamentar Sistem	Tüzük
1961 Anayasası	Cumhuriyet	Merkezi Üniter Devlet	Parlamentar Demokrasi	Kuvvetler Ayrılığı	Parlamentar Sistem	Kanun Hükmünde Kararnameler, Tüzükler ve Yönetmelikler
1982 Anayasası	Cumhuriyet	Merkezi Üniter Devlet	Hibrit Rejim: İlliberal Demokrasi	Kuvvetler Ayrılığı	Parlamentar Sistem	Kanun Hükmünde Kararnameler, Tüzükler ve Yönetmelikler

82 Tolga Şirin (2022), *Anayasa'dan Çıkış*, ss. 63-69.

83 Ersin Kalaycıoğlu (2021), *Halk Yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya*, ss. 140-149.

1982 Anayasası (2017 Anayasa Değişikliği Sonrası)	Cumhuriyet	Merkezi Üniter Devlet	Hibrit Rejim: Delagasyoncu Demokrasi/ Popülist Otoriterlik/ Rekabetçi Otoriterlik	Kuvvetler Ayrılığı	Türev Başkanlık Sistemi	Cumhur- başkanlığı Kararnameleri ve Cumhurbaş- başkanlığı Yönet- melikleri
--	------------	--------------------------	---	-----------------------	-------------------------------	---

Kaynak: Bu tablo, kitap bölümünde incelenen anayasal dönemlerin devlet şekli, yönetim yapısı, siyasi rejim, hükümet sistemi ve yürütmenin düzenleme yetkisi bakımından karşılaştırmalı analizinden hareketle, kullanılan kaynaklar ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

7. Sonuç

Türk Anayasa tarihimize baktığımızda ilk anayasamız olan Kanun-i Esasi döneminde hükümet sistemi olarak kuvvetler birliğine dayanan; yürütmenin egemen olduğu ve aynı zamanda yürütmeye kanun gücünde kararnameler ile yasama yetkisinin kullanıldığı bir hükümet biçimi ile karşılaşmaktayız. 1921 Anayasası ile beraber yine kuvvetler ayrılığına dayanan fakat meclis hükümet sisteminin kurulduğu ve yasamanın üstünlüğü ilkesi gereğince asli kural koyma yetkisinin esasında meclise ait olduğu bir hükümet sistemine sahip olunmuştur. 1924 Anayasası döneminde yine meclis hükümeti sisteminin benimsenmiş ve yasamanın üstünlüğü ilkesi kabul esas alınmıştır. 1921 ve 1924 Anayasaları teorik planda yasamanın üstünlüğüne dayanan bir parlamenter sistem öngörmüşler, ancak pratikte parlamenter özelliklere haiz olması ve yürütmenin yapısı ve siyasi rejim de düşünüldüğün de parlamenter sistem gibi işlemiştir.

1961 Anayasası ile beraber yasamanın üstünlüğüne dayanan hükümet sisteminin zayıflatıldığını görmekteyiz. Bu dönemde yürütmeyi güçlendirme eğiliminin en büyük göstergesi Kanun Hükmünde Kararnamelerin 1971 anayasa değişiklikleri ile yürütme organına tanınmış olmasıdır. Bunun dışında birçok kurum ve kural da anayasa da yer alarak parlamentonun güçsüzleştirilmesini sağlamıştır. 1961 Anayasasında Cumhurbaşkanı temsili ve sorumsuz bir makam olarak öngörülmesi ise en azından parlamenter sistemden bir sapma olarak görülmeyeceğinin bir kanıtıdır.

1982 Anayasası döneminde yaşanan gelişmeler ve anayasal değişiklikler ile yürütmeyi güçlendirme eğiliminin doruğa çıktığı ve sonucunda köklü bir biçimde hükümet sisteminin değiştirildiği görülmektedir. 1982 Anayasasında asli kurucu iktidar 1961 Anayasasının aksine Cumhurbaşkanlığı makamını olağanüstü görev ve yetkiler ile donatmıştır. Parlamenter sistemde esasında parti hükümetinin yani başbakan ve bakanlar kurulunun yürütmenin etkin ve yetkili

kanadını oluşturması gerekirken Cumhurbaşkanı'nın vesayeti altına alınarak kurumsallaştırılmıştır. Zaten bu durum açıkça parlamenter sistemden bir kopuşun göstergesidir. Aynı durum yürütmeye tanınmış olan KHK'ler açısından da geçerlidir. Parlamenter sistemde KHK benzeri devredilmiş kararnameler görülmekle birlikte uygulamada KHK çerçevesinde kural koyma yöntemini sık sık kullanmış ve parlamentonun asli kural koyma yetkisini giderek engellemiştir.

2007 Anayasa değişikliği ise bir anayasa krizi sonucunda çıkararak yarı başkanlık sisteminin önünü açmıştır. Artık yürütmenin her iki kanadı da seçimle iş başına gelir hale gelmiştir. Buna karşın 2014 yılına kadar parlamentoca seçilmiş olan Cumhurbaşkanı'nın kişiliğinden ve eski partisi ve yönetimine olan sadakatinden ötürü çatışmasız bir şekilde gelinebilmiştir. 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile beraber fiilen başkanlık sistemi uygulamaları başlamıştır. Bunun üzerine bir de kendi partinin başbakanı ile çatışması, uygulamada tarafsız davranamaması, anayasa aykırılıkları nedeniyle artık fiilen Türkiye'de başkanlık sisteminin yerleştiği ortağı olduğu MHP tarafından görülmüştür. Devlet Bahçeli'nin çağrısı üzerine 2017 Anayasa değişikliklerine giden anayasal süreç başlamış ve referandumda onaylanarak kabul edilmiştir.

Tüm bu tarihsel süreç incelendiğinde 2017 Anayasa değişikliği sonucunda ihdas edilmiş olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı altında türev başkanlık sistemini ve onun bir aracı olan geniş asli ve ilk-el kural koyma yetkisini içeren Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin esasında güçlü yürütme veya yürütmeyi güçlendirme eğiliminin bir sonucu ve doruk noktası olduğu gözükmektedir. Liberal parlamenter demokrasiden ara sapmayı başkanlık sistemine geçiş ile başladığı belirtilmektedir. ABD dışında saptırılmış başkanlık sistemlerinin hepsi kuralların ve normların yönetiminden ziyade kişilerin otokratik yönetiminin hakim olduğu bir hükümet biçimi şeklindedir. 2017 Anayasa değişikliği sonucunda getirilmiş olan hükümet sistemi de farksız değildir. Bu anlamda hükümet sistemi ve düzenleme yetkisine bir süreç olarak baktığımızda Türkiye açısından başkanlık sisteminin pratikte kuvvetler birliği şeklinde işlenmesi, geniş asli ve ilk-el kural koyma yetkisi (CBK), yürütmenin siyasi sistemin merkezinde yer alan konumu nedeniyle geriye gittiğini açıkça görmekteyiz.

Kaynakça

- Akyol, T. (2021). Atatürk'ün İhtilal Hukuku. Doğan Kitap.
- Anayurt, Ö. (1997). 1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.
- Arıkan, C. (2011). Türk Anayasa Hukukunda Yasama Yetkisinin Devredilemezliği İlkesi [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2022). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi. İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2020). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun, M. İ., & Budak, M. A. (2022). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. Adalet Yayınevi.
- Denizhan, H. (2006). Türk Anayasa Hukukunda Kanun Hükmünde Kararnameler. Turhan Kitabevi.
- Duran, L. (1993). İdarenin Düzenleme Yetkisi Özerk Sayılabilir Mi. İdare Hukuku ve İlimler Dergisi.
- Erdoğan, M. (2016). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. Hukuk Yayınları.
- Gözler, K. (2000). Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2009). İdare Hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Güneş, T. (1965). Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri. AÜSBF Yayınları.
- Kanadoğlu, O. K., & Duygun, A. M. (2021). Anayasa Hukukunun Genel Esasları. On İki Levha Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, E. (2021). Halk yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya. Efil Yayınevi.
- Kıratlı, M. (1973). 1924 ve 1961 Anayasalarında İdarenin Kuruluşu (Bir karşılaştırma). Türk İdare Dergisi.
- Linz, J. J. (2021). Totaliter ve Otoriter Rejimler (E. Özbudun, Çev.). Liberte Yayınları.
- Narter, R., & Kaya, S. B. (2020). Hukuk İhdası Rejiminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2016). Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, B. (2009). Fransız ve Türk Hukukunda İdarenin Düzenleme Yetkisinin Kapsamı. Yetkin Yayınları.
- Parla, T. (2016). Türkiye'de Anayasalar. Metis Yayınları.
- Pişkinpaşa Köklü, C. (2021). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmelerinde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi. Seçkin Hukuk.

- Sağlam, F. (2023). Türk Anayasa Hukuku Ders Notları. İstanbul Gedik Üniversitesi.
- Sezgin, Ö. (2005). Türk Kurtuluş Savaşı Ve Siyasal Rejim Sorunu. İmge Kitabevi.
- Soysal, M. (2011). Anayasaya Giriş. İmge Kitabevi.
- Şahin, E. (2021). Yasallık İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. Turhan Kitabevi.
- Şirin, T. (2018). İşlemeyen Sistemin Fonksiyonel Olmayan Yanıtı: Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. Anayasa Hukuku Dergisi.
- Şirin, T. (2022). Anayasa'dan Çıkış. İmge Kitabevi.
- Şirin, T. (2023). Meclis Hükümeti. On İki Levha Yayıncılık.
- Tan, T. (1984). 1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü devlet ya da güçlü yürütme). Anayasa Yargısı.
- Tanör, B. (2017). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2020). İki Anayasa 1961-1982. On İki Levha Yayıncılık.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2020). Türk Anayasa Hukuku. Beta Yayınları.
- Türk, E. (2013). 1982 Anayasası'na Göre Kanun Hükümünde Kararnameler ve Yargısal Denetimi. Seçkin Hukuk.
- Uygun, O. (2020). Demokrasi. On İki Levha Yayıncılık.
- Yazıcı, S. (2013). 1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı. Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan.
- Yazıcı, S. (2017). Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, F., & Yılmaz, A. Y. (2022). Türk Anayasa Tarihi 1808-2022. Dorlion Yayınları.
- Yücel, B. (2018). Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetlerinin Belirleyicileri. Adalet Yayınevi.

Türk Siyasal Hayatında Demokratikleşme Süreçleri

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN